

UIK

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER KULÜBÜ

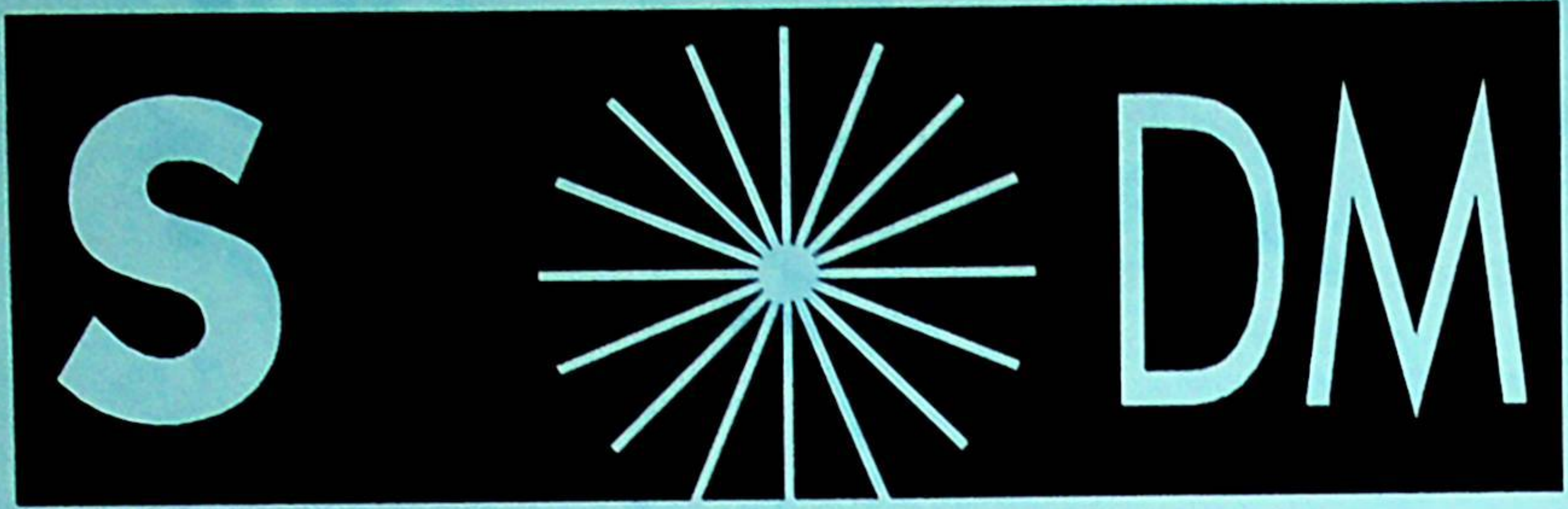
TÜRK DÜNYASI KOMİSYONU

HÜZÜN COĞRAFYASI
DOĞU TÜRKİSTAN

ARALIK - 1997

HARRAN

DÖVİZ ve ALTIN HİZMETLERİ A.Ş.

Ömer Faruk İNCİ

Sanayi Mah. Sultan Selim Cad.
No. 64 / 4. Levent - İSTANBUL
Tel: (0 212) 268 47 64 - 282 46 55

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İLİŞKİLER KULÜBÜ TÜRK DÜNYASI KOMİSYONU

"Uzar gider bir sevinçlik içinde
Bir ucuz bir uca Türkistanı topu topu
Beyaz aıtın dediğimiz panak tarlalarına
Çöreklenir yedi başlı bir kız yılan
Baskaldırca esarete yeni bir Osman Banur Han
Bebekler bita varalar beşikteğinde
Kara hoyunur Türkistanı..."

HÜZÜN COĞRAFYASI "DOĞU TÜRKİSTAN"

ARALIK - 1997

**"Hüzün Coğrafyası,
DOĞU TÜRKİSTAN"**

*Boğaziçi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Kulübü,
Türk Dünyası Yayınları,
Yayın No: 3*

© 1997 Türkiye Yayın Hakları:

*Boğaziçi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Kulübü,
Türk Dünyası Komisyonu*

1. Baskı:

*Aralık 1997
İSTANBUL*

Kapak Tasarımı, Sayfa Düzeni ve Dizgi:

Mehmet Akif OKUR

Basıldığı Yer:

*KUŞAK OFSET
Himayei Etfal Sok. Yıldırım Han
No: 11 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 520 85 80 - 558 22 12*

ÖNSÖZ

"Uzar gider bir sessizlik içinde
Bir uçtan bir uca Türkistan toprakları
Beyaz altın dediğimiz pamuk tarlalarına
Çöreklenir yedi başlı bir kızıl yılan
Başkaldırsa esarete yeni bir Osman Batur Han
Bebekler bile vurulur beşiklerinde
Kana boyanır Türkistan..."

Yavuz Bülent BÂKİLER

Daha önceki çalışmalarımızda Türk Dünyası Komisyonu'nun gâyesinin, *bir zamanlar, Hoca Ahmet Yesevî'den Dede Korkut'a kadar uzanan, ırak gönüllerin uçurumuna sevgiden köprüler kurmayı başarmış olan Alperenler silsilesinin vücûda getirdiği kültür köprüsü üzerinde mütevâzî de olsa bir kaç adım atmak* olduğunu ifâde etmiştik. Adımlarımız bizi "*Hüzün Coğrafyası*" na, Doğu Türkistan'a götürdü...

Uzun olur zulümle ağdalaşan Türkistan geceleri, sıyınp atamaz üzerinden katran karası mâtem elbiselerini, ölümlere doğan Osman Baturlara inat. Kucaklayamaz bir türlü istikbâl ufuklarında tüllenen kutlu şafakları. Vuslatı kayıp bir hasret türküsüdür Doğu Türkistan. Nesillerin hicrânudur, Kaşgar'dan Altaylar'a ağıtların gergefinden işlenen.. Yalçın kayalıklardan koparılan kıyamın muştusunu Gök Bayraktan Al Bayrağa taşıma hevesinde süzülen ak kanatlı güvercinlerin, kızıl-sarı kurşunlarla tanıştığı yerdir...

"*Türk Devlet ve Toplulukları Profili*" ile başlattığımız seyahatimize, kültür köprümüzü "*Kopuz Coğrafyası*" ndan "*Hüzün Coğrafyası*" na uzatarak devam ediyoruz. Adalar Denizi'nden Altay Dağları'nın ötesine kadar bütün Türk Dünyası'nın meselelerini kendi meselesi olarak kabul eden bir grup azimli gencin emekleriyle ortaya çıkan bu çalışma, eğer "*Hüzün Coğrafyası*" nda boğulan sessiz çığlıklara ses vererek, sağırlaşmış kulak ve vicdanlarda bu feryatların yankılanmasına vesîle olabilirse hedefine varmış olacaktır.

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İLİŞKİLER KULÜBÜ
TÜRK DÜNYASI KOMİSYONU

III

Hüsnü Cahit'in
"TÜRK DÜNYASI"

ÖNSÖZ

"Uzun yollar bir sessizlik içinde
Bir uyan bir uca Türkistan toprakları
Beyaz altın bediülmülkünün
Cörekleri yedi başlı bir kuzul yılan
Bakıldıkça esortu yeni bir Osman hatırı
Böcekler bile vurulmuş peşlerinde
Kana boyunu Türkistan...

Yazarın Notları

Daha önceki çalışmalarımızda Türk Dünyası Komisyonu'nun girişimiyle bir zamanlar
Hoca Ahmet Yesevî'nin Dede Korkut'a kadar uzanan, tek gövdeli bir ağacın ucundan sergiden
köprüler kurmaya başlamış olan Aksemitler silsilesinin vâkıfı olduğu köyün köyüne
başında mînevârî de olsa bir kaç adam atmak olduğunu ifade ediyor. Adımlarımızda "Bazı
Coğrafyası" na Doğu Türkistan'a girdik.

Uzun bir zülfüne ağdalardan Türkistan geçiyor, ayıp sarımsık üzenden karan karan
müstem cihizlerin, ölümlere doğan Osman hatırına, üst köşelerine bir tütü tütü
ülkelerinde süzlenen kulu şarkları. Yüsten kayıp bir hatırı hatırladın Doğu Türkistan.
Nesillerin hüsnüde, Kaşgar'dan Altaylar'a ağlayan geçişinde islenen. Yalın hayalardan
koparılan kayıpların Gök Bayrak'tan Al Bayrağı'na geçen devrinde süzlenen ak kanallı
güvercinlerin, kızıl-sarı kuzularda tanıdığı vardi.

"Türk Devlet ve Topulukları Projesi" ile başlatılan çalışmamıza, kilitli köpürümüze
"Kopuz Coğrafyası"ndan "Hüsnü Cahit'in Coğrafyası"na uzanan devam ediyoruz. Adalar Denizinden
Altay Dağları'nın ötesine kadar bütün Türk Dünyası'nın meselelerini kendi meselesi olarak kabul
eden bir grup azınlıların emelleriyle ortaya çıkan bu çalışma, eğer "Hüsnü Cahit'in Coğrafyası"nda
boğulan sessiz çığlıklar ses vererek, sağduyuların kulak ve vicdanlarında bu fırtınanın
yankılanmasını vesile olabilsen hedefine varmış olacaktır.

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İLİŞKİLER KULÜBÜ
TÜRK DÜNYASI KOMİSYONU

İÇİNDEKİLER

- 1●M.RIZA BEKİN●*Doğu Türkistan Gerçeği*
- 6●İSMAİL CENGİZ●*Doğu Türkistan'ın Yeraltı ve Tabii Zenginlikleri ve Stratejik Konumu*
- 11●HAYRULLAH BOZKURT●*Bağımsız Doğu Türkistan'a Doğru*
- 14●MUSTAFA ÇINAROĞLU●*Doğu Türkistan*
- 16●KABİL DEMİRKİRAN●*Doğu Lehçesi (Hâkâniye Lehçesi) Edebî Ürünleri*
- 20●MURAT ELMALI●*Kutadgu Bilig'de Töre*
- 23●GÖKHAN GÖKÇEOĞLU●*Doğu Türkistan*
- 24●KÜRŞAD GÜNAYDIN●*Doğu Türkistan'ın Türklüğü*
- 26●GÖKHAN İNCE●*Yakub Bey ve Devleti*
- 37●Çev. ÖMER KAMADAN●*Çin Ordusu'nun Kâr Savaşı*
- 40●MEHMET AKİF OKUR●*Milliyetçi Çin Döneminde Çin'in Azınlıklar Politikası ve Doğu Türkistan*
- 50●Çev. NEZİR ÖZCAN●*Çin'in İsyankâr Eyaleti*
- 52●MAHMUT NİYAZİ SEZGİN●*Yarımdan Yakın*
- 57●HALİL TURGUT●*Doğu Türkistan ve Türk'ün Dayanışması*
- 59●İBRAHİM UYAR●*Doğu Türkistan'da Bir İstiklâl Meşâlesi; "Osman Batur"*
- 63●MUSTAFA ALİ YURDUPAK●*"Bozkır Mucizesi", Uygur Hukuk Vesikaları*
- 65●GÖKÇE YÜKSELEN ABDURRAZAK●*Kanlarını Mürekkep Yapanlar*
- 69●HASAN DANAYİYEN●*Doğu Türkistan'da Çin Zulmü*
- 70●MÜMİN SERBEST●*Doğu Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*
- 74●NİYAZİ YILDIRIM GENÇOSMANOĞLU●*Kaşgar'da Vakit*

İÇİNDEKİLER

- 101 MİRZA BEKİR DOĞRU TÜRKİSTAN GERÇEĞİ
- 102 İSMAIL CENGİZ DOĞRU TÜRKİSTAN'IN TERKİN VE TAHLİ ZARFINDAKİ VE STRATEJİK KOMUNİ-
ZM
- 103 HAYRULLAH BOZKURT BOĞUMUZ DOĞRU TÜRKİSTAN'A DOĞRU
- 104 MUSTAFA ÇINAR OĞLU DOĞRU TÜRKİSTAN
- 105 KABİL DEMİRKIRAN DOĞRU TÜRKİSTAN (HİTBÂNİYE LİSÂNESİ) FİDÂHİ ÜRÜNLERİ
- 106 MURAT ELMALI KUTADGU BİLİĞ'DE TÜRK
- 107 GÖKHAN GÖKÇE OĞLU DOĞRU TÜRKİSTAN
- 108 KÜRŞAD GÜNAYDIN DOĞRU TÜRKİSTAN'IN TÜRKİSTAN
- 109 GÖKHAN İNCE YAKAR BEY VE DEVLETİ
- 110 ÇEV. ÖMER KAMADAN ÇİN ORDUSU'NUN KÖK ZAVAYI
- 111 MEHMET AKİF OKUR Milliyetçi Çin Döneminde Çin'in Azınlıklar Politikası ve Doğru
Türkiye
- 112 ÇEV. NERZİR ÖZCAN ÇİN'İN İŞYANCI EYLÜBÜ
- 113 MAHMUT NİYAZI ŞEZGİN'İN YURTDIŞI YAKIN
- 114 HALİL TURGUT DOĞRU TÜRKİSTAN VE TÜRK'ÜN DÜNYASINDAKİ
- 115 İBRAHİM UYAR DOĞRU TÜRKİSTAN'IN BİR İNKILÂBİ MÜDİRİ: "GÖKHAN BEY"İN
- 116 MUSTAFA ALI YURDUPAK "BOZRUK MEHMET"İN YENİ HUKUK FİSİKALİ
- 117 GÖKÇE YÜKSELİN ABDURRAZAK KANDARININ MİLLİYETÇİ YAKIN
- 118 HASAN DANAYTİBEN DOĞRU TÜRKİSTAN'IN ÇİN KÜLTÜRÜ
- 119 MÜMİN SERBEST DOĞRU TÜRKİSTAN'DA İNKILÂBET VE TÜRKİSTAN
- 120 NİYAZI YILDIRIM GENÇOSMAN OĞLU KAZAN'DA İNKILÂBET

III
IV
V

DOĞU TÜRKİSTAN GERÇEĞİ

M. Rıza BEKİN*

Bugün, esaret altında bulunan, bir ülkeyi ve o ülkede yaşayan soydaşlarımızı, kardeşlerimizi hatırlatmak ve bildiğimize emin olduğum sorunlarımızı tekrar bilgilerinize sunmak üzere; huzurlarınızdayım.

Bu ülke, Türklüğün ana yurdu Doğu Türkistan'dır.

Doğu Türkistan'ı ve orada yaşayan kardeşlerimizi hatırlamak, sorunlarına ilgi duymak, gündeme getirmek; bugünkü İnsan Hakları ve Evrensel Hukuk çağında her şeyden önce insanî bir görevdir. Ayrıca millî bir vazife ve dinî bir vecibedir.

1.828.418 km² yüzölçümü ile Asya'nın merkezinde yer alan bu kadim Türk vatanının yani Doğu Türkistan'ın, bu tarihî ve coğrafi adı; 1876'daki Çin-Mançur istilasından sonra 1884'te "Yeni Toprak" anlamına gelen "Şincang" olarak değiştirilmiş ve 1949'da vuku bulan Komünist Çin işgalinden sonra da 1955 yılında "Şincang Uygur Otonom Bölgesi" adıyla bugünkü idari statüsü kazandırılmıştır.

Avrupalı strateji alimlerince Asya'nın kalbi "Pivo of Asia" olarak nitelendirilen bu esir ülke; jeopolitik ve stratejik konumu, fizikî coğrafyası, tarihî geçmişi, etnik yapısı, kültürel değerleri ve dinî inançları ile Türk-İslam dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır.

Uluslararası ilişkiler açısından Doğu Türkistan; kuzeyde Rusya, batıda Batı Türkistan'ı oluşturan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan; güneyde Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Tibet; doğuda Çin; kuzeydoğuda Moğolistan ile ortak hududa sahip olması dolayısıyla Orta Asya'da çok önemli bir stratejik konuma sahiptir. Uzakdoğu ile Avrupa'yı, Sibiryâ ile Güney Asya'yı birbirine bağlayan tarihin en eski "İpek Yolu" diye bilinen büyük ticaret yollarının kavşağı

durumundadır.

Uzun tarihi boyunca Doğu Türkistan; İç ve Orta Asya'da kurulmuş olan Türk İmparatorluklarının ve Hanlıklarının merkezî veya asıl unsurunu teşkil eden "Feodal Krallıklar" olarak var olmuştur.

Örneğin; MÖ. 8-3 asırlarda İskitler'e, MÖ. 300-MS. 93 yıllarında Hunlar'a, 522-744 döneminde Göktürk İmparatorluğu'na, 744-840 devresinde Uygur Devleti'ne, 751-870 Karluk ve Karahanlılar İmparatorluğu'na ve Saidiye Hanlığı'na (1509-1679) bu Türk yurdu, merkezlik yapmış ve önemli vazifeler ifâ etmiştir.

Çin ile Doğu Türkistan arasında (o devirde Çinlilerce kullanılan adıyla "Hsi yu = Batı Ülkesi") kayda geçmiş ilk temas Çin İmparatoru Wu-Ti'nin elçisinin MÖ: 139-119 yıllarında bölgeyi ziyaret etmesiyle başlamıştır.

8. ve 18. asırlar arasındaki bin yıllık bir dönem Çin İmparatorluğu ile önemli derecede kültürel ve siyasi işbirliğinin gerçekleştirildiği bir barış dönemi olmuştur.

Ancak bu barış dönemi, Doğu Türkistan'ın 1759 yılında, Çin-Mançu İmparatorluğu'nun işgali ile son bulmuştur. İlk Çin istilasının vuku bulduğu 1759'dan bu yana Doğu Türkistan'da müstevliye karşı 200'den fazla silahlı ayaklanma olmuş ve bu millî direnişler sonrasında kısa süreli de olsa halkımız üç defa hürriyetin tadını tatma fırsatını bulmuştur.

1863'te bağımsızlığına kavuşan Doğu Türkistan'da Yakup Han Bedevlet'in başkanlığında "Doğu Türkistan İslam Devleti" kurulmuş ve bu devlet; Türkiye, İngiltere ve Rusya tarafından resmen tanınmıştır. Yakup Beg, Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'e beyat etmiş, onun adına hutbe okutmuş ve para

*Emekli General, Doğu Türkistan Millî Merkezi Koordinatörü

çıkarmıştır. Ancak bu bağımsız Türk devletinin ömrü kısa sürmüştü ve 1876 yılında Çin-Mançu devletince yeniden işgal edilmiş ve 1884'te Şincang (Yeni Toprak) adıyla Çin İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

Doğu Türkistan halkının yıllardır müstevli Çin yönetimine karşı duyduğu nefret ve biriken kin; gelişen millî benlik ruhu ve 20. asrın başlarında Orta Asya'da oluşan ceditçilik (tecdit) ve uyanış hareketlerinin etkisiyle, 1930'lu yıllarda genel millî galeyana ve eyleme dönüşmüştür. Bu millî galeyanın ve topyekûn ayaklanmanın neticesinde 1933 yılında Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuş, böylece; Doğu Türkistan halkının bir asra yaklaşan bağımsızlık hasretini gidermek için tarihî bir fırsat doğmuştur.

Bu devletin ilk işi, Türk dünyasının kalesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile temas kurmak olmuştur. Bu yeni cumhuriyetin Dışişleri Bakanı Kazım Can Hacı, Hindistan'dan Ankara'ya çektiği bir telgrafla, Doğu Türkistan'da yeni bir Türk devletinin kurulduğunu bildiriyor ve "Gök Bayrak'tan Al Bayrağa Selam" mesajı ile bağlılığını sunuyordu.

Büyük ümit ve uzun yılların beklentisi ve on binlerce vatan evladının kanları ile kurulan bu cumhuriyetin ömrü çok kısa olmuştur. Bu cumhuriyeti; bir yandan Sovyet Rusya'nın geleneksel Asya politikası ve Batı Türkistan'a örnek teşkil edebilir endişesiyle giriştikleri silahlı müdahaleler, bir yandan Çinliler, diğer yandan da Tunganlar'la sürdürülen savaşlar sonucu Doğu Türkistan tarihine acı vakalarla dolu sayfalar bırakarak 1937'de sona ermiştir.

Ülkeye hakim olan Çinli vali General Şingsi Say, 10 yıl ülkeyi terör ve talanla yönetmiş; Cumhurbaşkanı Hacı Niyaz Hacı ve Başbakan Sabit Damolla başta olmak üzere 300.000 kişiyi tutuklayarak bunların çoğunu çeşitli işkencelerle öldürmüşlerdir. Hoten Emiri Mehmet Emin Buğra ve Başkomutan Mahmut Muhiti yurtdışına çıkararak mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Zulme ve teröre dayanamayan ve

direnişe geçen halk; 1944 Eylül ayında Gulca şehrini Çinliler'den temizlemiş, "Üç Vilayet İnkılabı" olarak bilinen bu ayaklanmalar neticesinde Doğu Türkistan'ın Altay, Çöüçek ve Gulca vilayetlerinde bağımsızlığa kavuşan Doğu Türkistan Türkleri, Ali Han Töre Başkanlığı'nda Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmuştur. *Milletimiz Türk... Dinimiz İslam... Vatanımız Türkistan...* parolasını ilke edinen bu Türk Cumhuriyeti'nin de ömrü uzun olmadı. Bütün Çin'e hakim olan Komünist Çin kuvvetleri, 1949'da, Stalin'in de onayı ile Doğu Türkistan'a girerek bu tarihî Türk ülkesini resmen işgal etmiştir.

SOSYAL YAPI VE NÜFUS DURUMU

Doğu Türkistan halkı; Türk dilinin muhtelif lehçelerini konuşan ve fonotikleşmiş Arap alfabesini kullanan Uygur, Kazak ve az sayıda Kırgız, Özbek gibi müslüman Türk boylarından oluşmaktadır. Halk, Türk-İslam geleneğine ve inancına sınımsız bağlıdır.

1949 yılında Komünist Çin orduları, Doğu Türkistan'ı işgal ettiklerinde bu ülkede azınlık milletlerin sayısı (çoğu Çinli olmak üzere Mançur, Şive, Moğol) 600.000 civarında olup, Doğu Türkistan nüfusunun % 6'sını teşkil ederken, günümüzde akın akın getirilen Çinli göçmenler sebebiyle, müslüman Türk, kendi ülkesinde "azınlık" haline düşürülmek üzeredir. "Üretim ve İnşaat Ordusu", "Güvenlik Birlikleri" gibi değişik isimler altında getirilen Çinli göçmenler, ülkenin en münbit bölgelerine yerleştirilmektedir. Urumçi, Aksu ve Kuça gibi şehirlerde Çin nüfus oranı % 80'i aşmıştır. Nüfusu 1 milyonu bulan "yeni Çin şehirleri" kurulmuştur. Ayrıca 5.000 kadar maden sahasında "küçük yerleşim bölgeleri" tesis edilmiş, buralara iskan edilen Çinliler'e özel siyasî ve ekonomik imtiyazlar verilmiştir. Yerli ahali ise bölgeyi terke zorlanmaktadır.

Devlet dairelerinde ve yerel yönetim birimlerinde ve sanayi tesislerinde çalışanların % 95'i Çinli'dir. Doğu Türkistan'a yerleşen bu Çinliler; toplumun güvenliğini, huzurunu bozmakta, çevreyi tahrip etmekte, yerel

ekonomiyi ve geleneksel sanayii yok etmektedirler. Çin yöneticileri, 2000 yılında bölgedeki Çin nüfusunu üç misline çıkarmak zorunda olduklarını ifade etmişlerdir.

EKONOMİK DURUM

Doğu Türkistan; petrol, wolfram, altın, kömür, uranyum gibi stratejik yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip bir ülkedir. Bütün Çin'de mevcut 148 çeşit madenin 118 çeşidi Doğu Türkistan'dan çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan'da şimdiye kadar 5.000 yerde maden ocağı bulunmuş olup; bu, Çin'deki toplam maden ocaklarının %85'ini teşkil eder.

Yaklaşık 500 bölgeden "Petrol", 30 bölgeden "Doğal gaz" çıkarılmaktadır. Petrol rezervi 8 milyar ton olarak tesbit edilmiş ve her yıl 10 milyon ton petrol Çin'e taşınmaktadır.

Çin'in kömür rezervinin yarısı Doğu Türkistan'dadır. Yıllık "altın" üretimi de; 360 kg civarındadır. Uranyum, volfram gibi stratejik madenlerle, tuz ve renkli kristal taşları Doğu Türkistan'ın başlıca yeraltı ürünlerindedir.

150 bin km² tarım arazisine ve bir o kadar ekilebilen toprağa ve 12 bin km² genişliğinde ormanlık alana sahip Doğu Türkistan yaylalarında 60 milyona yakın küçük ve büyükbaş hayvan beslenmektedir.

Bu doğal kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden sayılması gereken Doğu Türkistan, maalesef şu anda "geri kalmış bir ülke" hüviyetinde olup; müslüman halkı kendi topraklarında fakir u zaruret içinde yaşamaktadır. Bunun başlıca sebebi; bu zenginliklerin talan edilmesine Çin'e taşınması ve ülkede kurulu bütün sanayi tesislerinden sağlanan gelirin Pekin kasalarına aktarılmasıdır. Nitekim, Çin yöneticileri, Çin'in hammadde zenginliklerinin % 85'inin Doğu Türkistan'dan elde edildiğini itiraf etmektedirler. Ülke sanayi kuruluşlarında çalışanların % 90'ını ve Petrol tesislerinde çalışanların % 99'unu bölgeye yerleştirilen Çinliler oluşturmaktadır. Bu bakımdan Müslüman Türkler arasında işsizlik oranı çok yüksektir.

Kısacası; Doğu Türkistan dünyanın en zengin ülkelerinden biri olmasına rağmen, belki en fakir olan ülkedir...

Eğitim alanında da eşitsizlik sürmektedir. Urumçi Üniversitesi'nde okuyanların % 20'si müslüman Türk, % 80'i Çinli'dir.

Müslüman halk, devletin sağlık hizmetlerinden mahrumdur. Çinli nüfusun % 95'i devletin ücretsiz sağlık hizmetlerinden yararlanmasına karşılık, Müslüman Türkler'in yararlanma oranı ancak % 12 civarındadır. Kalanı, %88'i ücrete tabidir.

MÜSLÜMAN TÜRKLER'E UYGULANAN DOĞUM KONTROLÜ

Çin Hükümeti, Doğu Türkistan'da Müslüman Türk nüfusunun artmasına mani olmak için, "doğum kontrolü kanunu"nu acımasızca uygulamaktadır. Bu kanuna göre; şehirlerde oturanların 2, köylerde oturanların 3'ten fazla çocuk sahibi olmaları yasaktır. Bu yasağa uymayanlar çok ağır cezalarla çarptırılmaktadır. Geniş kırsal kesimlerde yasağa uymayan kadınlara; hiç bir sıhhi tedbir alınmadan toplu kürtaj operasyonları yapılmaktadır. Hamile kadınların çocukları zorla karınlarından çıkarılarak öldürülmektedir. Kural dışı doğan çocuklara isim verilmemekte, vatandaşlık hakkı tanınmamaktadır. Dini inançlarına uyararak, yönetimin bu konudaki yasaklarına karşı gelenler ise hapsedilmektedir. 1991 yılında Hoten vilayetinin Karakaş ilçesinde zorunlu kürtaja tabi tutulan annelerin sayısı 18.765'tir. Bu rakam, bu ilçede anne adaylarının % 49'unu teşkil eder. Doğum yasağını tam kontrol edebilmek için 1992'de bu bölgeye 432 Çinli memur tayin edilmiştir.

NÜKLEER DENEME VE ÇEVRE SORUNU

Çin'in en büyük nükleer merkezi ve deneme alanı Doğu Türkistan'dadır. Hükümet, hiçbir konuyucu tedbir almaksızın, bölgede nükleer denemeler yapmaktadır.

1964'ten bu yana 11'i yer altında olmak üzere bugüne kadar (bilinen) 46 nükleer deneme yapılmıştır. En son nükleer deneme ise 1996 yılının Ağustos ayı içinde gerçekleştirilmiştir.

Atom denemeleri sonucunda; çevre kirlenmekte, tabiat ve ürünler tahrip olmakta, halk çeşitli hastalıklara yakalanmakta, çocuklar ise sakat doğmakta veya ölmektedir.. Bu tehlike ve tehdit karşısında halk tamamen savunmasız ve korunmasızdır. Sebze ve meyve çeşitlerinde azalma ve radyoaktif etkiler görülmektedir. Nitekim; Batı ülkelerinin Çin'den ithal ettikleri Doğu Türkistan menşeli kuru yemişlerde radyasyon tesbit etmeleri üzerine, Doğu Türkistan kaynaklı ürünlerin ithalini yasaklamaları, bunun bir kanıtıdır. En son gelen haberlere göre kavun ve karpuzların bir elma kadar küçüldüğü öğrenilmiştir. Ayrıca, Çin Hükümeti hiç çekinmeden diğer ülkelerin nükleer artıklarını ve çöplerini ekonomik menfaat karşılığı kabul etmiş ve bu konuda antlaşmalar imzalanmıştır.

KOMÜNİST YÖNETİMİN DİN POLİTİKASI

1949'da Komünist rejimin Doğu Türkistan'a girmesiyle, yeni bir terör ve baskı rejimi başlamıştır. Dinî vecibelerin yerine getirilmesi yasaklanmış, ibadet yerleri, dinî ve millî eğitim yapan okullar, medreseler kapatılmış, kutsal dinî kitaplar yakılmış, ulemâlar ve yurdun ileri gelenleri tutuklanmış, çoğu öldürülmüştür. Genel Vali Burhan Şehidî 1952'de çoğu din adamlarından oluşan 120.000 kişinin idam edildiğini açıklamıştır.

Mao'nun ölümünden sonra uygulanan "açık yumuşama" politikası Doğu Türkistan müslümanlarına bir ölçüde dinî ve millî hoşgörü içinde yaşama imkanı vermiştir. Bu ortamı fırsat bilen müslüman halk 1980'li yıllarda yıkılan camileri onarmaya, yakılan kutsal kitapları temine çalışmışlardır. Ancak, bu hoşgörü dönemi kısa sürmüş, yeniden dinî faaliyetler yasaklanmış; okullar, medreseler kapatılmış, hocalar talebeleriyle birlikte

hapsedilmişlerdir.

Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin "Şincang'ın İstikrarının Korunması" hakkındaki çok gizlilik dereceli 19-03-1996 tarihli kararında Din ve Eğitimle ilgili maddeler şöyledir:

"Dinî faaliyetler mutlaka devletçe kontrol edilmelidir. Bütün özel dinî eğitim kurumları kapatılmalıdır. ÇKP üyelerinin dinî faaliyetlerle iştigal etmeleri kesinlikle yasaklanmalıdır. Halk, kesinlikle dinî propagandalara karşı korunmalıdır. ÇKP faaliyetlerine katılmayanlar derhal partiden ihraç edilmelidir.

Bilim adamları, öğretim üyeleri ve öğrencilerin karşılıklı mübadeleleri işlemlerine süratli şekilde ve kesin olarak son verilmeli; Şincang'daki her kademedede, her çeşit eğitim ve öğretim kurumlarında ne suretle olursa olsun yabancı temaların ders olarak okutulması, bundan böyle kesinlikle yasaktır. Şincang'dan dış ülkelere gönderilecek öğrenciler kesinlikle titiz bir şekilde seçilmelidir. Seçilenler de parti yoluna sadık olmaları için uyarılmalıdır; öğrenim masraflarını kendileri karşılamak suretiyle yurt dışında öğrenim görececek öğrencilere kesin olarak sınırlamalar getirilmelidir. Şincang'daki ilk ve orta dereceli okulların dış ülkelerde aynı seviyedeki okullar ile ilişkiler kurmaları da kesinlikle yasaklanmalıdır. Yukarıdaki prensiplere uymayan öğretim kurumları kesinlikle kapatılacak, okulun idarecileri ile öğretmenler sert bir şekilde cezalandırılacaktır."

Öte yandan, İslam Ülkeleri'ne açılmak gayesiyle; bu ülkelere hoş görünmek için, büyük şehirlerde birkaç camii süsleyip ibadete hazır tutarak aldatmaca tedbirler almaktadır. Hacca, hükümetçe seçilen kişiler gönderilmektedir. Hacı kabileleri on'ar kişilik gruplar halinde tertiplenmekte olup, her grubun başında bir komünist sorumlu bulunmaktadır. Dış ülkelere özellikle İslam Ülkeleri'nden kitap, dergi gibi basılı ve video bantı gibi görüntülü dökümanların girmesi yasaktır.

Tüm baskılara ve din aleyhtarı propagandalara rağmen 46 yıldır Doğu

Türkistan'da "Allahu Ekber" diyen ezan sesleri susturulamamıştır...

Doğu Türkistan halkı; Çinliler'den sosyal ve kültürel ilişkilerden nefret edercesine kaçınarak pasif mukavemetin en iyi örneklerini vermekte, imkan ve fırsat buldukça da tepkilerini aktif olarak göstermektedirler.

1953,55,57,62,67,69,70 ve 85 ile 1989 yıllarında vuku bulan dinî ve millî hareketler dünya basınında yankılar uyandırmıştır... 1990 yılında yüzlerce mücahidin şehadetiyle son bulan "Barın Ayaklanması" ve nihayet, 4 Şubat 1997 tarihinde Gulca'da başlayıp, ülkenin birçok kesimlerine sirayet eden millî direniş hareketleri, Doğu Türkistan'da Müslüman Türk'ün asırlardır kökleşen millî ve dinî inançlarının sökülüp atılamayacağını gösteren bir cevaptır.

Hâlen, yer yer devam etmekte olan bu insanca yaşama ve varolabilme mücadelesi; korkunç işkencelerle ve acımasız tedbirlerle bastırılmaya ve susturulmaya çalışılmaktadır.

Bu olaylar, hür dünya basınına aksetmiş ve resmî makamlarca da "Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'nde ciddî insan hakları ihlalleri vardır. Hür dünya bu olaylara ilgisiz kalmaz ve kalmamalıdır" şeklinde beyanatlarda bulunulmuştur.

Netice itibariyle, tüm baskılara rağmen insanlık şeref ve haysiyetiyle asla bağdaşmayan ağır bir esaret ve müstemleke zihniyetinin uygulandığı Doğu Türkistan'da 26 milyonu aşkın bir Müslüman Türk toplumu "var olma mücadelesi"ni sürdürmektedir.

Her toplumun, her milletin en tabii hakkı olan, "inanç ve ibadet hürriyeti"nden, kültürel haklarından bugünkü insan hakları ve evrensel hukuk çağında, Doğu Türkistan halkı tamamen mahrum durumdadır. Manevî değerlere kavuşma ve varolabilme mücadelesi vermekte olan bu mazlum milletin Türk-İslam dünyasından, Hür alemden çok acil ilgi ve yardım beklemekte olduğunu bilgilerinize sunmak isterim.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN YERALTI ve TABİİ ZENGİNLİKLERİ ve STRATEJİK KONUMU

İsmail CENGİZ*

İRİŞ:

Avrupalılar'ın "*Pivot of Asia*" yani "*Asya'nın mihveri*" olarak nitelendirdiği, "*İpek Yolu*"nun odak noktasını oluşturan Doğu Türkistan, bu coğrafi konumu ile yüzyıllardır doğudan batıya, batıdan doğuya ticaretin yükünü taşımış tarihî Türk bölgesidir.

1949 yılından bu yana Çin Halk Cumhuriyeti işgal ve istilası altında bulunan; yeraltı ve tabii kaynaklar bakımından oldukça zengin bir ülke olan Doğu Türkistan'da şimdiye kadar 600 noktada kıymetli maden rezervlerine rastlanılmış olup, 118 çeşit maden tesbit edilmiştir.

Çin nüfusunun yaklaşık % 25'ini besleyen bu bölgenin ürünlerinin ihracatından elde edilen gelirin sadece % 10'luk payı Doğu Türkistan için kullanılmakta, geri kalanı da Pekin kasasına aktarılmak suretiyle, nükleer denemelere sarf edilmektedir.

Zengin tabii kaynaklarına ve çeşitli mahsule rağmen, soydaşlarımız kendi topraklarında sefalet içinde yaşamlarını sürdürmekte, boğaz tokluğuna çalıştırılmaktadır.

Modern strateji bakımından; denizlerden çok uzak olması, yüksek dağlarla ve çöllerle çevrili bulunması itibariyle dünyada eşi bulunmayan "*savunma ve saldırı merkezi*" özelliğini taşıyan Doğu Türkistan; nükleer çalışmalarda kullanılan uranyum, wolfram, tungsten gibi stratejik madenler ve petrol, doğal gaz, kömür, molibden gibi yeraltı kaynaklarıyla gelecekte "*stratejik sanayi merkezi*" olma durumundadır. Nitekim Çin yönetimi, bölgenin kuzeyinde, Karamay ve çevresinde bu yönde çalışmalarını yoğunlaştırmış durumdadır. Ayrıca bölgenin güneydoğusunda faaliyet gösteren "Nükleer

Araştırma Merkezi"nin varlığı ve 1996 yılı içinde Rusya ile imzalanan "*Nükleer İşbirliği Sözleşmesi*", Doğu Türkistan'ın yeraltı ve tabii kaynaklar bakımından zenginliğine işaret etmektedir.

Batıdan doğuya, hatta güneye doğru olan askerî hareketler için son derece uygun bir bölge olan Doğu Türkistan'ın 2000'li yıllarda doğu ile batı arasında kara ve hava ulaşımında geçmişte olduğu gibi önemli roller üstleneceği bir gerçektir. Nitekim Türk-Sib. demiryolunun ikinci ayağı Doğu Türkistan'a uzatılmıştır. Tamamlandığında Moskova'dan Pekin'e kadar uzanan demiryolu sayısı ikiye çıkacaktır. Böylece İstanbul ile Honkong arasında ulaşım bağlantısı kurulmuş olacaktır ki, bu, İpekyolu'nun modern anlamda yeniden canlandırılması demektir.

Çin yönetiminin baskıları yoğunlaştırması ve en önemlisi geçici işçi adı altında 2 milyona yakın eğitilmiş silahlı milis güçlerini aileleriyle birlikte bölgede ve bilhassa sınır noktalarında iskan etmesi ve bölgeye sürekli Çin göçünü planlı olarak teşvik etmesi Doğu Türkistan'ın ekonomik açıdan ne derece stratejik önemi olduğunu gösteren delillerdir. Bir diğer ifadeyle Çin yönetiminin 1949 yılından bu yana işgali altında tuttuğu bu bölgedeki soydaşlarımızı kendi potasında eritmek için sarfetmekte olduğu gayretlerin, daha doğru bir ifadeyle soykırım politikasının temelinde işte bu stratejik önemi haiz zengin kaynaklar yatmaktadır.

"*Heartland'a hükmeden, dünya adasına, dolayısıyla dünyaya hükmeder.*" diyen İngiliz coğrafyacısı H. Mackinder'in "*Heartland*" diye tarif ettiği yer, Doğu Türkistan'ı da içine alan bugünkü "*Merkezi*

Asya" bölgesidir. Yani kurulmasını ümitle beklediğimiz "*Uluğ Türkistan*"dır...

"*Sisteme hayat veren bölge*" manasındaki "*Heartland*"ın odak noktasını oluşturan Uluğ Türkistan'ın doğusunu teşkil eden Türkler'in anayurdu Doğu Türkistan'ı tüm bu özelliklerinden dolayı "*Yeni Çin Heartland'ı*" diye tarif etmek mübalağa olmayacaktır...

TABİİ KAYNAKLAR

A) TOPRAK:

Genelde dağlık ve çöllerden oluşan bölgede ekilebilir topraklar 195 milyon hektar olup, ülke topraklarının sadece % 13'ünü teşkil etmektedir.

Ancak tarım yapılan toprakların yarısından çoğu, Çin Komünist Partisi ve Çin Halk Kurtuluş Ordusu denetimindeki Devlet Çiftlikleri'ne aittir.

Genellikle çölleşmiş olan bu bölgede nüfus başına düşen ekilen toprağın yüzeyi 0.28 hektar civarındadır. Çünkü su kaynakları yeterince değerlendirilmemekte ve en azından eşit dağılımı yapılmamaktadır. Mesela ülkenin güneyinde Taklamakan Çölü'nün kıyısında yer alan tarihî Hoten şehrinde yaşayan halkın % 17'si suya hasrettir.

Ülkenin güney bölgesinde 1949 yılında ekilebilir arazi oranı % 62.77 iken, bu oran 1990'larda % 40'lara gerilemiştir. Evet, yaklaşık 3 milyon hektar ekili arazi, doğal afetler ve nükleer denemeler sonucu zarar görmektedir ki, bu ekilebilen toprakların % 1'ine tekabül etmektedir.

B) SU:

Yeraltı su kaynaklarının toplam rezervi 20 milyar m³'tür. Akarsu, barajlar ve göllerin toplam yüzeyi 70 milyon km² olup, akarsu kontrol sistemleri ilkel olduğu ve bu sektöre gerekli yatırım yapılmadığı için, bu tabii su kaynağından yeterince faydalanma imkanı olmamaktadır. Bu yüzden akarsuların % 25'i dış ülkelere, % 30'u ise yeraltına gitmekte, kalan % 45'lik kısmı ancak kontrol edilebilmektedir.

Barajlardaki toplam su rezervi 4.4 milyar m³'tür. Bu su ile 1.235.000 hektar arazi

sulanabilmektedir.

Ne varki bu su kaynaklarından soydaşlarımızın yeterince yararlanmasına izin verilmemektedir. Set, baraj gibi önlemler alınmadığı için bilhassa karların erimesi döneminde meydana gelen sellerde yüzlerce soydaşımız ölmekte, ekinler, yerleşim birimleri ve çevre zarar görmektedir.

C) ORMAN:

Ülkede üç önemli ormanlık alan mevcuttur. Bunlar, Altay ormanları, Tanrıdağ ormanları ve Toğrak ormanlarıdır.

Mevcut ormanların toplam yüzölçümü 2.9 milyon hektar olup, ülke topraklarının % 1.8'ini teşkil eder. (Genel olarak ormanlık sahaların ülkenin yüzölçümüne nisbeti ise % 13'tür.) Bu ormanların 1.430 milyon hektarlık kısmı normal, 195 bin hektarı ise çalılıklardan oluşur.

Toplam kerestelik ağaç rezervi 250 milyon km³ olup, kişi başına 16.7 m³ kereste ve 1.1 hektar orman isabet etmektedir. Yılda yakacak odun olarak 3.2 milyon ton ağaç kesilmektedir.

Doğal afetler ve nükleer denemelerden dolayı her yıl yaklaşık 2 milyon m³'lük orman alanı yok olmaktadır.

YERALTI ZENGİNLİKLERİ

Yeraltı ve tabii zenginlikler açısından Çin sınırları içinde birinci önemli bölge olan Doğu Türkistan'ın bu hususiyeti II. Dünya Savaşı'ndan önce yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. "O zamanki araştırmalar neticesinde Çungarya'nın kuzeybatısındaki dağların altın madeni, kömür, demir, bakır ve petrol ihtiva ettiği ve Altay bölgesinde çok zengin taş kömürü yataklarının bulunduğu anlaşılmıştır. O zaman bunlar gayet iptidai vasıtalarla çıkarılıp sarfediliyordu. Yeni araştırmalar eski araştırmaların neticelerini teyid etmiş ve bilhassa Doğu Türkeli'nin petrol bakımından zengin bir bölge olduğu meydana çıkmıştır (*Doğu Türkistan, Prof. Dr. Ahmet Ardel, Türk Kültürü No.8, Sh.31*). Nitekim 1966 yılında Çin, petrolün % 30'unu Doğu Türkistan'dan elde etmiştir (*Doç. Dr. Y.*

Dönmez, Türk Dünyası'nın Coğrafyası, Sh.89). 1974'e gelindiğinde ise sadece Karamay yöresinde senede 1.036.000 ton petrol üretilmiştir (*News week 27.10.1975*).

1934-1943 yılları arasında, Ruslar'ın Doğu Türkistan'daki geçici yönetimi döneminde yapılan araştırmalar sonucu ülkenin 5 yerinde uranyum, 5 yerinde wolfram, 13 yerde kalay, 32 yerde kurşun, 5 yerde altın, 456 yerde demir, 70 yerde kömür, 2 yerde civa ve 6 yerde amonyak bulunmuştu. (*İ. Y. Alptekin Doğu Türkistan Davası. Sh.38*)

Ülkenin Çinliler tarafından işgalinden sonra 1953 yılında Çin Hükümeti 26 km²'lik bir sahada maden araştırması yaptırmıştır. (*27.2.1953 Urumçi Radyosu haberleri*)

Tüm bu araştırmalar, daha sonra yapılan araştırmaları teyit etmiş, mesela sadece petrol sahasının bütün Doğu Türkistan'a nisbetle, dörtte bir olduğu tesbit edilmiştir. The Muslim World adlı derginin 28 Ekim 1972 tarihli nüshasında "Doğu Türkistan'daki petrol rezervlerinin İran ve Irak'taki rezervlerin on misli büyüklüğünde olduğu" belirtilmiştir.

1960'lı yıllara gelindiğinde yapılan araştırmalar ciddi boyutlara ulaşmış oldu. Bu dönemde 88 çeşit maden rezervine rastlanıldığı Çinli makamlar tarafından belirtilmişti. 1960 yılında tesbit edilen maden yataklarını gösterir haritalar yapıldı. Ancak dört yıl sonra yayınlanan haritada maden yataklarının sayısının dört yıl öncesine nazaran iki kat artış gösterdiği görüldü. 1964 yılında yayınlanan haritaya göre; ülkenin 25 yerinde zengin altın madeni yatakları, 12 bölgede petrol yatakları, 7 yerde bakır madeni, 9 yerde Gypsum madeni, 7 yerde kurşun madeni, 5 yerde Tungsten madeni, 2 yerde Sülfür madeni, 5 yerde Yeşim taşı yatakları, 10 yerde demir yatakları, 24 yerde Salt Field madeni, 26 yerde kömür yatakları, 3 yerde Uranyum madeni, 1 yerde Molibden madeni tesbit edilerek işletilmeye başlanmıştır. (*China Atlas, 1964*)

Daha sonraki yıllarda yürütülen bilimsel çalışmalar sonucunda Doğu Türkistan'da hemen hemen bütün madenlerin

mevcut olduğu ortaya çıkmıştır.

1990 yılı itibariyle bölgede yaklaşık 120 adet maden bulunmuştur. (Timur Davamat'in kitabından) Bir diğer kaynağa göre ise 122 adet maden çeşidine rastlanılmış olup, aynı kaynağın ifadesine göre tüm Çin'deki maden çeşitlerinin % 81.3'ü Doğu Türkistan bölgesinden elde edilmektedir.

Tesbit edilen maden rezervleri arasında resmi kayıtlara göre; Berilyum, Mika, Feldspat, Kaolin, Serpantin, Sodyum Nikrat ve Vermikülit tüm Çin ülkesinde birinci sırada yer almaktadır. Seziyum, Dolomit, ve Balzat üçüncü sırada; Petrol ve kömür beşinci sırada; Bitümlü şist zifti, Bizmut, Glauber Tuzu, Tantal, Manganez, Nİkel, Tuğla, Kiremit için kil, çimento için kayağan taşı, Sofralık tuz, Niyobiyum ve Titanyum ilk on sırada yer almaktadır.

Bunlar resmi rakamlar olup, bazı gerçekler gizlenmeye çalışılmaktadır.

Mesela varlığı kanıtlanmış kömür kaynakları 1.600 milyar tona ulaşmış olup, ülkenin toplam rezervinin % 35.9'u (veya % 40) ile tüm Çin'de ilk sırayı oluşturmaktadır. Ülkede kömür içeren stratum 307.000 km²'yi kapsamaktadır. 133 noktadaki kömür yataklarının toplam yüzölçümü 90 bin km² genişliğindedir. Sadece 94 yerdeki kömür yatağındaki rezerv miktarı 170 milyar 600 milyon tondur.

Doğal gaz ve petrolde de bu durum aynıdır. Şimdiye kadar toplam 850.000 km²'lik bir alan, yani Doğu Türkistan'ın yaklaşık yarısını kapsayan, bir başka deyişle Türkiye kadar geniş bir araziye içine alan 20'den fazla havzanın petrol içerdiği ve bunlar içinde sadece 718.600 km²'lik bir alana sahip dört havzada 30 ila 50 milyar tonluk petrol rezervi bulunduğu tesbit edilmiştir ki bu, ülke çapındaki petrol rezervinin % 35'ini oluşturmakta ve ilk sırada yer almaktadır. 10 bin metreye kadar olan katmanlarda petrol tesbit edilen alanlarda modern bir araştırma yapılmadığından veya izin verilmediğinden bu hususta kesin bir rakam ileri sürmek mümkün değildir. Ancak yalnızca ülkenin güneyinde,

Tarım havzasındaki petrol ihalesine 17 ülkeden 68 şirketin katılmış olması, bölgenin zenginliğine işaret etmektedir. İsveç A.G. Firmasının araştırmasına göre sadece Taklamakan Çölü'ndeki petrol rezervi 50 milyar tondur. Ve bu rezerv, tesbit edilen petrol alanlarının sadece % 50'sinde mevcuttur. Yine birbatılı istatistiğe göre ülkenin tesbit edilen doğal gaz rezervi ise 8 milyon m³'tür. Tüm bu rakamlar, Doğu Türkistan'ın yakın gelecekte dünyanın başlıca petrol sanayi merkezi olacağını işaretidir.

Yine şimdilik işletilen demir yatakları içinde sadece 50'yi aşkın yerin rezervinin 728 milyon ton olduğu kanıtlanmış olup bu da % 38.46'lık bir oran demektir. Ve bu oran tüm Çin ülkesinde ortalama standardın altı katı demektir. Henüz araştırma yapılmamış 500 kadar yerde tesbit edilen demir yatakları bu rakamın dışındadır.

Altında, uranyumda, maden tuzunda da durum böyledir.

Ülkedeki tuz rezervi bütün dünyanın tuz ihtiyacını 1000 yıl süre ile karşılamaya yeter büyüklüktedir. 200 noktada tuz rezervi bulunmaktadır. Şimdilik 40'tan fazla noktadan üretim yapılmaktadır.

Toplam 56 yerleşim biriminde, 270 noktadan ise altın çıkarılmaktadır. 270 yatağın 76'sı alüvyon yatakları, 74'ü maden damarları ve 50 tanesi de altın ve diğer tip madenleri içermektedir. 920 yerde yaklaşık 19 adet demir içermeyen değerli maden bulunduğu resmi makamlarca açıklanmıştır. Ancak rezerv ve çıkarılan miktar gizli tutulmaktadır. Araştırmacıların tahminine göre (*Fransız araştırmacı Michel Jan*) ülkede altın üretimi bir yıl içerisinde 50 bin ons'a kadar çıkmaktadır.

Uranyum ve Wolframın da rezerv ve çıkarılan miktarı hakkında bilgi edinilememiştir. Ancak ülkede uranyum rezervinin 12 trilyon olduğu tahmin edilmektedir ki, bu dünyanın en zengin uranyum rezervidir.

Ülkede 554 civarında bakır yatağı bulunmuştur; bunların sadece 25'inin 245.800

ton rezervi olduğu tesbit edilmiştir. En önemli bakır yatakları; Tanrı Dağları'nın güneyinde Kumul, Toksun, Hoşut, Aksu, Kaşgar, Çerçen ve Lopnur yöreleridir. 1 no'lu maden yatağında ise 165.200 ton bakır, 114.100 ton nikel ve 1.29 milyon ton sülfür bulunmuştur.

Doğu Türkistan'ın bir başka özelliği, nadir metallere "ana üretim alanı" olmasıdır. Doğu Türkistan; özellikle berilyum, lityum, niyobyum ve tantal madenleri bakımından tüm dünyada ünlüdür. 8 nadir metal, 4 nadir toprak elementi ve 8 nadir element olmak üzere yaklaşık 20 tane nadir element bulunmuştur.

Çin Başbakanı Li Peng'in bile itiraf ettiği gibi "dünyanın en büyük petrol yataklarını barındıran", Asya'nın en zengin altın yataklarının bulunduğu bu esir Türk ülkesinin topraklarının hemen hemen dörtte üçünü petrol ve maden yatakları kaplamaktadır.

Orta Asya'nın bu bölgesindeki geniş petrol yataklarının varlığının resmen onaylanması durumunda Doğu Türkistan'ın stratejik önemi büsbütün artmış olacaktır. Aynı zamanda bu, Türk yurdunda yaşam mücadelesi veren soydaşlarımızın bağımsızlık eğilimini ortadan kaldırmak konusundaki Pekin yönetiminin kararlılığını da pekiştirecektir.

Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi, Çin Büyük Halk Kurultayı ve Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti imzalı 1 Ekim 1985 tarihli "resmî rapor" da;

"Doğu Türkistan, Çin'in savaş hazırlığı için çok önemli bir stratejik mevkiye sahiptir... Doğu Türkistan'ın, bütün Çin'in ekonomisinde vazgeçilmeyecek hayati önemi haiz bir bölge" olduğu resmen itiraf edilmiştir.

Dolayısıyla Çin yönetiminin bu bölgeden kolay kolay vazgeçmesi yakın bir zaman dilimi içerisinde mümkün görülmemektedir. Ancak 48 yıldır komünizmin yok edemediği Türklük şuurunun, bağımsızlık şuurunun hâlâ canlılığını koruması ve direnmesi, Çin yönetimini oldukça sıkıntıya sokmuştur. Bölgedeki petrol, altın, uranyum, wolfram, doğal gaz, gibi önemli kaynakların resmen

açıklanmamasının veya bölgenin yoksulluk sınırının altında bırakılmasının arkasında işte bu sıkıntı yatmaktadır. Ama Çin yönetimi - *ekonomik durumun kötüleşmesi pahasına da olsa gelebilecek çalkantılara ve içerdeki bağımsızlık hareketlerine karşı*- oldukça sert tedbirler almayı göze almıştır.

Çin, kendi politik istikrarını sağlamak, dolayısıyla bölgede mutlak hakimiyetini sağlamlaştırmak düşüncesiyle Doğu Türkistan'da oldukça inceliklerle hazırlanmış olan bir siyaset izlemektedir:

1- Doğu Türkistan'ın ekonomik gelişme potansiyeli ve sahip olduğu petrol, doğal gaz yatakları ve altın, uranyum, wolfram, kömür gibi zengin maden kaynakları göz önünde bulundurularak yoğun ve kayıtsız bir sömürü politikası takip edilmektedir. Bölgedeki zengin kaynakların daha çabuk sömürülmesini ve merkezi Çin'e taşınmasını hedef alan bir ekonomik politika yürütülmektedir.

2- İran, Pakistan gibi müslüman ilkelere, Ortadoğu'ya silah satışı ve diğer cazip alternatiflerle İslam Dünyası'nı etkilemeye çalışarak, onlardan aldığı dövizlerle Çin'in Doğu Türkistan'daki siyasi varlığının sağlamlaştırılması ve geliştirilmesi yolunda politik destek sağlama arayışına girmektedir. Çıkarları temin edilen İran, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi bölgesel ülkelerin de kredi, yardım, silah satışı gibi teşviklerle göz yumması sağlanmak suretiyle bölgede etkin Çin sömürge politikasının daha rahat sürdürülmesi için tüm anayasal kanunlar ve uluslararası yükümlülükler çiğnenmektedir.

3-Çin, bölgede kendi askeri varlığını sağlamlaştırıp, Çinliler'in bölgeye yerleşmesini teşvik ederek hatta zoraki yerleşmelerini temin ederek, Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerini etkisiz hale getirmeyi planlamaktadır. Her yıl ortalama 300 bin Çinli'nin yerleştirildiği Doğu Türkistan'da bu şekilde 2000'li yıllarda olası organize direnişlerin çember altında tutulması ve soykırım politikasının hızlandırılması amaçlanmaktadır.

4- Yeni Çin politikası; kendini besleyen Doğu Türkistan'ı arkasına alarak Türk Cumhuriyetleri'ne doğru "yayılma politikası" gütmektedir. Nitekim Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da bir milyonun üzerinde kayıtsız Çinli göçmen yerleşmiş durumdadır. Yine Ağustos ayı başlarında Kazakistan'daki en büyük petrol yatağı ihalesini Çinliler kazanmıştır ve bu yatırım Çin'in bugüne kadarki en büyük dış yatırımdır. Bunun dışında Kazakistan'ın doğal gaz ve petrolünü Doğu Türkistan üzerinden Çin'e taşıyacak olan 3 bin kilometrelik bir boru hattı yapılması planlanmıştır.

Girdiği yerden kolay kolay çıkmama hastalığı olan Çin yönetiminin bu yapışkan yapısı dikkate alındığında "Kızıl Tehdit"ten kurtulan Türk Cumhuriyetleri'nin şimdi de "Sarı Tehdit" karşısında olduğu görülmektedir. Kaynaklarının çoğunu askeri amaçlara yönelik üretime sevkeden Çin'in 2000'li yıllarda dünyanın üçüncü büyük gücü olacağı gerçeği de bu tehlikenin çanlarını çalmaktadır. 30 milyon Türk'ün yaşadığı Doğu Türkistan, 50 yıldır bu "sarı yayılmacılığın" önünde set görevini oluşturmaktadır. Kardeş Kazak, Kırgız ve Özbek halkının da kucak açmasını umut ve arzu etmektedir.

Çin yönetiminin "Orta Asya'da kendi konumlarını sağlamlaştırmak, bölgedeki siyasî-askerî varlığını garanti altına almak için en önemli birinci şart; Doğu Türkistan'a sahip olmaktır... "Doğu Türkistan durmadan genişleyen Çin'i Orta Asya'ya taşıyacak bölgesel bir köprü ve aynı zamanda, Çin'in bütünlüğü için hizmet eden bir güvenlik kalkanı durumundadır..." (K. Warikoo, Avrasya Etüdleri, n. 4, s.32)

Tüm bu gerçekler ışığında Doğu Türkistan'ın genel ekonomik durumunu iki cümleyle özetlemek mümkün olacaktır:

1- **Doğu Türkistan yeraltı zenginlikleri açısından dünyanın en zengin bölgelerinden birisidir...**

2- **Doğu Türkistan tüm bu zenginliklere rağmen, dünyanın en yoksul bölgelerinden birisidir...**

BAĞIMSIZ DOĞU TÜRKİSTAN'A DOĞRU...

Hayrullah BOZKURT *

imileri tarafından sosyalizmin son kalesi olarak kabul edilen , ama 1976 yılından bu yana temelde bu ideoloji ile de çok bağlantısı kalmamış olan Çin, parçalanma işaretleri vermeye başlamış bulunuyor. Ülke genelinde totaliter niteliğini hâlâ koruyan Komünist Partisi, ideolojik düzeyde yumuşama işaretleri vermeye başladı. Ancak bu durum iktidarda bulunan partinin iktidar tekelinden vazgeçtiği anlamına gelmiyor. Çin'de Uygur Türkleri'ne yönelik baskıların arttığı bir dönemde hayatını kaybeden Çin'in Mao'dan sonraki lideri Deng Şiaoping ülke genelinde dalgalanmaya neden olmuştu. Yabancı gözlemciler başta Çin zulmü altında inim inim inleyen Uygur Türkleri olmak üzere ülke içinde azınlıkta bulunan birçok grubun bağımsızlık isteklerine dikkat çekiyor. Ülke içerisinde ne kadar azınlık yaşadığı konusunda kesin bir rakam yok. Bu durum tüm komünist ülkelerde olduğu gibi, Çin'de de kapalıktan kaynaklanıyor. Uygurlar'ın sayısı konusunda resmi rakamlar 16 milyon sayısını öne çıkarırken bağımsız kaynaklar en az 30 milyon Uygur'un Doğu Türkistan'da bulunduğunu belirtiyorlar. Etrafı Kazakistan, Kırgızistan Hindistan, Pakistan, Tacikistan ve Afganistan gibi bağımsız devletlerle çevrili olan Doğu Türkistan'ın stratejik önemi Çin yönetimini tedirgin ediyor. Uygurlar Çin yönetiminin tüm kapalılığına rağmen, özellikle Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişki içindeler...

Son yıllarda büyük kalkınma gerçekleştiren ve batılı sermaye çevrelerinde "uzak doğunun uyuyan devi" olarak nitelenen Çin aslında siyasal manada çok kaygan bir zemin üzerine oturuyor... Ülkede batılı anlamda çok partili sistemin hakim olması halinde dağılmanın kaçınılmaz hale geleceği

konusunda tüm uzmanlar görüş birliği içinde bulunuyorlar. Bu kapsam içerisinde Uygurlar'ın Şubat başında gerçekleştirdiği ayaklanma dikkat çekiyor...

20. yüzyıl, Doğu Türkistan'da iki kez bağımsız devlet kurma girişimine sahne olmuştur. 1933 yılında kurulan ilk "Doğu Türkistan Cumhuriyeti" Sovyetler Birliği'nin yardımıyla komutan Şeng tarafından sona erdirildi. 1944 yılında kurulan ikinci cumhuriyet ise büyük mücadelelerden sonra Komünist Çin güçleri tarafında dağıldı ve Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir iç sömürgesi haline dönüştürüldü. Mao'nun 1950'li yıllarda gündeme getirdiği "Çin'in siyasal, sosyal ve kültürel boyutta bölünmezliği " ve "Doğu Türkistan'ın 2000 yıldan beri Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğu (!)" görüşü Doğu Türkistan'da tam bir baskı rejiminin uygulanması ile sonuçlandı.

1964 yılında başlatılan "Kültür İhtilali" döneminde asimilasyon ve eritme çabaları en üst düzeye erişmişti. "Han" grubu Çinlileri'nin bölgeye yoğun bir şekilde yerleştirilmeleri, yaratılan her türlü iş imkanlarının ve sosyal imkanların bu gruplara tahsisi ve bölgede diğer etnik grupların varlığının reddi bu dönem politikalarının temel unsurlarıydı. Nitekim 1940'lı yıllardan itibaren bölgedeki "Han" grubu Çinliler'in nüfusu her yıl ortalama %8'lik bir artış göstererek 1980'lerde 26 kat gibi inanılmaz bir artış göstermiştir. Çin resmi politikası İslam'ın reddi, bölgedeki camilerin yıkılması, İslam'a ait her türlü uygulamanın yasaklanması şeklinde kendisini göstermiştir. Sovyetler Birliği ile Çin arasında 60'lı yıllarda başlayan sürtüşme, Doğu Türkistan'ı Çin açısından stratejik bir yumuşak karın haline getirmiştir.

Bu ise bölgedeki Çin baskısının daha da artması anlamına gelmekteydi.

Sovyetler Birliği'ndeki dağılma sürecinin başlangıç döneminde Doğu Türkistan'daki Çin Politikası izolasyonist bir görünüm kazanmıştır. Dağılmanın ilk günlerinde bütün Doğu Türkistan sınırı boşaltılmış ve geriye doğru 50 km. derinliğinde bir "No man's land" oluşturulmuştur. Aynı dönemde Doğu Türkistan toplumu üzerindeki baskıların yoğunlaştırıldığı ve özellikle patlama potansiyelinin yüksek olduğu bölgelerde sıkı bir denetim uygulandığı görülmektedir. Moskova, Çin ve yeni Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin giderek billurlaştığı 1992-1993 yıllarında ise iki taraflı sınır ticaretinin yoğunlaşmasıyla birlikte Çin'in, Doğu Türkistan'a yönelik politikalarında yeni bir denge arayışı başlamıştır...

Bugünkü Çin yönetimi, Doğu Türkistan için belirlediği "İç sömürge düzenini" gelecekte de sürdürmek istegindedir.

Bu düşüncüyü doğrulayan göstergeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

*Doğu Türkistan'daki "Han Çinlileri"nin nüfusunu artırarak bölgede demografik bir asimilasyon gerçekleştirme politikası bütün hızıyla sürdürülmektedir. Çin yönetiminin bu politikası Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Asya'yı gözetleme kuruluşu (Asia Watch) ve Yokolma tehdidi altındaki milletler kuruluşu (Society for Threatened Peoples) gibi bağımsız kurumların tepkilerini çekecek boyutlara ulaşmıştır... Çinli göçünün devam etmesi halinde Doğu Türkistan'daki Türk nüfusunun yakın bir gelecekte azınlık haline gelmesi söz konusudur.

*Doğu Türkistan'daki Lob Nor Bölgesi Çin nükleer deneme alanı olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Uluslararası nitelikte sayısız uyarılara rağmen Çin yönetimi bu uygulamada ısrar etmektedir.

*Doğu Türkistan kavramını siyasi literatürden silmeyi amaçlayan Çin politikası

ısrarla sürdürülmekte, Doğu Türkistan yerine "Sinkiang" deyimini kullanılmadığı sürece karşılıklı ilişkilere çekince konulmaktadır. Çin uluslararası platformda uyguladığı "Taiwan Şartı"nın bir benzerini "Doğu Türkistan" için ısrarla yürütmektedir.

*Tarım ürünleri ambarı olması nedeniyle "Çin'in Kaliforniya'sı" olarak tanımlanan Doğu Türkistan'da, toprağın hoyratça kullanılması sonucunda verimsiz hale gelen alanların toplamı neredeyse bir milyon hektarın üzerindedir. Çin yönetimi çevre koşullarını hiçe sayan bir tarım politikası sürdürmektedir.

*Tarım Havzası'nda saptanan zengin petrol yatakları Doğu Türkistan açısından önemli bir gelişmedir. Bizzat Çinli uzmanlarca belirtildiğine göre bu bölgedeki rezervler Çin'deki bütün rezervlerin üçte birini oluşturacak boyuttadır. Çin'in bugünkü kalkınma ve endüstrileşme hızını sürdürmesi halinde birkaç yıl sonra petrol ithal eden bir ülke konumuna gelmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir. Bu noktada Doğu Türkistan'ın Çin için önemi daha da artacaktır. Nitekim son iki yıl içerisinde 20.000 kadar Çinli kalifiye petrol işçisi bölgeye sevk edilmiştir. Çin hükümetinin 2000'li yıllara kadar 2 milyar tonluk bir rezerv kapasitesini işletmeye hazır hale getirmeyi amaçladığı bildirilmektedir.

Doğu Türkistan açısından etkili olabilecek önemli bir gelişme de "Birleşik Türkistan Gücünün" ortaya çıkması ihtimalidir. Batı Türkistan'daki 5 Türk Cumhuriyeti'nin oluşturacakları her türlü ekonomik veya siyasî birliktelik bölgede ciddi bir ağırlık merkezi haline dönüşmelerini sağlayacaktır. Böylesi bir gelişme ise yalnızca bu cumhuriyetlerin değil, aynı zamanda Doğu Türkistan'ın da Çin karşısındaki durumunu güçlendirecektir.

Uluslararası toplumun Çin'e yönelik bakış açısının Doğu Türkistan meselesini derinden etkileyeceği ortadadır.

İngiltere'de yayınlanan ve son sayısında Uygur Türklerini inceleyen The Economist Dergisi, Doğu Türkistan'da silahlı

bağımsızlık mücadelesinin başladığı Şubat 97'den bu yana binden fazla kişinin idam edildiğini, on binden fazla Doğu Türkistanlı'nın da tutuklanarak toplama kamplarında ağır işkenceye tabi tutulduğunu ve Çin yönetiminin yoğun askeri önlemler aldığı Doğu Türkistan'ı büyük bir hapishaneye dönüştürdüğünü yazıyor... Halkın korkunç bir baskı altında bulunduğunu bildiren dergi, Çin askerlerinin başta direnişin merkezi olarak bilinen Hotan olmak üzere, bütün şehirde aralıksız denetimler ve aramalar yaptığı bu yüzden halkın büyük sıkıntılarla karşı karşıya bulunduğunu bildiriyor.

Çin işgali altında bulunan Doğu Türkistan'da halen bir milyon askerin bulunduğu dikkat çeken dergi, bir dış tehdit bulunmamasına rağmen Çin'in bögede bu kadar büyük miktarda asker bulundurmasının Doğu Türkistan'da güçlü bir direnişin varlığını açık seçik gösterdiği yorumunu yaptı.

Öte yandan askeri kaynaklar tarafından yapılan değerlendirmede ise bölgedeki Türk direnişinin dünyanın en güçlü ordusuna karşı yapıldığı ve dünyada şimdiye hiçbir bağımsızlık mücadelesinin böyle büyük bir orduya karşı gerçekleşmediği belirtiliyor. Doğu Türkistanlı Direnişçilerin modern silahlarla donatılmış Çin ordusuna karşı, el yapımı basit silahlar ve değişik yollarla elde edilmiş hafif silahlarla mücadele ettikleri belirtiliyor. Doğu Türkistan Direniş Hareketi, şimdiye kadar işgalci Çin ordusuna karşı ülkenin her tarafında çok sayıda operasyon düzenledi. Doğu Türkistanlı Mücahitlerin

gerçekleştirdiği bu operasyonlar başkent Urumçi, Gulca, Kaşgar, Hotan, Karlık gibi şehirlerde yoğunlaştı. Bu operasyonlarda Çinliler'e ait çok sayıda üretim merkezleri, rafineriler ve demiryolları tahrip edildi ve cephanelikler havaya uçuruldu...

Tüm zorluklara rağmen Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesi gün geçtikçe daha organize bir hale geliyor ve kırsal alanlarda Çin ordu birliklerine karşı verilen mücadelede önemli başarılar kazanılıyor. Öte yandan değişik ülkelerde faaliyet gösteren Doğu Türkistan kökenlilerin kurduğu dernekler, ülkelerinde verilmekte olan bağımsızlık mücadelesi ve Kızıl Çin yönetiminin vahşi zulümlerini dünya kamuoyuna duyurmak ve dikkatleri bu bölgeye çekmek için yoğun çalışmalar yürütüyor. Özellikle İslam ülkelerinde faaliyet gösteren Doğu Türkistan dernekleri, İslam ülkelerinin sonuna sahip çıkması için yoğun gayret gösteriyorlar...

Bütün bu gelişmeler tarafsız bir gözle incelendiğinde, Çin yönetimi üzerinde çok daha güçlü iç ve dış dinamikler olmadıkça, Doğu Türkistan'ın "iç sömürge" olarak kullanılması politikasının yakın bir geleceğe kadar devam edeceği görülüyor...

Kaynaklar:

1. Değişim Sürecinde Türk Dünyası, Prof.Dr.A. Ahat Andican s.377,381,382,396
2. Türkeli, Haftalık Haber Yorum Gazetesi, 26 Şubat 97, 2 Ekim 97

DOĞU TÜRKİSTAN

Mustafa ÇINAROĞLU*

Şehrin ortasında birkaç dakika önce patlayan bombanın dumanı yükseliyordu. Sarı benizli, zayıf vücutlu ve kızıl yıldızlı polisler bir o yana bir bu yana koşuyor, emirler veriyor, halkı bir an önce bölgeden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Ama büyük bir sorunları vardı. Sorun halkın onları anlamaması idi. Zira onlar bu ülkede yabancı idiler, yani onlar işgal güçleri durumundaydılar. Halk tarih boyu bir türlü sevedemediği bu insanları dinlemektense onları duymamazlıktan geliyor ya da sanki sessiz ve huzurlu bir yaşamı bu dumanlı ve gürültülü yaşama tercih edermiş gibi olaylara ilgisiz görünüyordu. Oysa bu görüntüler son derece yanıltıcı idi. Yüzyıllardır sönmeyen ve gücünü geçmişten alan bir bağımsızlık arzusu ile yanıp tutuşuyordu bölgenin her bir ferdi. En küçüğünden, sakalı ağarmış ihtiyarına dek herbirinin tek bir arzusu vardı; batıdaki kardeşleri gibi bağımsız bir devlete sahip olmak. Bir işgal gücü tarafından zorla gaspedilen bereketli topraklarına tekrar kavuşmak ve en batıdaki kardeşlerinin bayrağı ile sadece renkleri farklı olan mavi ay yıldızlarını tekrar yükseltebilmek. Sinkiang'ı Doğu Türkistan yapmak!

Aynı günlerde bulutların yükseldiği şehirden binlerce kilometre batıda "kardeş, soydaş" dedikleri ve bağımsızlık mücadelelerini yürüttükleri ülkenin en büyük şehrinde bir üniversitenin kütüphanesinde yüzleri tanınmaz hale gelmiş, organları tamamiyle değişmiş ve adeta bir bilim kurgu yaratığına dönüşmüş bebeklerin, gençlerin, ihtiyarların fotoğraflarına bakan ben düşünüyorum: Dünya'nın hangi devleti kendi vatandaşını bu hale getirebilir? Cevap fotoğrafların altına iliştilmiş, "Çin Halk

Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da uyguladığı nükleer denemelerin sonucunda sakat kalan soydaşlarımız." Yazıyı okuyunca gözüm önce "nükleer deneme"ye sonra "soydaşlarımız"a takılıyor. Lise kitaplarında "atalarımızın en uygar ve ilerlemiş boyu" diye geçen Uygurlar'ın torunları atalarının medeniyetlerine katkı yaptıkları Çinliler'ce en son teknoloji ile sistematik olarak katlediliyor. Sanki onlardan Çin Seddi'nin intikamı alınıyordu. Sanki onlardan Mete'nin, Kürşad'ın intikamı alınıyordu.

Yine aynı günlerde ak sakallı, yetmiş yaşlarında sevimli bir ihtiyar kendini bir bahçe kapısına kelepçelemiş, âşinâ olduğumuz ama tam anlayamadığımız bir dille ağıtlar yakıyor, şarkılar söylüyordu. Gözlerinde derin bir üzüntü ile birlikte yıllardır birikmiş bir kin ve mücadele azmi vardı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin konsolosluk görevlileri daha fazla rezil olmamak için adamı uzaklaştırmaya çalışıyorlarsa da başaramıyorlardı. Zira kelepçeli ihtiyar bir gerçeğin minyatürü gibi idi. Kelepçeli bir Uygur ve iri dişleriyle kameralara sırttan bir Çinli.

Mücadelelerinde yalnız oldukları söylenebilir. Şu an için hiçbir ülke onlara doğrudan bir yardım yapmıyor. Zaten onlar da bu yardımı pek beklemiyorlar. Neden beklesinler ki? Dünyanın büyük patronu gözünü şu günlerde milyarlık Çin pazarına dikmiş durumda onun eski düşmanı, şimdiki paryası Rusya ona alternatif bir güç bloğu için Çin'le dirsek temasında. Dünyanın tüm savaşları ve geri kalmış (İran, Hindistan) ülkelerini bu bloğa dâvet etmekle meşgul. Şu anda mücadelenin merkezi Türkiye ancak onun da derdi başından aşkın. Konferans vererek, derdini anlatmak için bizi ziyaret eden bir Doğu

*Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 3. Sınıf Öğrencisi

Türkistanlı yetkili şu acı gerçeği dile getiriyor: "Türkiye'den çok yardım almıyoruz, daha doğrusu alamıyoruz. Ama Türkiye'yi anlıyoruz. Çünkü uluslararası dengeler, daha önemlisi binlerce kilometrelik bir mesafe var. Ama "kardeşimiz" dediğimiz Kazak, Türkmen ve Özbekleri anlayamıyoruz. Onlar bizimle sınırdış ve Çin onlar için de bir tehlike. Ama onlar toplanıp Çin'le bir anlaşma yapıyorlar ve bize karşı ortak cephe alıyorlar. İşte bunu anlayamıyoruz." Söylenecek pek bir şey yok gibi. Artan yardımlar değil, sadece içlerindeki bağımsızlık ateşi. Zira biliyorlar ki bağımsız olamazlarsa yakın gelecekte yok edilecekler. Aynı yetkilinin bize okuduğu Çin hükümet ve ordu raporları Çin'in bu konudaki kararlılığını gösteriyor. Bizim 70 sene önce söylediğimiz parolayı onlar şimdi söylüyorlar; "**Ya istiklal,**

ya ölüm!"

Dünya tarihi ulusların diğer uluslara yaptıkları baskı ve yıldırımlar tarihidir. Almanlar Yahudiler'e, Yahudiler Filistinliler'e, İspanyollar İnkalar'a, İngilizler Hintliler'e. Bu listeyi uzatmak mümkün. ancak tarih yine göstermektedir ki hiçbir ulus bir diğeri tarafından katledilmeyi, sömürülmeyi kabullenmemiş, isyan etmiş, mücadeleler vermiş, kanını dökmüştür. Kimisi başarı. Bizler 1920'lerde bugünkü Doğu Türkistan'ın bayrağını çizen M. Kemal Atatürk önderliğinde başarılar listesindeyiz. Elbette bayraklarını bir emanet olarak bizden alan bu talihsiz ülkenin onurlu insanları da başarılar listesine adlarını yazdıracaklardır. "**Belki yarın, belki yarından da yakın."**

DOĞU LEHÇESİ (HÂKÂNİYE LEHÇESİ) EDEBÎ ÜRÜNLERİ

Kabil DEMİRKIRAN *

Türkler'in 10. yy'da resmen devlet dini olarak İslamiyet'i kabullerinden sonra, Türk dili ve edebiyatının gelişmesi de tamamiyle İslam kültürü çerçevesinde olmuştur.

Türkler'in İslamiyet'i kabulleri, dil gelişimi ve Türkçe'nin evreleri bakımından bir dönüm noktasıdır. 8. yy'da Göktürk hükümdarları Kültigin ve Bilge Kağan adına dikilen Orhun Abideleri'nde ilk kez bir yazı dili olarak edebî gücünü hissettiren Türkçe, 10. yy'dan sonra İslamî kültürün de etkisiyle farklı bir boyut kazanır. Arapça ve Farsça birçok sözcük ve deyimler, şekiller, din terimleri, edebî terimler, kısacası yeni kültür hayatının gerektirdiği dilsel birikim, Türk dilini etkilemeye başlar. Sonuçta yepyeni bir edebî lehçe ortaya çıkar: Doğu Lehçesi (Hâkâniye Lehçesi). Özellikle ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar'ın (940-1211) egemen oldukları Doğu Türkistan bölgesinde edebî örneklerine rastladığımız bu lehçe, o çağlarda Kaşgar Dili olarak da adlandırılmıştır.

Yeni bir isim almasına rağmen bu dil, hemen bütün fonetik ve morfolojik temelleriyle yine bir Orta Asya Türkçesi'dir ve eski Uygurca'nın devamı olarak kabul edilir.

Bu yazıda 11. ve 12. yy'lara damgasını vurmuş ve yukarıda da gelişiminden kısaca bahsettiğimiz Doğu Lehçesi'nin ilk edebî ürünleri hakkında bilgiler vereceğiz. Bu bağlamda o dönemin üç önemli eseri üzerinde duracağız.

Bu eserlerden ilki Kaşgar'da M. 1069 yılında Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han adına yazılan "Kutadgu Bilig"dir. Yazarı hakkında çok geniş bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, Balasagun'da doğduğu ve

eseri yazdığı sıralarda 50 yaşında olduğu eserin önsözünde bildirilmektedir. Nerede öldüğü ve ölüm tarihi hakkında ise kesin bir bilgi yoktur. Eseri beğenen Karahanlı hükümdarı, Yusuf'a Has-Haciblik (perdecilik-teşrifatçılık) görevini vererek onu ödüllendirmiştir.

Doğu Lehçesi'nin en önemli ürünlerinden biri olan Kutadgu Bilig, dönemin ilk büyük manzum eseridir. Eser 6645 beyitten oluşmuştur. "Mesnevî" tarzında olup aruz vezninin "fa'ülün-fa'ülün-fa'ülün-fa'ül" kalıbıyla yazılmıştır. 85 bölüm içeren bu eser, ilk büyük İslamî-Türk mesnevîsidir.

Yusuf Has Hacib, eserinin başlarında kitabına Kutadgu Bilig (mutluluk veren bilgi) adını verdiğini; onu, insanın dünya ve ahiret yaşamında mutlu olması için izlemesi gereken yolu göstermek amacıyla yazdığını söyler.

Eser 4 kavram üzerine oturtulmuş, bu kavramlar 4 kişi ile canlandırılmıştır.:

Kün-Togdı (hükümdar): "Kanun"u simgeler

Ay Toldı (vezir): "Mutluluk"u simgeler

Ögdülmiş (vezirin oğlu): "Akıl"ı simgeler.

Odgurmuş (vezirin kardeşi): "Akıbet"i yani "yaşamın sonunu" simgeler. Odgurmuş'ın şahsında temsil edilen bir diğer kavram ise "kanaat"tir.

Eserin yazılışında karşılıklı konuşma tarzı kullanılmıştır. Esere zaman zaman tiyatro havası veren bu tür konuşmalar, dünya-ahiret ilişkisi, toplumsal düzen ve devlet yönetimi gibi konularda daha çok tartışma niteliği kazanır.

Eserde; kişi, toplum ve devlet yaşamının dengeli bir biçimde yürümesi için gerekli olan erdemlerin neler olduğu, bunların

nasıl elde edilip nasıl kullanılacağı, hükümdarın tebasına karşı görevleri, ideal toplum düzeninin yapısal özellikleri belirtilmiştir. O devirdeki taht kavgaları ve siyasî istikrarsızlıkların bireylerin yaşamında ve devlet yapısında meydana getirdiği sarsıntıları gidermek için yeni bir ahlak düzeninin kurulmasına ihtiyaç duyulmuş, Kutadgu Bilig de bu amacı gerçekleştirmek için kaleme alınmıştır.

Eserde toplum içindeki sosyal sınıflar teker teker ele alınmış, bu sınıfların nitelikleri, görevleri, hükümdara karşı sorumlulukları etraflıca açıklanmıştır. Bu bağlamda eserde pek çok meslek adı geçer. Örnek verecek olursak; satıççı (tüccar), yılduzçı (müneccim), yalavaç (elçi), sübaşı (komutan), bitikçi (hükümdar kâtibi) gibi. Bu yönüyle Kutadgu Bilig, ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar'ın o çağdaki (11. yy) sosyal ve idarî sistemi hakkında çok önemli bilgiler içeren bir eserdir.

Kutadgu Bilig'in toplum ve devlet düzeni hakkında öğütler vermek amacıyla yazılan bir eser olduğu göz önüne alındığında, konu itibarıyla "siyâsetnâme" olarak adlandırılması daha uygun olacaktır. Doğu ve Batı edebiyatlarında bu türde yazılmış pek çok eser mevcuttur. Doğu edebiyatında bu konuda yazılmış olan eserler, "pendnâme" adını alır. Bu türün edebiyatımızda ilk örneği yine "Kutadgu Bilig"tir.

Yusuf Has Hacib, düşüncelerini pekiştirmek için sık sık atasözlerine, nazım parçalarına ve vecizelere başvurur. Bu da eserin iç yapısını zenginleştirir. Kitabın düşünce düzeni, nasıl İslam düşüncesiyle Türk düşünce geleneğinin birleşiminden oluşmuşsa, biçim özellikleri de İslamî şiir düzeniyle Türk şiir geleneğinin birleşmesinden oluşmuştur. Eser Türk-İslam devleti ve toplumunu, Türkçe sözcüklerle, ancak İslamî şiir geleneğinin değişmez nazım kıstasları olan Aruz ölçüsü ve beyitleri kullanarak anlatmaya çalışır.

Eserin bilinen üç yazmasından Viyana yazması A. Vambery (1870) ve W. Radloff (1890.1891), Viyana ve Kahire

yazmaları da yine Radloff (1910) tarafından yayımlanmıştır. Her üç nüshayı karşılaştırarak daha mükemmel bir tenkidli metin R. R. Arat tarafından yayına hazırlanmış (İstanbul, 1947) ve Türkiye Türkçesi'ne çevrilmiştir (Ankara, 1959).

Doğu Türkistan lehçesini esas alarak, o dönemin diğer Türk lehçeleri hakkında en açıklayıcı bilgileri içeren çok önemli bir başka eser, Kaşgarlı Mahmud'un Divânu Lügâti't-Türk'üdür. Kaşgarlı Mahmud, eserini 1074 yılında tamamlamış ve Bağdat'taki Abbasi halifesi Ebu'l-Kâsım Abdullah'a sunmuştur.

Yazarın hayatı hakkındaki bilgilerimiz, kitabında kendine dair vermiş olduğu bilgilerden öteye geçmez. Bu bilgilerden hareketle Kaşgar'da doğduğunu, Oğuz Türkleri arasında Emîrlar diye anılan bir bey ailesinin mensubu olduğunu, ailesinin aslen Barsganlı olmakla birlikte sonradan Kaşgâr'a göç ettiğini söyleyebiliriz. Ne zaman ve nerede öldüğü bilinmemekle birlikte 11. yy'ın ikinci yarısında ölmüş olabileceği tahmin edilmektedir.

Divânu Lügâti't-Türk, Türkçe'nin ilk lügat ve dilbilgisi kitabıdır. Ancak hazırlanışı ve içeriği bakımından devrinin dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası ve sosyolojisi hakkında değerli bilgilerle donanmış bir millî kültür hazinesidir.

Eser, Türkçe'yi Araplar'a öğretmek amacıyla yazılmış, bu nedenle de Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte eserde, çok sayıda Türkçe sözcük ile Türk halk edebiyatından ve halk dilinden alınmış çok sayıda şiir örnekleri, Türkçe deyimler ve atasözleri vardır. Bu örnekler verilerek, Türkler'in o çağdaki toplumsal duygu ve düşünceleri, görgüleri, örf ve adetleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Divânu Lügâti't-Türk'te 8000'e yakın Türkçe sözcük toplanmıştır. Yazar eserinin önsözünde, o dönemde kullanımını yitirmiş ya da Türkçe'ye sonradan girmiş sözcükleri eserine almadığını bildirmektedir. Ancak kitaba girmiş bütün sözcüklerin Türkçe kökenli olduğu söylenemez. Örneğin; Ajun

(dünya), Soğdça'dan; Korküm (safran), Hindçe'den gelmiş sözcüklerdir. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.

Kaşgarlı Mahmud, Araplar'ın kolay anlayıp çabuk öğrenmelerini sağlamak amacıyla Türkçe sözcükleri, Arapça'da olduğu gibi, "üç harfliler, dört harfliler, beş harfliler" vs. diye sınıflandırmıştır. Sözcükleri Arapça'daki gibi hareke kullanarak seslendirmiştir. Bunun dışında Türkçe sözcükleri Arapça'da olduğu gibi Fa'al, fi'il, fa'lân, fi'lân ve benzeri kısımlar ve kalıplar içinde sınıflandırarak Türkçe'yi Araplar'ın alışmış olduğu bir sözcük mimarisine oturtmaya çalışmıştır.

Daha önceden de belirttiğimiz gibi eserde Türk halk edebiyatından ve halk dilinden alınmış çok sayıda şiir örnekleri mevcuttur. Örneğin eserde Alp Er Tunga gibi milattan çok önce yaşamış millî kahramanlar için söylenmiş destan ya da sagu parçaları bulunmakta, bunun yanı sıra miladî 9. yüzyılda ortaya çıktıkları anlaşılan İslamî Türk destanlarından seçilmiş parçalar yer almaktadır.

Fakat Kaşgarlı Mahmud'un bu ilmi eserindeki en değerli bilgiler, hiç şüphe yok ki, 10. ve 11. yy'larda Türk illerinde ve özellikle Ort Asya'da yaşayan Türk boyları arasında kullanılan değişik Türk lehçeleri ve Türk ağızları konusundaki dil bilgileridir. Yazar, bütün Türk lehçelerini enine boyuna titizlikle incelemiş, aynı lehçeleri edebî lehçe olmaları yönüyle başlıca iki grupta toplanmıştır: Doğu Türkistan bölgesinde etkin olan; Uygur, Yağma, Argu, Çiğil ve Karluk Türkleri'nin konuştuğu Hâkâniye Lehçesi ve Oğuz, Kıpçak, Yemek, Peçenek ve Bulgar Türkleri'nin arasında yaygın olan Oğuz Türkçesi. Yazarın bu tesbiti, son yapılan araştırmalar ışığında bir kez daha doğrulanmıştır.

Bunların dışında eserde; Türkler'in o çağda kaç boya ayrıldıkları, bu boyların nerelerde yerleştiği, Türkler'in başka milletlerle ilişkileri, Türk adlarının ve ünvanlarının tarihsel ve dilbilimsel açıdan taşıdıkları anlamlar gibi konularda çok değerli

bilgileri yer almaktadır.

Divânü Lügâti't-Türk'ün bilinen tek nüshası (İstanbul, Millet Kütüphanesi), ilk defa Kilisli Rifat Bilge tarafından yayımlanmıştır (İstanbul, 1914-1917). Sonra Brockelmann'ın bu eserle ilgili bazı çalışmaları olmuştur. Eserin tıpkı basımı TDK tarafından yapılmıştır (Ankara, 1941). Besim Atalay, eseri bir indeks olmak üzere (Ankara, 1943) 4 cilt halinde Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara, 1939-1941). Eserin İngilizce çevirisi ise Harvard Üniversitesi'nde R. Dankoff ve J. Kelly tarafından 3 cilt olarak yayımlanmıştır (Harvard, 1982-1985).

Bu yazıda ele alacağımız 3. eser ise, Hâkâniye lehçesinin son zamanlarına ait olan Edib Ahmed Yüknêkî'nin Atebetü'l-Hakayık'ıdır. Atebetü'l-Hakayık kelime anlamı olarak, "hakikatlerin eşiği" demektir. 121 dörtlük ve 14 bölümden oluşan bu eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hâkâniye lehçesiyle yazılmış olmasından hareketle, 12. yy'a ait bir eser olması ihtimali çok büyüktür.

Eserin yazarı Edib Ahmed hakkında da maalesef fazla bilgiye sahip değiliz. Bu konuda bütün bildiklerimiz, kitabında doğrudan doğruya kendisi hakkında söylediklerinden ve 15. yy. Çağatay şairi Ali Şir Nevâi'nin Nesâim-el-Mahabbe adlı eserinde onun hakkında anlattıklarından ibarettir. Bu bilgiler ışığında Edib Ahmed'in Semerkant yöresindeki Yügnêk'te doğduğu ve doğuştan gözlerinin görmediğini söylemek mümkündür. 12. yy.'ın ilk yarısında öldüğü tahmin edilmektedir.

Eserin Emir Muhammed Dâd Sipehsâlâr Bey adında, Semerkant bölgesindeki Türk beylerinden birine sunulduğunu, kitabın başındaki üçüncü manzume bize bildirmektedir. Atebetü'l-Hakayık da Kutadgu Bilig gibi Şehnâme vezniyle yani aruzun fa'ülün-fa'ülün-fa'ülün-fa'ül ölçüsüyle yazılmıştır.

Eserin giriş bölümleri "kaside" biçimiyle asıl konu ile ilgili bölümler ve bitiriş bölümü ise "dörtlük"lerle yazılmıştır. Eserde,

toplam olarak 40 beyit ve 101 dördlük bulunmaktadır. Kutadgu Bilig'de olduğu gibi Atebetü'l-Hakayık'ta da, biçim bakımından İslamî şiir düzeniyle Türk geleneği birleştirilmiştir. Eserde sadece Edib Ahmed'in mısraları yoktur. Kitabın sonuna meçhul bir şair tarafından yazılan dördlükten başka, Emir Seyfeddin tarafından yazıldığı belirtilen ve Edib Ahmed hakkında söylenmiş bir dördlük daha vardır. Kitapta; aynı vezinde, fakat mesnevî şeklinde yazılmış 10 beyitlik bir manzume daha bulunmaktadır ki, bu manzume de Emir Arslan adında bir kimseye aittir. Edib Ahmed hakkında yazılmış olan bu manzumeler bize onunla ilgili az ya da çok birtakım bilgiler vermektedir.

Âtebetü'l-Hakayık'ta mısra başına düşen Arapça ve Farsça sözcük sayısı Kutadgu Bilig'dekinden fazladır. Bu oran Türkçe'nin giderek Arap ve Fars dilinin etkisine girdiğinin göstergesidir. Bu değişim, iki eserin yazılış tarihleri arasındaki yaklaşık bir asırda kendini gösterir. Eserlerden ilkinin adının Türkçe, diğerinin ise Arapça olması, sözünü ettiğimiz bu değişimin boyutları hakkında çarpıcı bir örnek oluşturur.

Atebetü'l-Hakayık'ın konusu tamamiyle dinî ve ahlakîdir. Eserde İslamî ahlak kaideleri üzerinde durulur. Dindarlığın faziletlerinin yanı sıra, cömertlik, alçakgönüllülük, kanaatkârlık gibi insanın özünde bulunması gereken erdemlere yer verilir. Yazar, bu düşüncelerini ayetler ve hadislerden örnekler vererek desteklemeye çalışır. İlim ve ilme ulaşmanın, ondan yararlanmanın önemi üzerinde ısrarla durulur. Dünyanın geçiciliği ve ölüm gerçeği sık sık hatırlatılır.

Eserin üslubuna gelince; Edib Ahmed'in üslubunda Yusuf Has Hacib'in söyleyişinde görülen sanat inceliklerini göremeyiz. Bunun yanı sıra, eserde aruz

ölçüsünü daha iyi oturtmak için pek çok Arapça ve Farsça sözcük kullanılmasına rağmen yine de çok sayıda aruz kusuruyla karşılaşmak mümkündür. Oysa biz, çok daha az yabancı sözcüğü bünyesinde barındıran Kutadgu Bilig'de bu kadar aruz kusuruyla karşılaşmayız. Bu da, Edib Ahmed'in Yusuf Has Hacib'e göre daha az sanatkâr inceliği taşımasından ileri gelmektedir.

Bu eser, ilk olarak Necib Asım tarafından Hibetü'l-Hakayık adıyla yayımlanmıştır (İstanbul, 1915). Daha sonra Reşid Rahmetî Arat tarafından geniş bir inceleme, metin, tercüme, açıklamalı notlar ve tıpkı basım ile yayına hazırlanmıştır (İstanbul, 1951). Atebetü'l-Hakayık'ın üçü İstanbul'da, ikisi Ankara'da ve biri Berlin'de olmak üzere 6 nüshası olduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak; bu yazıda ele almaya çalıştığımız kadarıyla Doğu Lehçesi edebî ürünleri, Türk-İslam Medeniyeti'nin ilk dönemlerinin dil ve edebiyatından tarihine, toplum yapısından dünya görüşüne kadar pek çok alanında vermiş oldukları bilgilerle daima edebiyatımızdaki seçkin yerlerini koruyacaklardır. Önemli olan, bu eserlerden günümüze yansıyan medeniyet ışığını görebilmek ve o ışığın aydınlattığı yolda yarınlara bakabilmektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Banarlı, Nihad Sami; **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**; c.1, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1987.
- Karahan, Abdülkadir; **Türk Kültürü ve Edebiyatı**; Öğretmen Kitapları Dizisi, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1992.
- Solok, Cevdet Kudret; **Örneklî Türk Edebiyatı Tarihi**; Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1995

KUTADGU BİLİG'DE TÖRE

Murat ELMALI*

Kutadgu Bilig; kutluluk bilgisi, saadet bilgisi, devlet olma bilgisi, devlet idaresi bilgisi manalarına gelen eser Yusuf Has Hacip tarafından Balasagun'da yazılmaya başlanmıştır. 1069-1070'te Doğu Türkistan'daki Kâşgar şehrinde tamamlanmış ve Doğu Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Ulug Bugra Kara Han Ebû Ali Hasan bin Arslan'a takdim edilmiştir.

İnsanı merkez alan eser, gerek fert olarak gerek cemiyet halinde yaşayan insanların iyi bir siyasetle idare edilip, dünyada ve ahirette mesud olabilmeleri için tutulacak yolları gösterir. Bunu ise kendilerine sembolik simler verilen dört ana kişi arasındaki liyaloglardan faydalanmak suretiyle gerçekleştirir. Alegorik bir biçimde bu eserde yaşatılan dört şahıs dört farklı fikri ve görevi temsil ederler. Bunlardan Küntogdı hükümdar görevinde, kanun ve adaleti, Aytoldı vezir görevinde, sâadeti, Aytoldı'nın oğlu Ögdülmiş akli ve ilmi ve Aytoldı'nın diğer oğlu Odgurmüş ise akıbeti temsil etmektedir.

Türkler'in İslamiyet'e girdiği dönemlerde yazılan Kutadgu Bilig gerek fert bazında gerek toplum bazında insanları saadete ulaştırmak için bir yandan İslam geleneğine bir yandan da eski Türk devlet anlayışına büyük önem vermiştir.

Türk boylarının örfî hukuk uygulamalarının büyük Türk hükümdarları tarafından düzenlenmesiyle meydana getirilen "törü" (töre) ve Tanrı tarafından Türk hükümdarlarına bahşedilen "kut" (baht, devlet, talih) Türk devletlerinin ve Türk hakimiyet anlayışının temelini teşkil eder.

Türkler'in tarihin her devrinde büyük devletler kurmaları ve bu devletlerin dönemlerindeki dünya siyasetine yön

vermeleri kuşkusuz iyi bir devlet teşkilatlanması dolayısı ile bu teşkilatlanmaya yol çizen töreleri ile mümkün olmuştur. Eski yaşantılarına, geleneklerine büyük önem veren Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra da törelerinden çabucak kopmamışlardır. Bundan dolayıdır ki Yusuf eserini yazarken yaşadığı dönemin şartlarını, havasını çok iyi tahlil etmiş ve o dönemdeki Türk toplumunun yeni kabul ettiği din ile birlikte hâlâ devam eden eski devlet teşkilatlanmasındaki önemli yapılanmaları beceriyle göstermiştir.

İşte, devletin oluşmasında, devam etmesinde ve "Kut" almaya hak kazanan Hakanın bunu elinde tutarak devletini payidar kılmak, halkını sâadete erdirmek için izlediği yolda gerekli olan prensipleri ortaya koyan törenin Karahanlı dönemi Türk-İslam toplumu arasındaki önemi Yusuf'un eserine de yansımış, hatta tamamıyla eserde yer almıştır. Kutadgu Bilig'in "Kut kazanma bilgisi" anlamına gelmesi, Kut'un ise töreye bağlı kalmak suretiyle kazanılması ve elde tutulabilmesi törenin eserdeki önemini artırmıştır. Bundan dolayı söyleyebiliriz ki Kutadgu Bilig bir bakıma baştan sona törenin anlatıldığı, onun hükümlerinin ve dayandığı prensiplerinin gösterildiği bir eser mahiyetindedir.

Töre kavramı, Kutadgu Bilig'de "Küntogdı" sembolüyle anlatılmıştır. "Küntogdı" anlamı itibariyle güneş manasına gelmektedir. Güneşin tabii yapısına benzetilen törenin yerine konulmuştur. Eserde işlenen ütöpik devlet fikri içerisinde Hakanı temsil etmektedir. Yani, Küntogdı=Hakan=Töre=Güneş sembol silsilesi bahis mevzuudur.

Küntogdı'nın ifâdeleriyle açıklanan

güneş=töre benzetmesinin ne kadar yerinde olduğu ortadadır:

"Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.", "Benim tabiatım da ona benzer, adâlet ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez", "ikincisi - güneş doğar ve dünyayı aydınlatır, aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden hiçbir şey eksilmez", "benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam; hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır.", "Üçüncüsü- bu güneş doğunca yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır.", "Benim bu törem hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa kayalık dahi olsa, hep düzene girer." Tanrı irâdesinin, tabiat nizamını tesis edişiyle törenin beşeriyeti ıslahı arasındaki tabîi âhengi düşündürmektedir. Nitekim "Güneş doğar temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.", "Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır", "Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim, temeli sabit olduğu içindir.", "Güneşin burcu Arslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için evi bozulmaz.", "Benim tavır ve hareketime bir bakın; benim de kattiyyen değişmez." (KB: 825-835)

Töre'nin yalnız toplumu düzeltmek değil onun refahını da yükseltmek amacını ise "Asıl dilediğim şudur; bana gelen kimse zenginleşsin, benim sâyemde kudret ve nüfuzu artsın." (KB 3019) prensibiyle daha açık bir şekilde görebilmekteyiz.

Kutadgu Bilig'de akli temsil eden Odgurmış'ın Küntogdı'ya verdiği nasihatlerinde töre'nin toplumla ilgili diğer prensiblerini de görebiliriz;

"Sen bu halkın yükünü yüklenmiş bulunuyorsun; uyanık ol, gafil bakınma. Düşünerek hareket et", "Bir sürü aç kurt senin etrafında toplanmıştır; ey kahraman hükümdar koyunlarını iyi muhafaza et.", "Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır; gözünü aç." (KB 423)

Kutadgu Bilig'de törenin meydana getirilmesinden, idaresinden sorumlu iki türlü

insandan bahsedilir. Bunların birisi bey, diğeri âlim (bilge) kişidir; "Bak, iki türlü asıl insan vardır; biri-bey, diğeri-âlim; bunlar insanların başıdır.", "Bunlardan başkalarının hepsini hayvan sürüsü say; hangi tarafı istersen o tarafı tut." (KB 265-266)... ayrıca bilgili beylerin dahi iyi töreler de koyacağı altı çizilen diğer bir husustur.

Toplum düzenini ve insan mutluluğunu amaç edinen törenin ortaya koyduğu bazı yasaklar ve kurallar vardır. Bunlar Kutadgu Bilig'de, Küntogdı'nın ağzı ile şöyle dile getirilmiştir; "Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir", "Sonra da hâris tâbiatlı ve olgun olmayan insanlar ile aceleci olanlar ve gözü doymayanlar", "Benim işime gerçekten yaramak istiyorsan, bu bir kaç şeyi kendinden uzak tut..." (KB 848-852)

"Kut gibi, Tanrı da temizliği sever, temizlik ile insan iyi ad kazanır." (KB 2856) "İnsan işini, gücünü hesap ile yapar; yıl, ay, gün ve zamânı hesap ile tâyin eder." (KB 2220) "Kendi menfaatini güden insan olmaz; halkın menfâatini düşünmelidir." (KB 3931) gibi Kutadgu Bilig'in birçok yerinde törenin ortaya koyduğu iyi hasletler de vardır.

Diğer bir taraftan töre, sadece iyi ve kötü kurallar koymakla kalmamış, toplumun bütün birimlerini ilgilendiren konulara da temas etmiştir.

"Ömür aziz değil, emek azizdir, emek boşa giderse bunun acısı uzun seneler gitmez"le emeğin değerine, "Tanrı herşeye bir sebep yaratır; iyi ve kötü herşeyi o nasîb eder.", "Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur." sözleri ile âileye, "Her işi bilerek ve danışarak yapmalıdır, danışmayan her işinde zarar görmüş ve sonunda pişman olup inlemiştir."le de istişâreye, toplumu ve insanı etkileyen birçok noktaya değinmiştir.

Kutadgu Bilig'de töre kavramının çok büyük bir şekilde önem verdiği hususlardan biri ise ahlâktır. Töreye göre ahlâk; insanın tabîi nizamı ile uyum içinde bulunması; kendi fitratını ihtiyaç duyduğu, bünyesindeki manevi istidatlarının, öz cevherinin, gönlünün

tekamülünün hayat bulması için uyulması gereken ilâhî prensiplerdir... (KB 1984)

Töre'nin ahlâk anlayışında bir iyilik ve kötülük mücadelesinin olduğunu görürüz ki bu bize Uygur Türkleri'nin bir ara kabul ettiği Maniheizm dininin bile etkisini hala koruduğu gerçeğini gösterir. Bu mücadelenin temelini ise kötülüğün devamlı zayıf kalması ve bundan dolayı iyiliğin güneşini gölgelemek istemesi oluşturur.

Töre kavramının Türk toplum hayatında büyük bir öneme sahip olması ve ferdî ilişkilerin düzene konmasında büyük işlevlerde bulunması, onun doğal olarak bir adalet anlayışına sahip olmasına neden olmuştur.

Odgurmuş'un Küntogdı'ya;

"Tanrı, seni adâlet için bu mevkie getirdi; haydi âdil ol, adâlet içinde yaşa." ifadesiyle törenin adâleti sağlayan bir sistem ve Tanrı emri olduğuna temas etmiştir.

Bütün bunların neticesinde; Kutadgu Bilig, mânâ olarak töre mucibince kut kazanma bilgisi vermektedir. Yani "töre"yi anlatmaktadır.

Eski Türk medeniyetinin ve toplum düzeninin şah damarı denilebilecek kadar önemli bir mefhûm olan törenin fikrî ve ahlâkî sistemi Kutadgu Bilig'deki şekliyle tatbikatta da çoğu kez görülmüştür. Zaten buna Türk tarihinin pek çok devri şahittir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Yusuf Has Hacib'in eseri, merkezine töreyi alan, törenin hükümleriyle insanı mutluluğa, saâdete ulaştırmayı hedefleyen bir sistemi, yani Türklüğün veya Türk'ün dünya görüşünü anlatır.

Kaynakça;

- Sait Başer; Kutadgu bilig'de Kut ve Töre
Reşit Rahmeti Arat: Kutadgu Bilig çevirisi
Ahmet Kabaklı; Türk Edebiyatı Tarihi
Ötüken-Söğüt Yayınları; Büyük Türk Klasikleri
Nihad Sami Banarlı; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi

DOĞU TÜRKİSTAN

Gökhan GÖKÇEOĞLU *

Uzaklarda bir ülke var.

Kopup geldiğimiz ıssız coğrafyanın tâ kalbinde, can çekişen bir memleket.

Gök bayrağın gölgesinde yeşeren, asırlık zamanların âsude mekanın gergefine dokuduğu, yörük kilimlerin rengârenk bir umran...

Yürekleri Tanrı Dağı kadar yüce milyonlarca Uygur Türkü'nün ezelî ve ebedî vatanı: Doğu Türkistan.

Yüzyıllar boyunca, Endülüs kıyısında bir Târik salvetiyle, tarihin akışına yön veren Türklüğün, bugün doğusundaki bahadır oğlu, dünyanın ufkunu karartan vahşî sömürgecilikten nasibini erken alanlardan; tuttuğunu kurutan sarı bir devin acımasız eliyle... Bu ciğer dağılayıcı felâket zincirinin iç içe geçen halkalarını sayalım tek tek.

Doğu Türkistan, öteden beri, yayılmacı Çin siyasetinin iştahını kabartan beldelerin başında geliyordu hep. Bu yüzden olsa gerek, daha 1762 yılında; eski şevketini kaybetmiş yorgun arslan, sinsi Çin'in yaldızlı öksesine düşüp sömürge oldu. 1884'teyse bu baskı, Doğu Türkistan'a vilâyet statüsünün verilmesiyle idarî tescil kazandı. "Sinkiang" gibi iğreti biri isim altında.

1912'den sonra, Doğu Türkistan,

mahallî beylerin bir türlü aynı elde toplanamayan cılız yönetimlerine tanık oldu. Zaten, incir çekirdeğini doldurmayacak mes'eleler için, kardeşiyle kızıl kıyamet koparken kavga etmek, olmaz olası millî hasletlerimizden değil mi? Bu düşük gafletin dipsiz hıyânete dönüştüğü tarih ise, 1942. O yıl, Çinli vali Shen Shih-tsai, Bağımsız Doğu Türkistan'ın Çin'e bağlandığını açıkladı. Bunu kuzeyde patlak veren haklı ama nâçar isyanlar takip etti. 1949'da Çin'in rengi kızıl da karar kılınca, Doğu Türkistan komünistleri tanıdı. 1950'de asırlık Türk Yurdu, Çin Bağımsızlık Ordusu tarafından, resmen işgal edildi. 1955'ten sonra, SSCB Doğu Türkistan'daki zengin maden yataklarındaki payını derece derece Çin'e devretti.

İşte, ana hatlarıyla Uygurlar'ın hazin tâlihinin akışı... Lâkin, karanlığın en yoğun olduğu saatler, şafağa yakın demlerdir. İnşallah, Doğu Türkistan'ın, Orta Asya'daki diğer kardeş Türk devletleri gibi, istiklâl perisinin bûsesine kavuşacağı günleri de göreceğiz. Bize düşen; çaba, sabır, tevekkül...

DOĞU TÜRKİSTAN'IN TÜRKLÜĞÜ

Kürşad GÜNAYDIN *

in; Asya'nın ve dünyanın en kalabalık ülkesi. Takribî nüfusu 1-1,5 milyar. Dünyanın insan hakları konusunda baş belası. Tianenmen olayları ve tanklar hâlâ insanların hafızasında tazeliklerini koruyor. İnsan hakları ihlal rekortmeni olan Çin'de her yıl dünyanın geri kalan kısmında yapılan idamdan daha fazlası yapılıyor. İşte böyle bir Çin'in nüfusu 1600'lerde sadece 80 milyon olarak tahmin ediliyordu, 1990'larda ise bu rakam daha önce söz ettiğimiz rakamlara ulaşmış durumda. Yani Çin gibi sellerin, tayfunların bol olduğu bir ülkede 4 asırda nerdeyse 20'ye katlanmış bir nüfus... Doğal nüfus artışının bu durumu açıklamada yetersiz kalacağını düşünürsek, Çin'in insan hakları ihlallerinin (asimilasyon ve yayılma) boyutları daha iyi anlaşılır herhalde.

Çinliler kendi devletlerine Cung-Go yani merkezî devlet derler. Bu bile onların dünyaya nasıl bir gözle baktıklarını anlamaya yeter sanırım. Açık bir şekilde görüldüğü gibi yayılmacı politikanın amaç edinildiği Çin'de ele geçirilmesi gereken ilk toprak da, Çin'in bir nevi Batı Türkistan ve dolayısıyla Avrupa'ya açılan kapısı olan Doğu Türkistan oluyor.

Milliyetçi Çin ve Kızıl Çin devletlerinin gerek resmî şahsiyetleri gerekse ilim adamları her vesilede Çinliler'in ikibin seneden beri Doğu Türkistan'a hükmettiklerini, bu memlekette koloniler halinde yaşadıklarını iddia ederler. Hattâ Milliyetçi Çin hükümeti 1943'te Çin Cumhuriyeti dahilinde Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan ve Mançurya gibi sınır bölgelerinde yaşayan Çinli olmayan milletlerin esas itibarıyla Büyük Çin milleti içinde olduğu, menşei itibarıyla Zung-Zu yani aynı nesilden gelmiş birer kabile olduklarını iddia ederek Çin kıtasında bir tek Çin milletinin

var olduğunu resmen iddia ve ilan etmiştir. Bu sebeple Çin hükümeti Doğu Türkistanlılar'a Di-Di-Min-Zu (küçük kardeş millet) der. Onlara da Çin milleti için Go-Go-Min-Zu (Ağabey millet) demelerini emreder. Bu iddiayı çürütmek için 1911 yılında Çin Halk Partisi lideri olan Dr. Sun Yat Sen'in San-Min-Cu-Yi (Üç Halk Prensibi) adlı eserindeki müslüman Türkler tabiri yeter sanırız ya da bütün tarihî Çin kaynakları tarafından dünyanın yedi harikasından biri sayılan ve bugün Çin'in neredeyse ortasında bulunan Çin seddinin yapıldığı yıldan beri Çin'in millî ve resmî sınırı sayılması...!

Asırlardan beri Sarı Nehir boylarına yakın bölgelerde yaşayan, senelerce Çinliler'le sıkı ilişkiler kuran, son iki asırdan beri Çin'in fiili tecâvüz ve istilalarına maruz kalan Doğu Türkistan Türkleri zorlandıkları halde kendilerine has yüksek medeniyet ve kültürleri sayesinde Çin medeniyet ve kültüründen kendilerini korumuşlardır. Türkler'in hala konuştukları dil, Türkçe'nin Hakanî lehçesidir, dinleri ise Çinliler gibi Taoizm, Konfüçyus, ya da Budizm değil, 10. Asırdan beri İslamiyet'tir. Hatta temel gıdaları bile balık ve pirinç yerine et, süt ve buğdaydır.

Burada yaşayan Türkler şu unsurlardan teşekkül etmişlerdir;

a) Yerleşik hayat süren şehir ve köy Türkleri:

Genellikle Tarım Havzası, Turfan ve Kumul çevresine yerleşmişlerdir. Bu insanlar için tarihî kaynaklarda Türk adı hariç başka bir kabile veya boy adı geçmez. Sadece Divan-ı Lugat'it-Türk'te Hakanî Türkleri adıyla

anılırlar. Şu an kullandığımız Uygur adına gelince de bu ad tamamen Ruslar'ın sunî olarak taktıkları bir isimdir. 9. asırda Karabalasagun'da hanlıkları yıkılan Uygurlar'ın bir kısmı Kumul, Urumçi, Turfan ve Lop bölgelerine göçerek buradaki Türkler'i kendilerine katarak bir devlet kurdular ve 14. asra kadar Uygur olarak anıldılar, fakat Doğu Türkistan hükümdarı Hızır Hoca Han ile Aksak Timur arasındaki savaş yıllarında Timur'dan yana oldular ve Hızır Hoca Han'a karşı sürekli isyan ettiler. Bu yüzden Hızır Hoca 1397'de Uygurlar'ı ülke içinde dağıtıp, asimile etmiştir. Kısacası Uygur boyu inkırâza uğramıştır. O tarihten sonra Lop'taki Sarı Uygurlar dışında Uygur adı taşıyan bir boy görülmemiştir. Onlar da 1662'de Kansu'ya göçmüşlerdir. 20. asırda Stalin'in çalışmalarıyla 1921 yılında Buhara'da toplanan bir konferansta Batı Türkistan'da yaşayan Doğu Türkistanlılar için Uygur adı uygun görülmüştür. Lakin bu adın Doğu Türkistan'a girmesi 1935'e kadar mümkün olmadı, o tarihe kadar Türkler kendilerine Müslüman Türk, Çinliler ise Huy (Müslüman) veya Çenti (sarıklı) diyorlardı. 1934'teki Çin-Rus müşterek

idaresinde düzenlenen konferansta Uygur adı (gene Stalin'in önerisiyle) millet adı olarak kabul edilmiştir.

b) Göçebe ve yarı göçebe Türkler:

Bunlar boylar halinde yaşamaktadırlar ve dağlarda göçebedirler. Başlıcaları Kazaklar, Kırgızlar, Sarı Uygurlar'ın torunları olan Dolanlar ve Sayanlar'dır. Bunlar da (şamanist olan Sayanlar hariç) yerleşik hayat süren Türkler gibi sünî müslümandır.

İşgal altında olan bu bölge Çinlileşmeye karşı bayrağını hâlâ düşürmemiştir ve emin olunuz ki düşürmeyecektir.

KAYNAKÇA:

- Türk Dünyası El Kitabı
- Türk Kültürü, Temmuz 1964 "Doğu Türkistan'a Dair" M. E. Buğra
- Doğu Türkistan Davası, İsa Yusuf Alptekin

YAKUB BEY ve KAŞGAR DEVLETİ

Gökhan İNCE*

İRİŞ:

Türkler'in en eski yurtlarından biri olan ve Türk kültürü araştırmaları için paha biçilmez eserlere sahip bulunan Doğu Türkistan Türk tarihi araştırmalarında layık olduğu yeri alamamıştır. Biz bu yazımızda 15. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'daki büyük devletlerce hiç beklenmedik bir anda kurulan ve ülkedeki -İli haricinde- tüm şehirleri aynı idarî çatı altına toplamayı başaran Kaşgar Devleti'ni ana hatlarıyla incelemeyi uygun gördük. Hiç şüphesiz ki Kaşgar Devleti büyük oranda devletin temel direği olan Yakup Bey'in biyografisi durumundadır. Bizi bu dönemi incelemeye sevk eden neden bu dönemin Çin'in 1750'lerde başlattığı istila hareketinden günümüze değin süren "çileli ve hürriyetten yoksun günler" içerisinde "mazlum Uygur Türkü'nün" bağımsızlığı tam olarak tadabildiği yegane dönem olmasıdır. Ayrıca 15. yüzyılda Orta Asya'da iki hakim güç olan İngiltere ve Rusya'nın sömürge politikalarını yansıması bakımından Yakup Bey dönemi uluslararası ilişkiler tarihi için de bir hayli önem taşımaktadır. Bu nedenle Kaşgar Devleti'nin İngiltere ve Rusya ile olan ilişkilerine elimizden geldiğince ayrıntılı bir biçimde değinmeyi uygun gördük. Fakat İslam ve Türk dünyasının lideri olan Osmanlı İmparatorluğu ile Doğu Türkistan arasındaki dostane münasebetlerin başlıbaşına tafsilatlı bir biçimde irdelenmesi gereken bir konuyu teşkil etmesinden dolayı bu ilişkilerden yüzeysel olarak bahsetmeyi münasip bulduk.

YAKUB BEY ÖNCESİ DOĞU TÜRKİSTAN'DA SİYASÎ DURUM

Çok eski zamanlardan beri Doğu Türkistan kitlelerin, dinlerin ve medeniyetlerin

akıp gittiği bir yer olmuştur. Türkler'in anavatanı olarak bilinen bu ülkede 15. yüzyıldaki din adamlarının itikadları arasındaki farklılıklardan kaynaklanan Ak Tağlık-Kara Tağlık ayrımı ülkenin tarihinde silinmesi imkansız izler bırakmıştır. 17. yüzyılın başında ayrımın daha keskin bir hal alıp siyasî alana taşınmasıyla başlayan meşhur "Hocalar" devri 19. yüzyılın son çeyreğine -Yakup Bey dönemine- kadar devam eder. 1678'de başlayan Kalmuk hakimiyeti 1759 Çin işgaline değin sürer. Bu devre Hocaların yönetiminde en çok söz sahibi oldukları devredir. Kalmuk Hanları yörede kendi müstakil otoritelerini kurmayıp zamanın akışına ve devrin gerektirdiği şartlara göre Ak Tağlık ya da Kara Tağlık fırkalarının reislerini Han atarlardı. Hocalara vergi toplama yetkisi de veren Kalmuklar böylelikle pek fazla ekonomik ve askerî harcama yapmadan Doğu Türkistan'a hakim olmuşlardı.

Mançu Hanedanı 18. asrın ikinci yarısının başlarında yakaladığı bir fırsattan yararlanarak Doğu Türkistan'ı işgal etti. Hocalar ailesinden Burhaneddin Hoca ve kardeşi işgale karşı mücadeleye girişmişlerse de muvaffak olamamışlardır. Ayrıca Çinliler Kaşgar'ın istilası için büyük ekonomik ve askerî harcama yapmışlardır.

Peki Çinliler için bu bölgenin bu derece önemi haiz olmasının nedeni ne olabilirdi? Mançu Hanedanı "esas memleket" olarak niteledikleri coğrafyanın tehlikeye maruz kalabileceğini düşünüyordu. Öyleki sınır boylarında Rus baskısı hissedilir hale gelmişti. 18. asra kadar böyle bir baskı söz konusu değildi. Orta Asya Türkleri'ni birleştirecek bir lider çıkmamasından dolayı Rusya bölgedeki nüfuzunu gittikçe artırıyordu. Osmanlı'nın duruma müdahalesi çeşitli sebeplerden dolayı

*Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1. Sınıf Öğrencisi

mümkün değildi. Rusya'ya karşı güvenlik şeridi oluşturmak isteyen Çin, Moğolları tabiiyeti altına almak istiyordu. Moğolistan'da sağlam bir yapı kurmak için de Kaşgar ve İli bölgesinin işgali şarttı. Ana Çin'in güvenliğini bahane ederek etki alanı dahilindeki iktisadî getirisi çok fazla olmayan, çorak topraklara sahip ve kısa vadede Çin'e çok büyük mali külfetler yükleyen çevre memleketleri istilaya girişen Mançu Hanedanı'nın bir başka gayesi de Avrupa devletlerinin, bilhassa İngiltere ve Rusya'nın, İç Asya paylaşımına ortak olup sömürgecilik yarışına kendince katılmaktı(1).

Yakup Bey'in bağımsız Kaşgar Devleti'ni kurmasına (1863) kadar devam eden Çin istilası döneminde Mançu Hanedanı otoritesini tam olarak kuramaz ve Hocalar önderliğinde halk sık sık isyana giriştiğinden bu period isyanlar yüzyılı olarak bilinir(2).

1850'li yıllara kadar mazlum Doğu Türkistan halkı müstebit, adaletsiz ve rüşvetçi Çin yönetimine karşı defalarca ayaklanmıştı. İsyân hareketlerinin koordinasyondan yoksun olması ve yabancı bir devletten yardım alınamaması sebebiyle bağımsızlık sağlanamamıştır. İsyana önderlik yapan şahsiyetlerin ülkeye İslam'ı yaymak, İslam kardeşliği ve birliğini sağlamak için gelip de siyasetle uğraşmak yanlışlığını yapan Hocalar ailesinden olmaları halkta pek de belirli olmayan bir güvensizlik hissi uyandırmıyordu.

1765 baharında Turfan'da isyan eden Uygurlar'ın Çin askerleri tarafından sindirilmesiyle birlikte halka gözdağı vermek için Mançu Hanedanı çoluk-çocuk, kadın-ihtiyar demeden tüm sivil halkı katletti. Maalesef, Turfanlılar'ın maruz kaldığı bu acı durum vatanlarında özgürce yaşamak için bağımsızlık mücadelesine girişen Doğu Türkistanlılar'a her isyan sonrasında uygulanır hale geldi ve bu durumun neticesinde katliama maruz kalmak istemeyen binlerce aile Batı Türkistan'a göç etmek zorunda kaldı(3).

1850'li yıllara gelindiğinde Çin'de buhranlar hüküm sürmekteydi. Dinî ve sosyal nedenlerden kaynaklanan ve Hristiyan misyonerlerince desteklenen Taiping

ayaklanması Mançu Hanedanı'nın otoritesini iyiden iyiye sarsıyordu. Afyon Harbi ile İngilizler'e karşı giriştiği mücadelede ağır kayıplar veren Çin, ekonomik sıkıntıların neden olduğu isyanların yanısıra dinî isyanlarla da karşı karşıya gelmişti. Pek fazla dindar olmayan ve dini siyasî bir iş olarak telakkî eden Çinliler devletin sınırları dahilindeki herkesi resmî dine iştirak etmeye zorluyordu. Ayrıca merkezî idarenin zayıflamasını fırsat bilerek halktan keyfî olarak vergi toplamaya başlayan idareciler halkı çok zor duruma sokuyorlardı. Tüm bu âmillere bağlı olarak ayaklanan Döngenler'in hareketi, dört bir yanda mücadele vermekte olan Mançu Hanedanı'nı çok zor duruma soktu(4). Artık Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına engel olabilecek güçte bir otorite yoktu. Hürriyet için Hokan Hanlığı'nın ve Andicanis olarak bilinen Batı Türkistanlı tüccarların desteğiyle baş kaldıracak bir liderin varlığı gerekmekteydi.

1863'te Doğu Türkistan'ın kaderini değiştirecek ayaklanmanın tohumları atıldı. Fakat, bu ayaklanma diğerlerinden farklı olarak Hocalar ailesinden birince değil de Hocalar'ı etrafında toplamaya muvaffak olmuş Kırgız Bey'i Sadık Bey önderliğinde geliyordu. Kaşgar'a mukavemetsiz giren ve Doğu Türkistan'ın tümüne sirayet edecek olan ayaklanmanın stratejilerini geliştiren Sadık Bey bu sırada öğreniyordu ki Doğu Türkistan halkı başında bir lider olarak Hocalar ailesinden bir şahsı görmek istemekteydi. Hokan Hanı Hudayar Han'ın Sadık Bey tarafından haberdar edilmesi üzerine Hokand Hanı Sadık Bey'in akrabası olan Büzürg Han'ı Doğu Türkistan'ın liderliğine uygun gördü. Devlet işleriyle pek alakası olmayan ve zayıf karakterli Büzürg Han'ın yanında bağımsızlığı elde etmek Yakub Bey'e kaldı.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN İSTİKLÂLİNE KAVUŞMASI

1757 yılından sonra defalarca müstebit Çin yönetimine karşı ayaklanan ve her defasında isyanları başarısızlıkla sonuçlanan

Hocalar'dan Yakub Bey'in farkı neydi? Öyle ki giriştiği mücadele sonucu müstakil bir devlet kuracak ve kurduğu bu devlet devrin tüm süper güçlerince tanınacaktı.

Yakub Bey, 1820 yılında Taşkent yakınlarındaki Pişkent'te doğdu(5). Babası ve dedesinin kadı oldukları bilinir. Babası Mir Muhammed Mirza, Kurama kadısı iken, bölgenin nüfuzlu kişilerinden Şeyh Nizamettin'in kızkardeşiyle evlendi. Bu evlilikten doğan ilk çocuk olan Yakub Bey gençlik yıllarında devrin geleneklerine uygun olarak molla olabilmek için büyük çaba sarfetti. Hareket dolu yapısına uygun olmadığından vazgeçti. Bu vakitlerde kızkardeşi Taşkent Valisi Nur Muhammed Mirza ile evlendi. Eniştesinin sayesinde Hokand Askerî Kuvvetleri'ne girmeyi başaran Yakub Bey kısa zamanda kabiliyetini göstererek 1845 yılında Hokand Hanı Hudayar Han'ın dış ilişkiler memuru oldu(6).

1853 yılında Akmesjid'i Ruslar'a karşı başarıyla savunan Yakub Bey 1863 yılından itibaren Ruslar'ın Hokand Hanlığı'nın topraklarını işgal etmeye başlaması üzerine Çimkent müdafaasıyla görevlendirildi. 26 günlük başarılı direnişe rağmen, kale düştü. Bu direniş boyunca Yakub Bey'in Ruslar hakkındaki edindiği izlenimler hayatının ilerki safhalarında Ruslar'a karşı geliştireceği politikalara temel teşkil edecektir. Yakub Bey Ruslar'ın Orta Asya'da yayılmacı siyaset takip etmelerine her ne kadar şiddetle karşı olsa da askerî teknik ve cesaretlerine hayran kalmıştır.

Cephede Ruslar ile amansız savaşlar yapılırken Hokand sarayı entrikalarla çalkalanıyordu. Hudayar Han'a karşı rakiplerin olması ve ordu kumandanı Alim Kul'un bu rakiplerden birini desteklemesi Yakub Bey'i taraf olmaya zorluyordu. Entrikalara uygun bir karakter yapısına sahip olan Yakub Bey şartlara göre hareket ediyordu. Tüm bu mücadelelerin sonunda kazanan tarafta çıkmasını bilmişti. Saray içerisindeki tehlikeli çekişmelere sahne olan günlerde karakter yapısını ortaya koyan Yakub Bey, alim Kul tarafından rakip olarak görülmeye başlanmıştı. Yakub Bey'in gücünü

farkeden Alim Kul ondan kurtulmayı tasarlarken Sadık Bey'in Kaşgar'dan gönderdiği haber Hokand Sarayı'na ulaştı. Rus işgalinin kapıya dayandığı günlerde saraydaki bu tür çatışmaların devletin yıkılmasına sebep olabileceğini düşünen Hudayar Han Hocalar ailesinden Büzürg Han ile birlikte Yakub Bey'in Kaşgar'a gönderilmesini uygun gördü. Böylece, Hokand'ın siyasi sahnesinden güçlü bir sima eksilmiş oluyordu.

Kaşgar'a vardıklarında, Yakub Bey'in devlet işlerine büyük alaka göstermesi Büzürg Han'ı oldukça memnun etmiş ve onu başbakan (Kuşbeği) olarak atamıştır(7). İdarî işlerin devriyle, zaten zevk ve sefaya düşkün olan Büzürg Han kendini devlet işlerinden azat etmiştir. Böylece tohumları yeni atılan bu devlette Yakub Bey ordunun tek hakimi olmasının yanında siyasi otoritede de büyük söz sahipliği edinmiş oluyordu. Ama yine de siyasi otoritenin mutlak hakiminin kim olduğu muğlak bir görünüm arz ediyordu.

1865 yılının ilk aylarında ülkedeki kaos ortamından sıyrılmak için Yakub Bey'in en az şu dört işi becermesi gerekiyordu: İlk olarak yabancı müslümanları ve Kırgızları kendi tarafına çekmek; ikinci olarak Yenihisar'daki Mançu garnizonunu zayıflatmak; üçüncü adımda ülkenin siyasi geleceği açısından Büzürg Han'ın ve kendisinin durumunu aydınlatmak, son olarak da Kaşgar üzerindeki hakimiyetini kuvvetlendirmek(8). Tüm kısıtlı kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda Yakub Bey'in başarı şansı oldukça düşüktü.

Entrikacı karakterini Hokand sarayında ortaya koyan Yakub Bey yabancı müslümanları ve Kırgızları kendi tarafına çekmek için entrika diplomasisi ve şiddet uygulamak taraftarıydı. Bir Hokandlı olarak Hokandlı tüccarları yanına çekmesi kolaydı. İçlerinden bir kısmını bürokratik mevkilere uygun görüyordu ve kendini destekledikleri takdirde büyük kâr elde edebilecekleri işler vaadediyordu. Hokandlı tüccarlarla bir sürtüşme yaşamasa da Hocalar'ı kullanarak Kaşgar'a mutlak bir biçimde hakim olmayı hayal eden Kırgız Beyi Sadık Bey, Yakub

Bey'in egemenliği ve tasarladığı işleri başarabilmesi için engel teşkil ediyordu. Bu iki değerli kumandanın giriştiği talihsiz mücadele Sadık Bey'in öldürülmesiyle son buldu. Bu gelişmeler üzerine Sadık Bey'in adamları Yakub Bey'e tabi olsalar da her iki taraf arasında karşılıklı güvensizlik hüküm sürmeye başladı.

1863 yılında Sadık Bey'in Kaşgar'a girmesini takiben Çin askerî kuvvetleri oldukça korunaklı bir kale olan Yenihisar'a çekilmişlerdi. Yakub Bey Çimkent ve diğer Türkistan şehirlerini Ruslar'a karşı müdafaa ederken kazandığı savaş tecrübelerini kullanarak kaleyi mayınlamak suretiyle Yenihisar'ı ele geçirdi. Bu olayın neticesinde Doğu Türkistan'ın yerlisi olmadığı gerekçesiyle halk tarafından pek fazla tasvib edilmeyen Yakub Bey Kaşgar'da sevinç gösterileriyle karşılandı. Bu desteğe bağlı olarak uzun seneler işgal altında yaşayan Doğu Türkistan halkının tam bağımsızlığı ve ülkenin bir bütün haline getirilmesi için gerekli zemin hazırlanmış oluyordu.

Halk nezdinde gerekli güveni sağlayabilmiş olmasına karşın Yakub Bey bu defa da Hocalar ailesiyle karşı karşıya gelmişti. Büzürg Han'ın yeğenleri ve Yakub Bey tarafından öldürülen Sadık Bey'in akrabaları olan bazı Kırgız ve Kıpçak Beyleri Yakub Bey'in askerî alandaki başarılarından ve siyasî platformda rakipsiz bulunmasından büyük hoşnutsuzluk duyuyorlardı(9). Bu hoşnutsuzluğun temelinde dağılan Hokand ordusundan Yakub Bey'in eski silah arkadaşları olan yüksek rütbeli subayların bir grubu iyi yetişmiş askerle birlikte Kaşgar'a gelerek onun ordusuna katılmaları yatıyordu. Muhalifler bu katılımlardan dolayı ümit ettikleri makamlara gelemiyorlardı. Büzürg Han'ın onlara karşı komutanının tarafında yer alması ve onların sözlerine itibar etmemesi sonucu Kuça'ya göç etmek zorunda kaldılar. Böylece, Yakub Bey önderliğinde Doğu Türkistan'da başlamış olan istikrar devri muhafaza edilmiş oluyordu.

Muhalif kuvvetlerin Kuça'ya göçüyle birlikte kısa bir süre de olsa rahatlayan Yakub Bey Doğu Türkistan'ın ikinci önemli merkezi

konumunda bulunan Yarkent'in genç Kaşgar Devleti'nin sınırlarına dahil olmamasından rahatsızdı. Döngenler ve Kuça'daki muhaliflerin askerî kuvvetleriyle Yarkent önlerinde savaşan Yakub Bey şehri kısa sürede fazla kan dökülmesine fırsat vermeden ele geçirmiştir.

Kuça'nın zaptından sonra üçüncü büyük merkez olarak sıra Hoten'e gelmişti. Ancak şehrin yönetimini elinde bulunduran şahıs şehrin yerli halkınca çok seviliyordu. Yakub Bey'in bir miktar askerî kuvvetle şehrin önlerine gelmesi halkta infiale neden oldu ve ahali şehri olası bir saldırıya karşı savunmayı kararlaştırdı. Yakub Bey'in bir heyet göndererek şehrin hakimi Hacı Habibullah ile müzakereye tutuşması bir sonuç vermedi. Bunun üzerine bilahare görüşme talep eden Yakub Bey'in çadırında taraflar görüşürlerken tartışma çıktı ve Yakub Bey'in muhafızlarından biri Hacı Habibullah'ı bıçaklayarak öldürdü(10). Bu üzücü olayın Hoten'e ulaşmasıyla birlikte ahali isyan etti. Binlerce kişinin çatışmalarda ölmesine rağmen Yakub Bey'in askerleri çekilmedi ve Hoten halkı Yakub Bey'in idaresini tanımak zorunda kaldı.

Hoten dönüşü Kaşgar'da Büzürg Han tarafından oldukça soğuk karşılanan Yakub Bey bundan çok rahatsızlık duymuştu. Kendisine karşı menfi tavırlar takınan Büzürg Han devrin şeyhülislamından Yakub Bey'in aleyhinde fetva istemişse de Yakub Bey'in durumunun aleyhte fetva gerektirmemesi ve onun şeyhülislamın çok yakın arkadaşı olması nedeniyle şeyhülislam bunu reddetmiştir(11). Aradaki soğukluğun çatışmaya kadar varabilecek bir görünüm arzemesiyle Buhara Emiri Muzafferiddin'den Hoten seferi dönüşü "Atalık Gazi (Muhafız Savaşçı)" ünvanını almış bulunan Yakub Bey Büzürg Han'a Hacca gitmesi ve orada kalması yönünde baskı yapmıştır. Teklifi kabul etmekten başka çaresi olmayan Büzürg Han Mekke'ye doğru yola çıkmış ve seyahat esnasında hastalanarak vefat etmiştir. Hocalar ailesinden son temsilci olarak Doğu Türkistan'ı yönetmiş olan Büzürg Han'ın vefatı ile ülkede tam anlamıyla yeni bir dönem

başlanmış oluyordu. Ülkenin tek hakimi haline gelen ve sağlam bir askerî teşkilatlanma kuran Yakub Bey kendini kısa bir süre sonra hükümdar ilan etti ve "Han" ünvanını aldı(12).

Döngenerler Çin'in Doğu Türkistan hududunu teşkil eden Kansu eyaletinde yaşayan müslüman Çinliler'den oluşan bir topluluktur(13). Pekin yönetiminin zaaflarından faydalanarak isyan eden Döngenerler, Doğu Türkistan'ı da kapsayan bir İslam devleti kurmak niyetindeydiler. Yakub Bey'in kurduğu ve diğer şehirleri etrafında toplamaya muvaffak olan Kaşgar Devleti'nden pek rahatsızlık duymuşlardı. Amaçlarına ulaşabilmeleri için Yakub Bey yönetimini müşkül durumda bırakmaları gerekmekteydi. Bu nedenle ülkeye ulaşan ticaret yollarının birleştiği Muçat Geçidi'ni tıkadılar(14).

Uzun hazırlıklar neticesinde, Döngenerler ile muharebe etmekten başka çaresi olmadığı kanatine varan Yakub Bey sefere çıktı. Toksun'u alan Yakub Bey'in asıl niyeti Urumçi'yi ele geçirmektir. Urumçi'deki Döngener lideri Davud Halife'nin şehri barış yoluyla teslim etme konusundaki menfî tavırları üzerine harekete geçen Yakub Bey şehri kuşatmış ve Davud Halife sulh teklif ederek Yakub Bey'e tabi olup, senelik yüklü bir vergi ödemeye razı olmuştur. Fakat Davud Halife kısa bir süre sonra yakaladığı bir fırsattan istifade ederek tekrar bağımsızlığını ilan etmiştir. Bir müddet sonra Kaşgar ordusu hücum ederek şehri tamamen ele geçirdi.

Döngenerler ile yapılan savaşın sonunda Kaşgar Devleti'nin sınırları doğuda Borköl, Urumçi ve Kumul'a; batıda Pamir ve Isık Göl dolaylarına; kuzeyde Balkaş Gölü ve Altay Dağları'na; güneyde Karakorum ve Karanlık Dağ'a kadar uzanıyordu(15). Nüfusu ise 1 milyonu aşmıştı. Uzun ve meşakkatli mücadeleler sonucu kurulan bu devletin idarî yapısını incelemekte sanırız ki Yakub Bey'i ve devrin sosyal şartlarını anlayabilmek açısından büyük fayda vardır.

YAKUB BEY'İN YÖNETİMİ

Türkistan devletlerinin yakın dönem

tarihleri üzerine yeterli incelemelerin yapılmamış olması 19. yüzyıl siyasî ve sosyal şartlarıyla alakalı kesin kanaatlere varmamızı güçleştirmektedir. Bu dönemdeki idarî sistemle alakalı bilgileri Türkistan'ı çeşitli vesilelerle ziyaret eden yabancı kimselerden edinebilmekteyiz. Bu kimselerin kendi ülkeleri tarafından siyasî misyonlarla görevlendirilmiş olmaları çalışmalarını yetersiz ve ilmîlikten uzak kılmıştır. Bu etkenler göz önüne alındığında Yakub Bey döneminin idarî sistemi ve bu sistem üzerinde kimin ne derece etkiye sahip olduğu konusunda net birtakım kanaatlere varmamız zor gibi gözükse de Yakub Bey'in kurduğu devletin her cephesinde mutlaka yakın bir hakimiyete sahip olduğu aşîkardır.

Bağımsız Kaşgar Devleti'nin kurulmasından önceki dönemlerde Çin'in ülkede sömürü politikaları gütmesi halkın yoksul ve cahil kalmasına sebep olmuştu. Buna ek olarak sağlam bir birikime sahip olan münevver kadrodan yoksun bırakılan Doğu Türkistan'da sağlam bir idarî yapı kurmak oldukça güçtü. Bu nedenlerden ötürü Yakub Bey'in kuracağı devlet teşkilatının kompleks yapıda olması ve içinde kurumlar ayrılığını barındırması beklenemezdi. Egemenlikten hoşlanan ve karizmatik bir karaktere sahip olan Yakub Bey tam anlamıyla devletin temel direği idi.

Merkezî hükümete başkanlık eden Yakub Bey vilayetlerde ne olup bittiğini oralardan periodik aralıklarla eline ulaştırılan raporlardan öğreniyordu. Vilayetlerdeki devlet yetkilileri İslamî geleneklere uygun olarak kadılarca denetleniyorlardı. Bu yöneticiler ve kadılar Yakub Bey'in çok güvendiği şahıslardan seçilmekteydi. Merkezî bir yönetim benimseyen bu devlette mahallî muhalefete taviz yoktu. Yakub Bey'in otoritesine karşı en ufak bir başkaldırı hareketi belirtisi mahallî yöneticilerce Kaşgar'a haber edilip ânında etkisiz hale getirilmeye çalışılırdı. Bu sert tutumlar zaman zaman dozunu aşmış ve mahallî yöneticiler tarafından istibdat yönetimi şekline sokulabilmiştir.

Doğu Türkistan'da polis teşkilatı iki

ayrı birlikten oluşuyordu. İlk birlikte vazife gören polisler gizlice tayin edilirler ve Yakub Bey'e son derece bağlı bulunurlardı(16). Aslı görevleri Doğu Türkistan'a giren yabancıları takip etmek ve onların hareketlerini merkezî idareye rapor etmektir. Bir nevi istihbarat örgütü niteliği taşıyan bu polis birliğinin üyeleri her çeşit kıyafet ve kimlikle dolaşabilirdi. Halk bu polis birliğinden çekindiği için dışarıdan gelen yabancılarla irtibat kurmak istemez ve onlara soğuk davranırdı. Bundan ötürü halktan istedikleri bilgileri temin edemeyen yabancılar bu polis birliğinden hoşlanmıyorlardı. Diğer polis birliği ise gündelik hayattaki aksaklıkları önlemek ve asayişini sağlamakla yükümlüydü.

YAKUB BEY DÖNEMİ'NDE YABANCI DEVLETLERLE İLİŞKİLER

Yakub Bey tarafından, İli haricindeki ülkedeki tüm şehirlerin yönetim altına alınarak kurulan genç Kaşgar Devleti, Orta Asya'da yayılmacı siyaset izleyen büyük devletlerin hemen dikkatini çekmişti. Bu devletlerin başında İngiltere ve Rusya geliyordu. İngiltere Orta Asya ve Hindistan'daki çıkarlarını korumada kullanabileceği bir devletin teşekkülünden bir hayli memnun görünüyordu. Fakat Rusya, Orta Asya Türk Devletleri'nin çoğunu halihazırda işgal etmişken yeni bir devletin ortaya çıkmasından hiç hoşnut değildi(17). Varlığının son demlerini yaşayan ve bir zamanlar üç kıtaya ferman dinleten ve 19. yüzyılda uluslararası arenada iddiasını yitirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu yeni bir kardeş müslüman devletin teşekkülünden oldukça memnundu. Bu memnuniyetin kaynağı siyasi değil, dinî ve millî idi. Zira, gücü tükenmiş dahi olsa dünya müslümanlığıyla elinden geldiğince ve samimî bir şekilde ilgilenen imparatorluk Doğu Türkistan'dan hiçbir çıkar elde edemezdi.

RUSYA İLE MÜNASEBETLER

Ticarî ve ekonomik kaynaklara ulaşmak ve denizlerde mağlup edemediği rakibi

İngiltere'yi en büyük dominyonu Hindistan'ı kuzeyden kuşatarak zor durumda bırakmak amacıyla Orta Asya Hanlıkları'nı bir bir işgal eden Rusya "sorun" olarak telakkî ettiği Kaşgar Devleti'ni üç açıdan ele alıyordu: Rusya'nın Batı Türkistan Hanlıkları üzerinde kontrolü kuvvetlendirmek için sarfettiği gayretleri aksatabilecek potansiyel bir faktör olarak; kazançlı bir ticarî pazar olarak ve İngiltere'nin Doğu Türkistan üzerinde bir hakimiyet kurduğu takdirde Rusya'nın ilerlemesine karşı bir tehdit olarak (18).

Rusya'nın Hokand ve Buhara Hanlıklarına dayattığı ticarî antlaşmaların bir benzerini de Kaşgar Devleti'ne dayatması Yakub Bey'i tedirgin etmişti. Ruslar'la alakalı Çimkent ve Akmescit müdafaalarından edindiği kötü izlenimlere göre onlar "Ticaret için değil, devlet aleyhinde desise ve casusluk için gelecek şerefsiz insanlardı."(19) Ama bire bir mücadeleye girmektense ticarî ilişkilerle aradaki mesafeyi korumak Yakub Bey'e daha akılcı gelmişti.

Batı Sibiryaya Valisi General Gasfort 1857 yılında Çar'a sunduğu raporda görüşlerini kısaca şöyle dile getiriyordu: "Çin işgalinden kurtulan Kaşgar'ı Rusya himayesi altına almalıdır ve bağımsız bir devlet haline getirmelidir. Bu durum, Çin zulmünün tahammül edilemez hale soktuğu bu ülke halkına büyük iyilik olacaktır. Böylece bütün Orta Asya Hanları bize saygı duyar hâle gelir ki bu da ileri doğru yürüyüşümüzü kolaylaştıracaktır."(20) Doğu Türkistan'ı bu derece önemseyen Rusya'nın ülkeye gönderdiği ilk şahıs, ülkesine Rus ticaretinin Tanrı Dağları'nın (Tiyenşan) güneyinde serbestçe yapılabileceğine dair izlenimlerle döndü. Ona göre güneye doğru gittikçe yükselen fizikî engeller Doğu Türkistan'ı Hindistan'dan ayırıyordu(21).

Kaşgar'a giden ikinci Rus ticarî heyeti öncelikle Kaşgarlı yetkililer tarafından engellenmiş, daha sonra Yakub Bey'in müdahalesiyle yoluna devam etmiş ve Atalık Gazi ile görüşmüştür. Bir ticaret antlaşması yapma isteğini dile getiren heyetin bu teklifi

Yakub Bey tarafından kabul görmüş ve yeğeni Şadi Mirza'yı Ruslar ile Alma-Ata'ya bir mektup vererek göndermiştir. Mektubunda Çin'in yaptığı ekonomik tahribata değinen Yakub Bey, Doğu Türkistan'da ticareti yapılacak bir şey olmadığından Rus tüccarlarının Kaşgar'a girmelerinin men edildiğini belirtmiştir. Antlaşma teklifine ilk aşamada sıcak bakan Yakub Bey teklifi ağırdan almaya başlamıştı. Çünkü, Rusya ticaret antlaşmasını bahane ederek bazı sınır ihlallerinde bulunabilirdi. Sınır tayinleri ve kervan yollarının güvenliğini sağlamak için Türkistan Genel Valisi Kaufmann'a teklif göndermesine rağmen General Kaufmann ilgilenmedi ve Yakub Bey'in Döngenler ile mücadelesini fırsat bilerek İli Vadisi'nin anahtarı konumundaki Kulca'yı işgal etti. Kısa bir süre sonra antlaşma metninin hazırlanması için artık Rusya'nın kuklası haline gelen Hokand Hanı Hudayar Han'ın Türkistan Genel Valiliği tarafından devreye sokulması bir sonuç vermedi.

Yakub Bey'in General Kaufmann'a yazdığı bir mektupta elçi olarak bir Rus yetkilisi istemesi üzerine General Kaufmann Baron Kulbars başkanlığında bir heyet göndermeyi kabul etti. Bu esnada General Kaufmann çıkması muhtemel pürüzlerden dolayı heyetin istediği neticeyi alamaması ihtimaline karşılık askerî harekette bulunmak için Nari Nehri üzerine kale inşa ettirmekteydi. Yakub Bey heyeti sıcak karşılamasına ve konukseverce ağırlamasına karşın müzakerelere başlamak için askerî hazırlıkların durdurulmasını öngörüyordu. Hazırlıkların durdurulmasıyla masaya oturan taraflar "General Kaufmann"ın Yedi Şehir Emiri Yakub Bey'e teklif ettiği "Serbest Ticaret Şartları" adı altında bir antlaşma imzaladılar. Sadece ticarî durumları kapsayan bu antlaşmaya göre taraflar birbirlerinin ülkelerine kervan gönderebileceklerdi. Lakin bu durum Doğu Türkistanlı tüccarlar için bir önem taşımamaktaydı. Zira, onlar Batı Türkistan'a kervan gönderebilecek ekonomik yeterliliğe sahip değildiler. Ayrıca bu antlaşmanın

yapılması St. Petersburg'un Kaşgar Devleti'ni tanıdığı anlamına gelmektedir.

Kısa bir süre de olsa ilişkilerin düzelmesini sağlayan antlaşmaya bağlı olarak ticaretin başlamasıyla bazı pürüzler ortaya çıktı. Pürüzler Doğu Türkistan'a gelen tüccarların ticaret haricinde istihbarat işleriyle uğraşmalarından kaynaklanıyordu. Aradaki bu sürtüşmeler 1876 yazında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girmesine kadar sürdü.

İngiltere'yi arkasına almış gibi görünen Yakub Bey Rusya'ya karşı tavırlarını günden güne sertleştiriyordu. 1876 yılında Rusya'nın savaşa girdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere tarafından desteklenmesi ve Osmanlı'nın Yakub Bey ile irtibat içerisinde olması Ruslar'ın Yakub Bey'e karşı yapılacak bir hareketin durdurulacağı konusundaki endişelerini haklı çıkarıyordu. Ayrıca St. Petersburg Türkiye'nin ve Yakub Bey'in Rusya'nın Batı Türkistan'da halihazırda işgal etmiş olduğu bölgelerdeki müslümanları ayaklanmaya teşvik edeceklerinden ve İngiltere'nin de bu gayretlere yardımcı olacağından endişe duymaktaydı. Bu nedenlerden ötürü Kaşgar'a doğru harekete geçen Çin Ordusu'na hububat satmaya ve teknik yardıma başladı.

İNGİLTERE'NİN DOĞU TÜRKİSTAN POLİTİKASI

İngilizler'in Kaşgar'a ilgi duymalarını sağlayan iki etken vardı. Birincisi İngiltere'nin Orta Asya'daki rakibi olan Rusya'nın Kaşgar üzerinden İngilizler'in en verimli sömürgeci konumunda bulunan Hindistan'ı işgal etme tehlikesiydi. Zira daha evelden Rusya defalarca çeşitli derecelerde teşebbüste bulunmuş ve fakat muvaffak olamamıştı. İkinci etken ise bölgenin bir açık pazar olarak sömürülmeye uygun bulunmasıydı.

Yakub Bey'in Orta Asya siyasi arenasına çıktığı sıralar İngiltere'de liberaller iktidarda bulunuyorlardı. Liberallerin izlediği dış siyaset hiçbir ülkenin bilhassa Rusya'nın yayılma politikasına müdahale etmemeyi

öngörüyordu. Liberal hükümet namına Sir John Lawrance 1863-1869 yılları arasında Hindistan Genel Valiliği yapıyordu ve hiçbir biçimde Londra'nın insiyatifinden çıkmama taraftarıydı.

Yakub Bey'in Doğu Türkistan'da yeni bir devlet kurma mücadelesi verdiği vakitler Yarkent ve Hoten'i gezen ve Napolyon yenilgisinden sonra İngilizlerce başlatılan Hindistan'ın Büyük Trigonometrik Ölçümü (Great Trigonometrical Survey of India) projesinin yöneticilerinden olan Wiilam Henry Johnson'un Doğu Türkistan hakkındaki izlenimlerini Sir Lawrance'e aktarması bir sonuç vermedi. Johnson'a göre Kaşgar ticaret için oldukça elverişli bir memleketti(22). Sir Lawrance ve Genel Valilik yetkilileri çok geniş bir tabana yayılacak ticaretin riskli olacağını ve kendi sınırları dahilinde olmayan bir ülkeyle ilgilenmenin İngilizler'in yükümlülüklerini arttıracığını düşünüyordu. Ayrıca Asya'nın içlerine dolu dizgin ilerlemekte olan Ruslar'ı daha fazla kışkırtmaktan çekiniyorlardı.

Sir Lawrance ve Genel Valilik yetkilileri kadar teferruatlı düşünmeyen ve hiç olmazsa sorumlu oldukları bölgenin kuzeyinde ne olup bittiğini öğrenmek isteyen Pencap Komiseri Douglas Fosyth, Robert Shaw adında bir tüccarı ticaret eşyası yüklü bir kervanla Kaşgar'a doğru yola çıkarttı.

Shaw daha Yarkent'e ulaşır ulaşmaz bu şehirden bir hayli etkilenmişti. O da Johnson gibi ateşli bir biçimde izlenimlerini kaleme alıyordu ve Asya'nın Hollandası olarak gördüğü Doğu Türkistan'ın pazar olarak çok kıymetli bir yer olduğu kanaatine varmıştı. Kaşgar'a vardığı zaman Rus heyetiyle görüşmelerin devam etmesi nedeniyle uzun süre bekletilen Shaw bu duruma rağmen, Yakub Bey ile görüşebilmekten oldukça memnundu. Hindistan'a döndüğünde, bir hayli abartmalı olarak, Rusya'nın askerî tehdidinin -Karakorum geçitlerinden geçecek olan bir Rus askerî kuvvetinin- Hindistan için mevcut olabileceğini rapor etti. Ayrıca Yakub Bey ve Kaşgar Devleti'nin hem ticarî hem de siyasî alanda desteklenmesinin herşeyden evvel İngiltere'nin menfaatine olacağını ısrarla anlattı(23). Yakub

Bey de İngiltere ile iyi ilişkilerin sürmesi dileğiyle 1869'da Kalküta'ya bir elçi göndermiştir.

Bu arada Londra'da muhafazakarların hükümet kurmasıyla Lawrance görevinden alındı ve Lord Mayo Hindistan Genel Valiliği'ne atandı. Bu atamanın ardından Londra'nın Kaşgar'a yönelik izlediği politikada yüz seksen derecelik bir değişiklik meydana geldi. Hindistan cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Kaşgar kuvvetleri ile Rus birlikleri arasında Narya nehri üzerinde meydana gelen çatışma Hindistan'da Rusya'nın Kaşgar'a taaruz edeceği ve Hindistan sınırına kadar ilerleyeceği intibainı uyandırmış ve büyük korku yaratmıştır(24). Rusya'nın Kaşgar hakkındaki düşüncelerini ayrıntılarıyla bilmek ve Orta Asya ticareti hakkında müzakereler yapmak isteyen Lord Mayo St. Petersburg'a Douglas Forysth'u gönderdiyse de pek verimli bir sonuç elde edemedi.

Kaşgar'la bir resmî heyet vasıtasıyla görüşmeler yapmayı tasarlayan Hindistan Genel Valiliği Douglas Forsyth başkanlığında ve Robert Shaw'ın dahil olduğu bir heyeti 1870 yılının başında Kaşgar'a gönderdi. Baharın sonlarına doğru Kaşgar'a varan İngiliz heyeti Yakub Bey tarafından bir süre bekletildi. Ruslar ile müzakere halinde bulunan Yakub Bey kendileri dışında da ilişki kurabilecekleri bir alternatifin varlığını göstermekten memnuniyet duyuyordu. Denge unsuru olarak varsaydığı İngiliz heyetiyle görüşmelere başlayan Yakub Bey görüşmelerden pek de hoşnut ayrılmamıştı. Çünkü, heyet başkanı Fosyth'ın ikili ilişkilerle alakalı herhangi bir resmi antlaşma yapma yetkisi yoktu. Bu nedenle ki görüşmelerden kesin sonuca varma olasılığı yoktu. Tüm bunlara rağmen Kaşgar'da fevkalade biçimde ağırlanan heyet görüşmelerden bir hayli memnun ayrılmıştı.

Douglas Forsyth, Kaşgar ziyareti dönüşünde Yakub Bey'le ciddi ilişkilerin vakit kaybedilmeden başlatılmasını amacıyla birtakım faaliyetlere girişti. İngiliz kamuoyunu etkilemek niyetiyle Londra'da yayınlanan "Times" gazetesine Doğu Türkistan hakkında

geniş bilgiler içeren raporlar göndermeye başladı. Times gazetesi Yakub Bey ve Doğu Türkistan ile alakalı yayınladığı bir yazıda şöyle diyordu: "Doğu Türkistan halkı refah içinde yaşıyor. Şedid (şiddetli) fakat akıllı ve adil bir idare gösteren yeni liderinden memnun. Orta Asya'da bir gün, iki büyük imparatorluk (İngiltere ve Rusya) arasında hiç de azımsanamayacak bir rol oynaması mukadder olan bu ülke birden bire güçlenmeye başladı. Bizim Hindistan hükümetimiz gittikçe kuvvetlenen bu Doğu Türkistan Devleti ve onun lideri Atalık Gazi Yakub Bey ile ticarî ve siyasî ilişkilerini geliştirmelidir. Aksi takdirde bu işi Ruslar'ın yapacağından emin olabiliriz(25).

Ne gariptir ki bu ve benzeri raporların Londra'da okunduğu sıralarda Hindistan Genel Valiliği yakın bir gelecekte Doğu Türkistan'dan çok fazla bir şeyin elde edilemeyeceği kanaatine varmıştı. Böyle bir kanaatin hasıl olmasının temelinde Yakub Bey'in İngilizler'e karşı kimi zaman oyalayıcı davranışları ve Ruslar ile giriştiği amansız mücadeleden doğabilecek istenmeyen durumlar yatıyordu. Lord Mayo'nun da bir suikast neticesi ölmesiyle İngiltere cephesinde işler daha da durağan bir hâl aldı.

Yakub Bey 1873 ocağında İngilizler'e gönderdiği mesajda "Afganistan örneğinde olduğu gibi Doğu Türkistan'ın da Rusya ile İngiltere arasında bir tampon bölge olarak kullanılmasının bu taraflar için en iyi çıkış yolu olabileceği" görüşünü savunuyordu(26). Yeni Genel Vali Northbrook tarafından oldukça sıcak karşılanan bu öneri St. Petersburg'un ve Londra'nın hiç hoşuna gitmedi.

Bu gelişmeler üzerine Kaşgar'a yeni bir heyet göndermeyi kararlaştıran Northbrook heyetin başkanlığına yine Forsyth'ı atadı. Birinci resmî ziyarete nazaran çok daha sıcak geçen ikinci görüşmede taraflar bir ticaret antlaşması yapılması hükmüne vardılar. 2 Şubat 1874 günü imzalanan bu antlaşmaya göre, taraflar birbirlerinin topraklarında adlî güce sahip olabilecek ve sınırsız mal ticaretine imkan tanınacaktı(27).

Heyet Kaşgar'dan döndükten sonra

Northbrook Shaw'ı antlaşmanın onaylanmış metnini geri götürmesi ve İngiltere elçisi olarak orada ikamet etmesi isteğiyle Kaşgar'a gönderdi. Shaw'ın görevi sadece İngiltere'nin ticarî çıkarlarını korumaktan ibaretti. Hiçbir şekilde kendisine danışılmadığı sürece Kaşgar'ın dış politikası hakkında öneride bulunmayacaktı(28). Shaw, Yakub Bey'in İngiltere'den beklediği anlamdaki siyasî desteği bulamayıp hayâl kırıklığına uğramasından bir süre sonra soğuk tavırlarla karşılaştı. Sonunda Yakub Bey Shaw'a Osmanlı Sultanı onaylamadıkça kendisinin Kaşgar'da Hindistan Genel Valiliği'nin daimi temsilcisi olarak kalamayacağını açıkladı. Bunun üzerine Shaw, Hindistan'a geri dönmek zorunda kaldı.

Soğuk gelişmelere rağmen ticaret 1876 yılına kadar iki ülke arasında artarak devam etti ve daha sonra iniş trendine geçti. Ama hiçbir zaman beklenen sonuca varamadı.

Doğu Türkistan'ın üzerinden gelebilmesi muhtemel Rus saldırısı hâlâ İngilizler'i endişeye sevk etmekteydi. Yakub Bey'in ikinci İngiliz heyetinin Kaşgar'ı ziyaretini takiben gönderilen elçiye kötü muamele etmesinin bu tehlike tarfısında pek de ehemmiyeti yoktu. Yeni bir elçi göndermeyi kararlaştıran Northbrook yerine atanan yeni Hindistan Genel valisi Lord Lytton yine elçiliğe Shaw'ı uygun gördü. Bu esnada Shaw İngiltere'ye gitmiş bulunuyordu ve Temmuz 1877'den önce Hindistan'a dönmesi mümkün değildi. İngiltere cephesinde bunlar olurken Çinliler Turfan'ı işgal etmiş ve 1877 Mayıs'ında Yakub bey ölmüştü. Londra ve İngiliz basını, Balkanlar ve Ortadoğu'dakiler olaylarla meşgul olduklarından, Orta Asya'daki son gelişmelerle yakından ilgilenemediler.

YAKUB BEY VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında hem dinî sebeplerden hem de ortak Türk kültüründen dolayı kopması imkansız ve çok sağlam bağlar mevcuttu. Nitekim Yakub Bey Kaşgar üzerindeki

hakimiyetini sağlar sağlamaz İstanbul'a elçi göndermiş ve bu durum İstanbul'da olumlu yankılar bulmuştu. Yakub Bey her ne şekilde olursa olsun Halife'nin kendi idaresini meşru saymasına büyük önem veriyordu.

Kaşgar Devleti'nden önce Orta Asya'da muğlak ve çekingen politikalar izleyen Osmanlı İmparatorluğu Doğu Türkistan hususunda daha atak ve dirayetli politikalar takip etmiştir(29). Bu durum incelendiğinde Osmanlı açısından üç faktör açığa çıkar:

Birincisi, "İngiltere'nin Doğu Türkistan Politikası" bahsinde uzun uzadıya anlatılan Kaşgar'ın İngiltere için ne kadar önemli olduğu durumuydu. Rusya'ya direnebilmek için İngiltere'ye ihtiyacı olan Dersaadet Londra'nın tavsiyelerine uyarak Kaşgar'a yakın alaka göstermiştir. Daha önce de Rus işgaline karşı direnen Orta Asya Hanlıklarına yardım etmek istemiş fakat Rusya gibi bir düşmanın dikkatini celbetmekten kaçınmıştır. Kaşgar konusunda ise karşısında Rusya gibi her an saldırabilecek bir düşman olmadığından yardım konusunda tereddüt etmemiştir. Kafkasya'daki direnişin hezimete uğramasını takiben İstanbul'a göç eden Kafkasyalı subayların Ruslar'a dair verdiği bilgiler Rusya'ya herhangi bir cephede pürüz çıkarma isteği doğurdu. Yakub Han'ın da zamanında yardım talep etmesi Payitaht'ın Kaşgar'a alaka göstermesinin bir başka sebebiydi.

Osmanlı İmparatorluğu Kaşgar'a yerli askeri birlikleri eğitmesi için bir grup asker ve gerekli teçizat göndermişti. İstanbul'da Hariciye ile Kaşgar temsilcisi Seyyid Yakub Han Töre arasında yapılan antlaşma ile Yakub Han'ın hükümdarlığı Osmanlı himayesinde kabul edilerek tanındı ve "Emirü'l-Mü'minîn" sıfatıyla taltif edildi. Ayrıca paraların Sultan Abdülaziz'in adına basılması kararı alındı.

Daha ayrıntılı bilgi için Osmanlı Arşivleri'nden iki devlet arasındaki resmî yazışmaları ve Doğu Türkistan'a gönderilen subayların sultana sunduğu layihaları incelemekte fayda vardır.

ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN'I İŞGALİ

Yakub Bey hüküm sürdüğü süre boyunca bir şekilde sınırdaşları olan Rusya ve İngiltere ile masaya oturabilmişse de aynı başarıyı Çin'e karşı sağlayamamıştır. Bu durumun temelinde Çin'in Doğu Türkistan'ı ne pahasına olursa işgal etme fikrini devlet politikası haline getirmesi yatar.

Çin generali Tso Tsung-tang'ın Doğu Türkistan'ı işgale girişmesini engelleyen faktörler vardı. Birincisi ordusunun yeter derecede tahıl stoğuna sahip olmaması, ikincisi Mançu Hanedanı'nın o an için bir taaruzu uygun görmemesi idi. İlk engelini Şangay'daki yabancı bankalardan kredi alarak Ruslar'dan hububat satın almak suretiyle halletti. Taaruz için büyük girişimlerde bulunan General'in bu hareketi Hanedan tarafından tasvib edildi ve taaruz için gerekli destek sağlandı. Rusya daha önce bahsedilen nedenlerden ötürü Orta Asya'da böyle bir devletin teşekkülünden hiç memnun değildi. Hububat satımına bu yüzden girişti. Yakub Bey üzerine gelmekte olan Çin kuvvetlerine karşı Döngenler ile ittifak kurmak yerine yalnız mücadele vermeyi uygun gördü ve ordusunu yanlış bir biçimde örgütledi. Öyle ki kumandanların arasında iletişimi sağlayabilecek hiçbir vasıta yoktu. 1876 yılı sonlarında Tso Tsung-tang Urumçi'yi zaptetti. Yakub Bey'in İngilizler'in arabuluculuğunu isteyerek, Pekin'deki İngiliz elçisinin görüşmelerde bulunmasını talep etmesinden sonraki İngilizler'in teşebbüsleri sonuç vermedi.

1877 yazında Tso Tsung-tang Tarım Havzası istikametinde ilerlemeye devam etti. Mayıs ortalarında Turfan'a girmeyi başardı. Bu Kaşgar Devleti için büyük bir darbe idi. Mayıs 1877'de Yakub Bey'in ölümü ile cesaretlenen Çin kuvvetleri Yakub Bey'in oğulları ve komutanları arasındaki mücadeleyi de fırsat bilerek istila hareketine hız verdi ve önemli şehirleri birer birer işgal etti. Kaşgar'a girmeleriyle birlikte fasıllarla günümüze kadar süregelen Çin işgali fiilen tekrar başladı.

DİPNOTLAR:

- (1) Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu, 1947
- (2) İklil Kurban, Doğu Türkistan İçin Savaş, Türk Tarih Kurumu, 1994
- (3) İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan Davası, İstanbul-1981, s; 123
- (4) Eberhard, a.g.e. s.323
- (5) A. Vambery, Central Asia and the Anglo-Russian Question, London-1874, s. 299
- (6) D. C. Boulger, The Life of Yakooob Beg, London-1878, s.77
- (7) Mehmet Saray, Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, İstanbul-1997, s. 131
- (8) Tsing Yuan, Yakub Bey (1820-1877) and the Moslem Rebellion in Chinese Turkestan, Central Asiatic Journal, Volum 2, June 1961, s.133
- (9) Mehmet Saray, a.g.e. s. 133
- (10) D.C. Boulger a.g.e., s.122
- (11) Tsing Yuan, a.g.m., s. 122
- (12) D.C. Boulger a.g.e., s.115-118
- (13) Mehmet Saray, a.g.e., s. 139-140
- (14) Mehmet Saray, a.g.e., s. 139-140
- (15) A. Rıza Bekin, Yakub Bey'in Egemenliği Zamanında Türkistan'ın Dış

Memleketlerle İlişkileri, Doğu Türkistan Dergisi, sayı.16, s.14

- (16) Mehmet Saray, a.g.e., s. 231-232
- (17) Mehmet Saray, a.g.e., s. 145
- (18) Paul B. Henze, Great Game in Kasgharia, Doğu Türkistan'ın Sesi-1988, sayı.5, s.19
- (19) E. Schuyler, Turkestan, London-1876, c.II, s.320
- (20) N. Vakar, The Annexation of Chinese Turkestan, Slovanic Review-1935, sayı. 36, s.119
- (21) G. Alder British India's Northern Frontier, London-1963, s.25
- (22) P. Henze, a.g.m., s.20
- (23) P. Henze, a.g.m., s.21
- (24) P. Henze, a.g.m., s.21-22
- (25) P. Henze, a.g.m., s.23
- (26) P. Henze, a.g.m., s.23
- (27) P. Henze, a.g.m., s.24
- (28) G. Alder, a.g.e., s. 51
- (29) Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, Rus İşgali Döneminde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler, 1775-1875, Türk Tarih Kurumu-1994

ÇİN ORDUSU'NUN KÂR SAVAŞI*

Çeviren: Ömer KAMADAN **

Savunma harcamalarındaki ve orduya verilen imtiyazlardaki önemli artışlar ile Çin'in saldırgan tutumu Pasifik'in her iki tarafındaki ülkelerin korkularını artırmasına neden olmuştur. Fakat Çin'deki bu askerî harcamalar ülke ekonomisi açısından tehlikeli sinyaller vermeye başlamıştır. Çin'in aşırı silahlanma politikası bazı önde gelen asker ailelerini zengin etmenin yanı sıra, ülkenin ekonomik gücünü azaltmış ve gelecek için büyük fırsatlar yaratma olanağını da önemli ölçüde sınırlamıştır.

ORDUNUN EKONOMİK BİR GÜÇ HALİNE GELMESİ

Deng döneminden sonra başkan Jiang Zemin yandaşları askeri mutlu etmek için üretme-pazarlama stratejisini desteklemişlerdir. Bunun en büyük sebebi, 1970'lerin ilk yıllarından 1980-81 dönemine kadar Çin devletinin askerî harcamalarda önemli kısıtlamalar yapmasıdır. Hükümet ordu için ayırmakta olduğu paranın miktarını düşürmüştür. Bunun sonucu olarak ordu ve ileri gelenlerin tatmin edilebilmesi için devlet hazinesi dışında kaynaklar bulunmaya başlanmıştır.

1984'te Beijing kullanılmayan kaynaklara bir düzenleme getirerek onların modern endüstriyel makineler ve tüketici ürünlerinin üretiminde kullanılmasını sağlamıştır.

Çin'in Sovyet Rusya ve Amerika'yla pek de iyi olmayan ilişkiler içinde bulunduğu bir dönemde Deng ordudaki kıyım planını deşifre etmiş ve sonrasında yarım milyona yakın askerî personeli ordudan çıkarıp sivil mesleklerde istihdam ettirmiştir. Tüm bu fikir

aksiyonundaki değişiklikler halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir öncelik sağlamıştır.

Genel Lojistik Bölümü ulaşım kaynaklarında, demir yollarında, havaalanı ve limanlarında sivil girişimcilerin etkili olabilmesi için haklarından feragat etmişlerdir. Kullanılmayan kışlalar, ambarlar ve petrol depoları sivil organizasyonlara verilince ordu da alışveriş ve üretim alanlarında faaliyet göstermeye başladı. Çin'deki iç ve dış ticaret gelişince, ordu düşündü ki kendisine karşı giderek azalan destekle beraber tüketici ürünleri üretme ve pazarlama ordu için büyük bir finans kaynağı ve gelişebilmek için yeni bir fırsat olabilirdi. Ve ordu askerî malzeme dışında halkın, sanayinin ve endüstrinin ihtiyacı olan tüm ürünlerde üretim ve pazarlama yapmaya başladı. Bu ürünlerin ülke içinde ve dışında satılmasıyla ordu büyük bir ekonomik güç elde etti.

Askeriye'nin silahlı kuvvetler için ürettiği ile halk ve sanayi için olan ürünlerin üretim miktarı arasındaki orantıyı tam olarak bilmek mümkün değildir. Fakat resmî istatistikler gösteriyor ki, 1987'den bu yana askeriye'nin sivil alanda üretim miktarı askerî alandaki üretim miktarından fazladır. Ayrıca 1990 ve 1991'de başlayan yeni marketizasyon çalışmaları, savunma fikrindeki değişiklikleri hızlandırdı. Bu eğilim Çin'in askeriye-endüstri kompleksindeki önceliklerinde önemli ve açık bir değişikliğe neden olmuştur. 1990'larda oldukça fazla olan askerî organizasyonların yerini kâr ortaklıkları ve daha fazla sivil ürün üretimi çabası aldı. Bununla birlikte Savunma Bakanlığı'nun ve savunma organizasyonlarının ilgili olduğu 15000 ile 20000 arasında iş sahası ve üretim yeri bulunmaktadır. Bunun yanında,

*Solomon M. Karmel, The Chinese Military's Hunt for Profits, Foreign Policy, Summer 1997, s. 102 vd.

**Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, 1. Sınıf Öğrencisi

askerî-endüstriyel holdingler birçok tam otomasyon fabrikaları, maden yatakları, enerji istasyonları, yollar, araştırma merkezleri, okullar, otomobil ile televizyon istasyonları, basım evleri, oteller ve daha pekçok iş alanında önemli merkezlere sahiptirler. Ayrıca ordu tekstil makinaları, özel kullanım araçları, araştırma ve keşif ekipmanı, medikal ürünler, elektronik aletler, lazerli aletler ve deniz araştırma ve ulaştırma ekipmanı gibi birçok alanda faal olarak üretim yapmaktadır.

Şu açıkça görülüyor ki, ordunun ürettiği ve pazarladığı mallarını ve girişimde bulunduğu bütün sektörlerdeki holdinglerini kontrol edebilmesi imkansız hale gelmiş durumdadır.

Çin halkının inancı bu ordu-endüstri kompleksinin oluşturduğu toplam kazancın halka dönmediği, bu işin halka bir fayda sağlamadığı yönündedir. Ancak Çin hükümetinin hazırladığı bir rapora göre; 1996'ya kadar bu kompleksin verdiği toplam vergi 6.000.000.000 doları aşmıştır. Ayrıca bunun anlamı şu oluyor ki; ordunun üretim ve ticaret alanında kazandığı para ve verdiği vergi resmî ordu bütçesini oldukça aşmıştır.

Ordunun hemen hemen tüm sektörlerde faaliyet göstererek gelirlerini ve vergilerini gün geçtikçe daha da çok artırması ve ülkede istihdam yaratması PLA planlayıcılarının ve hükümetin orduya verdiği önem ve değeri önemli ölçüde artırmıştır.

Anlaşıyor ki, ordunun gelirleri bu şekilde artmaya devam ederse, bu gelirler ordunun en önemli barış süreci önceliği haline gelecektir. Bu durum stratejik önemden veya yabancı politiklardan daha önemli hale gelmiştir. Özellikle 1985'ten sonra Çin Merkez Ordu Komisyonu nükleer saldırılara karşı korunma stratejisini göreceli bir barış sürecinde sivil desteği sağlamak olarak değiştirdi. Tüm iş alanlarının sağladığı toplam gelirlerin miktarı gibi ordu tarafından istihdam edilen işçilerin sayısı da bir devlet sırrı gibidir. Çin Hükümeti'ne âit bir raporda ordunun bir milyondan fazla sivil işçiyi istihdam ettiği belirtiliyor.

ÇİN ORDUSU'NDAKİ TİCARETİN SONUÇLARI

Kızıl orduyu (Red Army) bir kâr avının içine itme kararı komünizm sonrası dönemde (özellikle Rusya) diğer ülkeleri rahatsız eden bütçe krizlerinden Çin'in sakinmasına yardımcı olmuştur.

Diğer taraftan, ordu, sanayi ve endüstri üçgeninin Çin Merkez Ordu Komisyonu ve Genel Lojistik Bölümü tarafından desteklenmesi birçok problemin doğmasına yol açmıştır. Bu problemler de ordunun etkisinin giderek zayıflamasına neden olmuştur.

Çin ordusunun birçok iş alanlarında faaliyet göstermesi bir soruyu da beraberinde getirmiştir. Ordunun yaptığı üretim daha çok muhtemel bir savaş durumunda askerî malzeme ve silahlar yönünde mi olmalı, yoksa daha çok kâr sağlayan tüketici ürünleri ve lüks eşya yapımı yönünde mi olmalıdır? Bu iki değişik üretim tarzı arasında hangisi tercih edilmelidir? Asker hükümetin verdiği aylık birkaç yüz dolara karşılık gelen bir maaşı mı seçmeli, yoksa endüstri alanında kazandığı milyarlarca doları mı? Ayrıca bugünkü politikalarla Çin'deki hemen her sektörde iş kuran askerin ülkeyi savunması kolay olmayacaktır.

Çin'in alışlagelmiş politikaları daha birçok sorunu ortaya çıkarmış ve çıkarmaya devam edecektir. Ordu şirketleri ürettiği malları satabilmek için Çin'in potansiyel düşman olarak kabul ettiği Japonya, Rusya, Tayvan ve Amerika ile sıkı ticarî ilişkilere girmiştir. Askerî yetkililer düşman ülkelerle yapılan sıkı ticarî ilişkilerin kontrol altında olduğunu belirtmelerine rağmen Çin hükümetinin bu devletlerle olabilecek savaş durumunda ne olacağı konusunda merak ve dehşete düşmekten kendilerini alamamaktadırlar. Ne olacaktı? Savaş halinde ordunun tutumu ne olacaktı? Geleneksel Çin politikalarından vazgeçilecek miydi? Çünkü şöyle bir durum var: Eğer bu ülkelerle olan iş ortaklığı sağlıklı olursa finansal dürtü onları

geri adım atmaya zorlayacaktır. Ayrıca Çin hükümeti de 1994'e kadar Çin askerî şirketleri ve yabancı ülkeler arasında 300'den fazla ek ticarî iş yapıldığını kabul etmiştir.

Benzer olarak, kâr amaçlı savunmayı ülke stratejisini savunmaya tercih eden Çin ordusu devlet arazilerini ve turizm sektörünü de işletmeye ve kontrol etmeye başlamıştır.

Çin, üzerinde yaşayan halkın oldukça fakir olduğu, Çin'in uluslararası tacizlere karşı en savunmasız bölgeleri olan kuzeydoğu-uzakbatı sınırları ve dinamik kıyı şehirlerine sahiptir. Özellikle Maoist savunma stratejilerinin terkedilmesinden sonra Çin bu bölgelerde çok büyük problemler yaşamaktadır.

Ordunun kâr etme amacı, birer işçi olarak fabrikalarda kullanılan askerler ve onların aile fertleri arasında moral bozukluğuna neden oldu. Askerler için geleneksel uygulama, onların bütün ihtiyaçlarını karşılayarak onları tatmin etmektir. Ancak özel sektör yönetiminde amaç, olabilecek en az miktarda maaşla üretimin kalitesini korumaktır. Üretim için işçi gibi çalışan askerler de özel sektörün bu olumsuz maaş politikasına maruz kalmış ve gidişattan rahatsız olmuşlardır. Ayrıca askeriye askerleri askerî görevlerinden çok sanayî ve endüstriyel alanlarda çalıştırarak onları daha çok üretim için motive etmektedir. Bu askerlerin tek görevleri daha çok mal üretmektir.

Ordu faaliyet gösterdiği iş sektörlerini artırdıkça, bu işlerin yönetilmesi, gelir-gider dengesinin sağlanması, hammadde alışı, üretim projelerinin hazırlanması, ürünlerin satışa sunulacak hale getirilmesi ve pazarlama gibi noktalarda artık ordu yönetimi ve hükümet tıkanma noktasına gelmiş ve ekonomik reformlar adı altında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin bu işletmelerin kısmî olarak özelleştirilmeleri veya işletilmesi için başka organizasyonlara devredilmeleri gibi.

Sonuç olarak ordunun gayriresmî faaliyetlerle kâr avcılığına çıkması orduda giderek artan yozlaşmaya ve kanunsuzluğa neden olmuştur. 1990'ların ilk yıllarında ordunun bu gayriresmî faaliyetlerine karşı başlatılan bir kampanya yüzlerce askerî ticaret şirketinin kapatılmasına neden olmuştur.

Ayrıca ordunun hazırladığı bir rapora göre uygulamalarda reklam haklarındaki usûlsüzlükler, kârların kişileştirilmesi, kara para aklama ve mafya tipi uygulamalar gibi haller ordu arasındaki ilişkileri ve güveni zedelemiştir.

KIZIL ORDUNUN GÖZLE GÖRÜLÜR UYGULAMALARI

1980'lerdeki askerî harcamaların kısılması ve enflasyon ordu üyelerinin ve asker emeklilerinin ekonomik gücünü azaltmıştır.

Generaller daha fazla özerk hale gelmiştir ve küçük-büyük binlerce sivil projeye başkanlık etmişlerdir. Üretimde ve pazarlamada kâr edilir ancak zarar da edilebilir. Muhtemel bir iflas durumunda ordunun içine düşeceği durum ülke açısından hiç de iyi sonuçlar doğurmayacaktır. Ekonomik iflas ordunun hem ekonomik gücünü azaltacak, hem de moral bozukluğu ve başarısızlık ülke ve ordunun düzeni açısından çok kötü sonuçlar doğuracaktır.

Diğer taraftan Çin'in giderek zenginleşen askerî liderlerin muhtemel bir savaş durumunda takınacakları tavır barışçı olacaktır. Çünkü ticaret genelde düşman olarak tanımlanan komşu ülkelerle yapılmakta ve bir savaş durumu da bu ülkelerle olan ticareti baltalayacağından askerî liderler oluşacak finansal boşlukları kapatamayacaklardır. Böylece, Çin'in askerî politikası sayesinde Çin'in komşuları daha büyük bir güven ve barış ortamı içerisinde yaşayabileceklerdir.

MİLLİYETÇİ ÇİN DÖNEMİNDE ÇİN'İN AZINLIKLAR POLİTİKASI ve DOĞU TÜRKİSTAN

Mehmet Akif OKUR*

GİRİŞ:

Çin'in emniyeti için Moğolistan'a, Moğolistan'ın emniyeti için de Doğu Türkistan'a mutlaka hakim olmak gerektiği fikriyle Doğu Türkistan'ı işgal eden Çin'in bu tavrında mutlaka başka sebepler de etkili olmuştur(1). Bunların en önemlilerinden birisi de Rusya ve İngiltere gibi büyük devletler tarafından paylaşılmaya başlanan İç Asya'dan bir pay alabilmektir. Merkezinden çok uzakta bulunan bu coğrafyayı elde tutmak, hele o dönemde içinde bulunduğu ekonomik ve siyasî durum göz önünde bulundurulursa, Çin için ancak uzun vadede fayda sağlayacak bir çaba olarak değerlendirilebilir. 1757'de başlayan Çin işgaline karşı verilen mücadele, 1867'de bölgenin Yakup Bey tarafından kurtarılmasına kadar geçen zaman dilimi içerisinde başarıya ulaşamamıştır. 1877'de yeniden başlayan Çin işgali, 1933 ve 1944'te kesintiye uğramışsa da Çin'in bölgeye yeniden hâkim olmasıyla günümüze kadar devam etmiştir.

Bugün Çin'in toplam nüfusunun yaklaşık % 10'unu azınlıklar oluşturmaktadır. Çin ile komşuları arasındaki sınır bölgelerinin % 90'ının azınlıklarla meskûn olması Çin açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu sınırların büyük çoğunluğunun ötesinde, Çin tarafında yaşayan milliyetlerin soydaşlarına âit bağımsız devletler bulunmaktadır ve doğal olarak bu bölgeler Çin'in yumuşak karnını oluşturmaktadır.

Çin tarafından "Sinkiang" olarak adlandırılan Doğu Türkistan, Çin'in en geniş eyaleti ve halen Müslüman Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu tek özerk bölgedir. Tarih boyunca Çin idaresine karşı sürekli olarak başkaldıran Doğu Türkistan Türkleri için

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Batı Türkistan'da bağımsız Türk cumhuriyetlerinin kurulmasıyla birlikte yeni bir umut ışığı ortaya çıkmıştır. Bu durum Çin hükümet yetkilileri tarafından da dile getirilmiş, fakat Çin gerekli tedbirleri almakta gecikmemiştir(2). Batı Türkistan Türk cumhuriyetleriyle birer anlaşma imzalayarak, onların Doğu Türkistan'da patlak verecek muhtemel bir ayaklanmaya destek vermeleri ihtimalinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Zengin hammadde ve enerji kaynaklarıyla Çin'in kolay kolay vazgeçemeyeceği bir bölge olan Doğu Türkistan üzerinden Kazak doğal gazı ve petrolünün Çin'e taşınması gündemdedir. Bunun karşılığında Kazakistan, uzun vadede Doğu Türkistan'da yaşayan Kazaklar'ı Kazakistan'a iskân ederek ülke içerisindeki yoğun Rus nüfusunu dengelemek istemektedir. Rusya'nın böyle bir şeyi hiç hoş karşılamayacağını iyi bilen Çin, kesin bir tavır ortaya koymadan her iki tarafı da idare etmekte ve istediği tâvizleri koparmaktadır. NATO'nun Batı Türkistan'daki "barış için ortaklık" politikalarıyla ortaya çıkan durum Rusya ve Çin'i birbirlerine yakınlaştırmış ve bu iki ülke Boris Yeltsin'in tabiriyle "Rusya tarafından daha önce başka hiç bir ülkeyle yapılmamış" bir anlaşmaya imza koyarak "tek kutuplu" bir dünyaya karşı olan tepkilerini dile getirmişlerdir(3).

Bütün bu milletlerarası konjonktüre, serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci içerisinde olan Çin'in Batılı ülkeler için oluşturduğu milyarlık pazar da eklenince 4 Şubat 1997'de Doğu Türkistan'da meydana gelen olaylar ve Çin Hükümeti'nin insan hakları ihlalleri gerek bölge, gerekse dünya

*Boğaziçi Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2. Sınıf Öğrencisi

kamuoyunda beklenen tesiri oluşturamamıştır.

Bir milyarı aşkın nüfusu ve % 14'leri bulan büyüme hızıyla önümüzdeki yüzyılın dünya çapında güçlerinden birisi olarak gösterilen Çin için istikbâl aslında zannedildiği kadar parlak değildir. Çin Komünist Partisi, ekonomik liberalleşmeye müsaade etmekle beraber idarî gücü tek merkezde tutmakta ısrarlı davranmaktadır. Tianenmen olayları ile dünya kamuoyuna yansıyan demokratikleşme talepleri, yeni ekonomik düzen sayesinde zenginleşen kesimlerin de idarî mekanizmalarda söz hakkı istemeleriyle Çin içerisinde merkezî hükümete karşı güçlü bir muhalefet oluşturacak güçtedir. Ayrıca ekonomik gelişmesini önemli ölçüde tamamlamış kıyı şeridiyle, sefâletin hüküm sürdüğü iç kesimler arasındaki uçurum beraberinde önemli sosyal problemleri de getirmektedir. Pekçok komşusuyla sınır ihtilafları bulunan Çin'in bu konumu enerjisini sürekli yakın çevresine harcamasına sebep olmaktadır. Kendilerini Çin tehdidi altında hisseden ülkeler hızlı bir şekilde silahlanmaktadır. Çin bir dünya gücü olabilmek için bu çemberi yarmak zorundadır. Çin'in ekonomik gelişmesini sağlayan en önemli etkenler, ülkeye gelen yabancı sermaye ve ihraç edilen mallardır. Bu durum Çin'in politik gücünü de azaltmaktadır. Meselâ kendisine düşman olarak gördüğü Tayvan, Çin'in ekonomik gelişmesi için gerekli finansmanın sağlandığı en önemli ülkelerden birisidir. Çin, ihraç ettiği malların önemli bir kısmını da Amerika ve Japon pazarlarında satmaktadır. Herhangi bir kriz anında ekonomiyi ayakta tutacak güçlü bir iç pazar oluşturulamamıştır. Ticarî hayatın içine aşırı derecede dalan ve yabancı ülkelerle ticarî ilişkiler kuran Çin Ordusu'nun durumu da Çin'in hareket kabiliyetini azaltmaktadır.

Çin'in bu iç dinamiklerinden kaynaklanacak muhtemel gelişmeler diğer azınlıklar üzerinde olduğu gibi bugün bir "iç sömürge" olarak kullanılan Doğu Türkistan'ın mukadderatı üzerinde de etkili olacaktır.

Bu yazımızda yeni gelişmelere gebe

olan Doğu Türkistan meselesi ile ilgili olarak 1911-1949 arası Milliyetçi Çin Hükümeti'nin azınlıklar politikası ve bu politikanın Doğu Türkistan'a tesiri incelenecektir. Kısa süreli de olsa iki defa bağımsızlığın kazanıldığı bu dönem, Çin'in rejim değişiklikleri ve kargaşalıklarla çalkalandığı bir dönemdir. Bu zaman diliminde yaşanan hâdiseler, bölgedeki milletlerarası aktörlerin çeşitliliği de göz önünde bulundurulduğunda, şu anda çok kuvvetli bir ihtimal gibi görünmese de, Çin ana karasında meydana gelebilecek bir otorite değişimi veya boşluğu durumunda ortaya çıkabilecek fiilî durumlarla ilgili ipuçları vermektedir.

ÇİN'İN AZINLIKLAR POLİTİKASININ ZİHNİ TEMELLERİ

Tarihî seyir içerisinde Çin'in azınlıklarla ilgili politikalarını lâıkiyla idrâk edebilmek için, Çin tarihi ve Konfüçyizm'in beslediği geleneksel "Çin merkezci" dünya görüşünü tasvir etmek elzemdir. Zirâ bu bakış açısı zaman içerisinde değişik kelime ve kavramlarla ifade edilse de, öz olarak çok fazla bir değişikliğe uğramaksızın Çinliler'in kendileri dışındaki topluluklara karşı tavırlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Dünyayı, Çin'in bulunduğu "Doğu Deryası (Dünyası)" ve dünyanın geri kalan kısmı "Batı Deryası (Dünyası)" olarak kabul eden bu düşünce tarzına göre Çin, "Ortadaki-Merkezdeki Çiçek/Medeniyetin Merkezi", komşu ülkeler ise "Ortadaki Çiçek/Medeniyetin Merkezi"nin etrafındaki "Yabanî otlar/Barbarlar Diyarı" olarak kabul ediliyordu (4). Öyleyse "kötü barbarlar" cezalandırılmalı ve "iyiler" ise ödüllendirilmeliydi. Ancak Çin kültürünü tamamen benimseyerek Çin idaresi altına girmeyi kabul edenler bu barbarlıktan kurtulabilirdi. Tarihte belki de asimilasyon tekniklerini ilk geliştiren millet olan Çinliler (Hunlar çağından başlayarak, Türkler'e üstünlük sağladıkları her devirde onların giyim tarzlarından yemek alışkanlıklarına kadar her şeylerini değiştirmeye çalışmışlardır.) dünyaya

böyle bir pencereden bakmaktadırlar. Bu felsefenin tesiri değişik şekillerde günümüzde de hissedilmektedir. 1950'lerin başlarında Burma ile yapılan bir sınır anlaşması sırasında, sınır boyunca "iyiler"e pekçok hediye dağıtılırken, 1979'da Kamboçya'ya saldıran Vietnam karşısında kendisini "kötü barbarları" hizaya getirmekle yükümlü sayan Çin'i bulmuştu. Dönemin yetkili ağızları tarafından kullanılan bu terminoloji geleneksel perspektifin hiç değilse muhteva olarak pek fazla değişmediğini göstermektedir (5). Çinliler tarafından Doğu Türkistan'a verilen "Sinkiang" ismi de bu anlam dünyasını yansıtmaktadır. "Sinkiang", "Yeni Sınır"(6) anlamına gelmektedir, Çinliler'le meskûn bölgelerin ötesinde Çin ile İç Asya'nın barbar istilacıları arasındaki en uzak sınır (7)...

29'u eyaletlerde ve özerk bölgelerde 12'si ise merkezde olmak üzere azınlıklarla ilgili araştırmalar yapmak üzere 41 enstitü ve araştırma merkezine sahip olan Çin, geliştirmiş olduğu bir "millet" ve "ülke" kavramı etrafında gerek azınlıklar üzerindeki hâkimiyetini, gerekse Kore, Dış Moğolistan ve Tayvan gibi ülkeler üzerindeki iddialarını meşrûlaştırmaya çalışmaktadır. Buna göre Çin toprakları veya "anavatanın ayrılmaz parçaları" olarak görülen coğrafya üzerinde tarihin herhangi bir devrinde yaşamış, devlet kurmuş olan topluluklar Çin halkına mensub olarak kabul edilmektedir.

Çin'in azınlıklarla ilgili olarak uygulamış olduğu bir diğer politika ise resmî belgelerle tanınmak zorunda kalan hakların mümkün olan her fırsatta fiilî durumlar yaratılarak kısıtlanmasıdır. Meselâ Çin anayasasına göre özerk bölgelerde azınlıkların belli oranlarda yönetim organlarında temsil edilme hakları bulunmasına rağmen, bu mekanizma elden geldiğince işletilmemekte, veya bu organlara seçilen kişilerin Çinli temsilciler tarafından kolaylıkla yönlendirilebilecek insanlar olmasına dikkat edilmektedir. 1981'de Doğu Türkistan'daki Çinli nüfus toplam nüfusun yaklaşık % 25'ini oluşturmasına rağmen idarî mekanizmaların % 80'ine sahipti(8).

1982 Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 36. maddesine göre devlet "normal" dini faaliyetleri korumakla yükümlüdür. "Normal" kelimesinin ne anlama geldiğini Doğu Türkistan'da araştırmalar yapan bir ilim adamının ağızından öğreniyoruz. Bir devlet yetkilisinin dinî liderlere verdiği bir brifinge şahit olan Wano Jianxin, devlet yetkilisinin resmî ve gayriresmî dinî faaliyetlerle ilgili sözlerini bize şöyle aktarıyor: "Beş vakit namaz, değişik dinî törenler, İslam'ın beş şartıyla ilgili faaliyetler kanuna uygundur. Dinî gelenekleri devletin kanunlarına, hükümetin düzenlemelerine, Çin'de yaşayan milliyetlerin bütünlüğüne karşı kullanmak ve bâtıl hurafelere dayalı uygulamalarda bulunmak kanun dışı dinî faaliyetlerdir."(9) Bu anlayış Doğu Türkistan'da camilerin tamirine bile müsaade etmemiş ve 1990'da yaşanan kanlı olaylara sebebiyet vermiştir. Her ne kadar "normal" dinî faaliyetlerin serbest bırakıldığı ifade edilse de, onlarla ilgili olarak da çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. 1997'nin başlarından itibaren Cuma namazlarında hutbe okunması yasaklanmıştır.

MİLLİYETÇİ ÇİN ve AZINLIK POLİTİKALARI (1911-1944)

Milliyetçi Çin Hükümeti, iktidarının ilk yıllarında ülke içerisinde bütünlüğü ve merkezî otoriteyi tesis etmekle uğraştığı için azınlıklar meselesi ikinci planda kalmıştı. Fakat Milliyetçi Çin Hükümeti'nin devlet başkanı Dr. Sun Yet Sen, Wilson doktrinin ve Sovyet danışmanlarının da etkisiyle dikkatini azınlıklar üzerine çevirdi. 1918'de yayınladığı bir beyannameden Sun'ın Çin için İsviçre veya Amerika Birleşik Devletleri tipinde bir devlet modeli oluşturmayı düşündüğü anlaşılmaktadır. "Çin'de yaşayan milliyetlerin bütün talep ve ihtiyaçlarını karşılayarak onları bir kültürel ve politik bütün haline getirmek" olarak ifade edilen bu politikanın hedeflediği "kültürel ve politik bütün"ün nasıl oluşturulacağı anlaşılamamaktadır. Her ne

kadar Sun'ın politikaları bir kültürel çoğulculuğun ifadesi olarak değerlendirilmişse de, bu politikaların temelde asimilasyonist bir karakter arzettiği görülmektedir:

"Halen adâlet dışı muamelelere maruz kalan pekçok insan var. Çin halkı bu insanları boyunduruktan kurtarma mesûliyetini muhakkak üzerine almalıdır. Bu onlara doğrudan yardım etmek veya *onları tek bir Çin milleti bayrağı altında toplamakla* mümkündür."(10)

Sun'ın azınlıklarla ilgili çalışmalarının sonunda geldiği nokta ise "kendi kaderini tayin etme" ve "kendi kendini yönetme" haklarının azınlıklara tanınması olmuştur. Nisan 1924'te yapılan birinci Millî Kongre'de kabul edilen "Millî Yeniden Yapılanmanın Temelleri" başlıklı dördüncü maddede, eğer isterlerse Çin'de yaşayan azınlık milliyetlere "kendi kaderini belirleme" ve "kendi kendini yönetme" hususunda yardım ve rehberlik edilmesi gerektiği belirtilmektedir(11).

Dr. Sun Yat Sen'in 1925'de ölümüyle yerine geçen Chiang Kai-shek'le beraber Çin'in azınlıklar politikası tamamen değişti. Chiang Çin'deki bütün azınlıkları Çin ırkının birer parçası olarak görüyordu. Asırlarca süren izolasyon yüzünden birbirlerinden kültür ve dil olarak farklılaşmış olan bu toplulukların hepsi antik Çin ırkının mensûbuydular. Ona göre etnik azınlıklar *minzu* (millet) değil *zhongzu* (kabile) idiler. Öyleyse bu toplulukların "kendi kaderini tayin etme" ve "*anavatandan ayrılma*" gibi haklarından bahsetmek mantuksızdı. Yapılması gereken bu insanları yeniden tek bir ırk oluşturacak şekilde asimile etmektir.

Chiang, eski Çin İmparatorluğu'na ait bütün toprakları Çin'in ayrılmaz bir parçası olarak görüyordu. 1943'te kendi kaleminden çıkan bir yazıda bu görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Bu bölgeler içerisinde Çin'den ayrılacak hiç bir toprak parçası yoktur. Bunların hiçbiri kendi başına bağımsız bir bütün oluşturamaz.(12)"

1945'te Çin'in Dış Moğolistan üzerindeki iddiaları milletlerarası gündeme geldiğinde Chiang sefisi olan Sun'ın görüş ve uygulamalarını örnek göstererek kendi oluşturduğu siyasî çizgiyle hiç bağdaşmayan bir yaklaşımın içine girmişti. Bu tutumun arkasında pekçok iç ve dış problemle uğraşmak zorunda olan Çin'in o zaman için zaten hâkimiyeti altında tutamayacağı Dış Moğolistan'dan vazgeçerken milletlerarası topluma şirin görünme arzusu yatmaktadır. Fakat Chiang, Dış Moğolistan'a verilen "kendi kaderini tayin ve bağımsızlık" hakkını diğer milliyetler ve bölgeler sözkonusu olduğunda bazı şartlara bağlamaktadır. Her şeyden önce bu topluluklar dostça bir ruh haleti içinde ve resmî kanalları kullanarak kendi kendilerini yönetme kabiliyetlerini ve bağımsızlık ruhuna sahip olduklarını ispat edecekler, sonra merkezî hükümet onların kendi kendilerini yönetme ve bağımsız yaşama kabiliyetlerinin olup olmadığına, bağımsızlığa ekonomik ve politik olarak hazır olup olmadıklarına karar verecekti. Yani Çin, Dış Moğolistan'ın bağımsızlığını tanıyordu fakat başka bir örnekle karşılaştığı zaman buna karar verecek olan o istiklâl isteyen milliyet değil merkezî hükümetti.

Chiang'ın bu konuşmasının üzerinden çok geçmeden 1947'de yapılan yeni anayasada ise azınlıklarla ilgili ibâreler bilinçli olarak muğlaklaştırılmış, görünürde birtakım azınlık haklarından bahsedilse bile aslında merkezî hükümetin eyaletler üzerindeki hâkimiyeti güçlendirilmiştir.

Bu tarihten 1949'da komünistlerin Çin'de yönetimi ele geçirmelerine kadar geçen süre içerisinde Milliyetçi Çin Hükümeti'nin azınlıklarla ilgili uyguladığı politikalar bir doktrin veya 4plan çerçevesinde olmaktan ziyade milletlerarası dengelerin ve şartların ürünüdür.

Chiang'ın konjonktür icabı azınlıklarla ilgili tutumundan vazgeçmiş görünmesi, bu ideolojik tutumdan Milliyetçi Çin Hükümeti'nin tamamen sıyrıldığı anlamına gelmemektedir. Hatta bugün

Milliyetçi Çin Hükümeti'nin uzantısı olan Tayvan, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanımamakta, Çin'in bir parçası olarak görmektedir.

MİLLİYETÇİ ÇİN ve DOĞU TÜRKİSTAN

Doğu Türkistan, tarihî ve coğrafi olarak Çin ile değil, Orta Asya ile bir bütündür. Doğu Türkistan'ın çevresiyle olan ulaşım bağlantılarına baktığımız zaman Kaşgar, İli vadisi ve Çungarya üzerinden Orta Asya ile olan bağlantısı, yalnızca Kansu koridoru üzerinden Çin ile sağlanabilen bağlantısına nazaran daha fazladır. Doğu Türkistan'ın Çin'e uzaklığı ve coğrafi özelliklerinden kaynaklanan korunaklı yapısı, bölgenin siyasi yapısı ile ilgili önemli sonuçlar doğurmuştur. Bölgeye gönderilen valiler merkezî hükümetten bağımsız politikalar izleyebilmişler, birer devlet başkanı gibi davranabilmişlerdir. Coğrafi yapı milletlerarası güçlerin Doğu Türkistan üzerindeki tesir alanlarını da belirlemiştir. Ülkeyi ikiye ayıran Tanrı Dağları'nın kuzeyi Rus nüfuzuna daha açık olmuş, İngilizler ise Kaşgar çevresinde faaliyet göstermişlerdir. Bölgenin Orta Asya ile Çin'e nisbeten kolay olan ulaşım bağlantıları Rusya'nın uzun müddet bölgede Merkezî Çin Hükümeti'nden fazla nüfûza sahip olmasına yol açmıştır.

1911'den 1949'da Komünist Çin'in bölgeyi hâkimiyeti altına almasına kadar geçen süre içerisinde Doğu Türkistan, "*harp beyleri*" olarak isimlendirilen, asker kökenli valiler tarafından fiilen bağımsız bir devlet şeklinde yönetilmiştir. O dönemde geçerli olan milletlerarası hukukta kabul gören şekliyle, bir devlet kendisine tabi olan devletleri milletlerarası arenada temsil ettiği için bu devletlerin kendi başlarına dış politika belirlemeleri mümkün değildi. Fakat "*harp beyleri*" hem kendi başlarına bir dış politika belirlemişler, hem de milletlerarası anlaşmalara imza atmışlardır.

1911'de Çin'de Mançu hâkimiyetinin

ortadan kaldırılması ve Milliyetçi Çin iktidârının tesîsi ile Milliyetçi Çin Hükümeti'ne karşı başlatılan bölgedeki ayaklanmaları bastıran Yang Tseng-hsin 1912'de Doğu Türkistan'a askerî ve sivil vali olarak atandı.

Yang, 1912'den 1928'de öldürülmesine kadar geçen zaman zarfında bölgenin coğrafi yapısı, yetersiz ulaşım ve haberleşme vasıtları ve Çin anakarasına olan uzaklığından da faydalanarak Doğu Türkistan'ı kendi diktatörlüğü altında Çin'in diğer kısımlarından ve dünyadan mümkün olduğu kadar izole ederek yönetmiştir. 1920'lerde bile Doğu Türkistan'ı idare eden yöneticiler arasında monarşiye karşı bir bağlılık sözkonusu olduğundan bu yönetici elit merkezî hükümete karşı ellerinde bulundurdukları fiilî bağımsızlık durumunu devam ettirmek hususunda Yang'la beraber hareket etti. Yang, Doğu Türkistan'ın başında bulunduğu sürece kendi yönetimine karşı en büyük dış tehlikenin batı hudutlarından, -evvela Çarlık Rusyası, sonradan Sovyetler Birliği içindeki- Batı Türkistan'dan geleceğini daima göz önünde bulundurmuydu. Bu durumun sebeplerinden bir tanesi, Batı Türkistan'ı işgal eden Ruslar'ın bu bölgenin (nüfus, coğrafya ve tarihî olarak) tabii bir parçası olan Doğu Türkistan'ı da hâkimiyetleri altına almak istemeleri ihtimalidir. Bir diğer sebep ise Rus işgali altında bulunan Batı Türkistan'da "*Cedidcilik*" hareketinin, "*Türk milliyetçiliği*" ve "*Turancılık*" fikirlerinin gittikçe yayılmasıdır. Bolşevik İhtilali'nden sonra da Sovyet rejimine karşı 1920'lerde Batı Türkistan'da başlatılan ve "*Basmacı Hareketi*" olarak bilinen millî mücadele hareketinin Doğu Türkistan'daki Türkler'e sıçraması ihtimali karşısında Yang sert tedbirler almıştır.

Yang, dış politikasını İngiliz ve Sovyet çıkarlarını dengelemek üzerine kurmuştu. Bir yandan Ruslar'ı idare etmeye çalışırken diğer yandan da İngilizler'i yanına alarak Rusya'yı dengelemeye çalışıyordu. Ruslar'ın daha önce yaptıkları gibi Doğu Türkistan'a askerî birlikler sokarak bölgeyi

işgal etmeleri çok kolaydı, fakat İngilizler için aynı şey mümkün değildi. Çünkü Doğu Türkistan'la Hindistan'daki İngiliz kuvvetleri arasında Pamirler gibi tabii bir engel bulunuyordu. Ayrıca İngilizler'in o dönemde takip ettikleri Hindistan'ın doğal sınırlarını korumak, bunun dışında bölgede statükoyu değiştirecek şekilde herhangi bir askerî harekatta bulunmamak şeklinde özetlenebilecek olan "masterly inactivity" politikası da bölgedeki güç dengeleri açısından önemlidir. Bu yüzden İngilizler'in bölgede bir miktar nüfuza sahip olmaları Yang'ın iktidarı için fazla bir tehdit oluşturmuyordu. Doğu Türkistan'da İngiliz nüfuzunun en güçlü olduğu yer ülkenin güneyi ve özellikle Kaşgar'dı. Ruslar ise ülkenin kuzeyinde, İli ve Çungarya'da etkiliydiler.

Fiilî olarak bağımsızlığını koruyan Yang, iş milletlerarası meselelere gelince merkezî hükümete çok bağlı bir görüntü çizmeye gayret ediyordu. Sovyetler, Doğu Türkistan'ın merkezî yönetime çok zayıf bağlarla bağlı bir otonom yönetime sahip olmasını kendi tesir sahalarını genişletmek için isterken, İngilizler bölgede merkezî Çin hükümetinin ağırlığını arttırmasından yana idiler. Çünkü Komünist etkinin Kaşgar üzerinden Pamirler'e ve Hindistan'a yayılmasından korkuyorlardı. Bu durum 1930'lara kadar devam etmiştir.

Bölgedeki nüfuz mücadelesinin galibi ise Ruslar olmuştur. 1925'den itibaren dengeler Ruslar'ın lehine dönmüş ve İngilizler Doğu Türkistan'daki nüfuzlarını tedricen kaybederek savunma pozisyonuna geçmişlerdir. 1931'de Sovyetler'le Doğu Türkistan'daki Çin idaresi arasında yapılan anlaşma bölgedeki Rus hâkimiyetinin tescilidir.

Bölgeyi diktatörce ve kendi şahsî mülkü gibi yöneten Yang'ın idaresi altında yaşayan Doğu Türkistanlılar, Dr. Sun Yat Sen'in azınlıklara çeşitli özgürlükler veren politikalarından faydalanamamışlardır. Doğu Türkistan'ın dışında kalan Kansu ve Yunan'da yaşayan Müslüman Çinliler'e tanınan bu haklar

merkezî hükümetin tesir sahası dışında kalan Doğu Türkistan Türkleri için hiçbir şey ifade etmiyordu.

Yang, bölgede çok geniş bir gizli polis teşkilatı kurmuş, şiddet kullanarak halkı sindirmişti. İktidarını korumak için kullandığı taktik ise "*böl ve yönet*" veya tarihî Çin mantalitesi açısından bakıldığında "*barbarları barbarlara kırdırmak*" olarak tarif edilebilir.

Meselâ Yang, Çinli müslümanlardan bir ordu kurmuş ve bunları Müslüman Türkler'e karşı kullanmıştır. 1912'de Kumul'da Timur Halife önderliğinde ayaklanan Müslüman Türkler'i bu orduyu kullanarak itaati altına almaya çalışmıştır. Aynı şekilde Doğu Türkistan'ın güneyinde vahalarda yaşayan Uygurları, Çungarya ve Tanrı Dağları çevresinde yaşayan göçebe Türk topluluklarından koparmak için her türlü çareye başvurmuştur. Doğu Türkistan'ın çeşitli coğrafi engellerle dolu, parçalı arazi yapısı yüzünden bu topluluklar arasındaki iletişimin nisbeten zayıf olması, yakın geçmişte uzun süre kendi kurdukları bir siyasî otorite altında beraberce yaşamamaları, işgal öncesinde bölgede şehir devleti tipinde siyasi otoriteler ve mahallî hükümdarların mevcûdiyeti gibi faktörler, mahallî farklılıkları düşmanlıklara çevirme temeline dayanan Çin propagandası ile birleşince Çin idaresine karşı toplu bir isyanı zorlaştırmıştır.

Bu zaafiyet bölgedeki bağımsızlık hareketlerinin önündeki en önemli engeldir. Tibet ve Dalay Lama örneğinde olduğu gibi etrafında kenetlenilebilecek tabii bir liderin olmaması yüzünden tek tek şehirlerde başlayan bağımsızlık hareketlerinin birleştirilmeleri çok güç olmuştur. Bu birliğin sağlandığı dönemlerde ise kazanılan zaferlerin bozguna dönüşmesinde çıkan iç çatışmalar küçümsenemeyecek bir rol oynamıştır.

Doğu Türkistan'ı sömürerek elde ettiği servetiyle Çin'in en zengin valisi ünvanını alan Yang'ın 1928'de bir suikast sonucu öldürülmesiyle yerine *Çin Şu-jin* geçti.

Zalim iktidarıyla tarihe geçen *Çin*,

yapmış olduğu idarî düzenlemelerle kendisinden önce titizlikle uygulanan parçala ve yönet politikasını mahvederek bölgedeki isyanlara zemin hazırlamıştır. Çin, Doğu Türkistan'ı 1870'lerdeki istilasından sonra bazı mahallî devletçiklerin yaşamasına müsâde etmiş, bölgelerinde etkili ve kendilerine sadık olan eski asilleri devlet görevlisi olarak atamıştı. Ancak Çin tüm bu yapıları kırarak bölgede kendi idaresi dışında hiçbir idarî organizasyon bırakmamaya çalıştı. Çin'in içlerinden getirilen Çinli göçmenleri iskan etmek için hükümet tarafından bedelsiz olarak ahâlinin topraklarına el konulmaya başlanması, yıllardır biriken öfkenin infilâk etmesini sağlayan bir kıvılcım vazifesi gördü. 1931 yılında Kumul'da başlayan isyan kısa sürede bütün Doğu Türkistan'a yayıldı ve 12 Kasım 1933'te "*Doğu Türkistan Cumhuriyeti*" kuruldu.

Zor durumda kalan Çin, Rusya'yı yardıma çağırdı. Bölgeye asker sokmak için zaten fırsat kollayan Sovyetler, hemen Doğu Türkistan'a kuvvet gönderdiler ve "*Doğu Türkistan Cumhuriyeti*" ortadan kaldırıldı. Bu tarihten 1942'ye kadar geçen sürede bölge tamamen Rus hâkimiyeti altında kalmıştır. Uygulamış olduğu politikalarla bölgeye Rus müdâhalesinin zeminini hazırlayan Çin, Ruslar tarafından yeteri kadar sadık bulunmadığı için değiştirildi ve yerine Sovyet Komünist Partisi üyesi olan Sheng Shicia getirildi.

Sheng döneminde bölgeye iyice yerleşen Ruslar burayı Çin'de komünizmi yaymak için bir üs olarak kullandılar. Rusya ile Doğu Türkistan arasındaki ulaşım bağlantıları geliştirildi. 1938/39 yıllarında Marksist/Leninist Teori Doğu Türkistan'da eğitimin esası oldu. Rusça ve Çince öğrenmek okullarda mecbûrî hale getirildi. Ruslar, 1938'de Urumçi civarında daha sonra Çin komünistlerinin nihâî zaferinde önemli bir yeri olacak olan uçak fabrikasını kurdular.

Sheng, 1937'de Stalin'in Sovyet Rusya'da başlattığı ve Orta Asya'daki hemen hemen her Türk ailesini etkileyen "*Büyük Temizlik*" siyasetini Doğu Türkistan'da

uygulamaya başladı. Almanya veya Japonya ile işbirliği yapmakla suçlanarak hapse atılan veya idam edilenlerin büyük çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturuyordu. Sheng'in Sovyetler'le el ele vererek bölgede estirdiği terör rüzgarlarının bilançosu binlerce idam, sügün ve en az 200.000 hapis mahkumudur (13).

1941 Haziranında Hitler'in Sovyetler Birliği'ne saldırması bölgedeki dengeleri alt üst etmiştir. Almanlar'la uğraşmak zorunda kalan Sovyet hükümeti Çin'e yaptığı askerî yardımı durdu. Bu arada 1940'ta Osman Batur'un liderliğinde Altaylar'da başlayan bağımsızlık hareketi gittikçe alevlenmekteydi. Almanlar'ın Moskova'ya kadar ilerlemeleri Sheng'in merkezî Çin hükümetine yaklaşmasına sebep oldu. Japonlar'ın Perl Harbor'a saldırılarıyla Milliyetçi Çin Hükümeti bölgede kendisini finanse edebilecek doğal bir müttefik buldu. Kesilen Rus yardımından doğan zararını ABD yardımından pay alarak kapatmak ve Milliyetçi Çin Hükümeti'ne bağlı birliklerden faydalanarak Altay bölgesini yeniden kontrol altına almak isteyen Sheng, yapılan uzun görüşmeler sonrasında 5 Ekim 1942'de Doğu Türkistan'ın yeniden Çin Cumhuriyeti'ne ilhâk edilmesini kabul etti.

Sheng'in taraf değiştirmesinden sonra merkezî hükümet tarafından "*Doğu Türkistan'da Çin Egemenliğinin Yeniden Sağlanması*" üzerine bir plan hazırlanmıştı. Bu planın iki safhası vardı. İlk aşamada Sovyetler'in beklenmedik bir şekilde bölgeye müdâhale etmesi engellenecekti. Bunu sağlamak amacıyla, Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin bölgeye sızmaları için imkan hazırlanacaktı. Böylece bu devletlerin diplomatik desteği alınarak Ruslar'ın frenlenebileceği düşünülüyordu. Bu sürece "geçiş süreci" adı veriliyordu ve Ruslar'la ikili iyi ilişkiler hedefleniyordu. İkinci aşamada ise milletlerarası ortam uygun olduğunda bu mesele Sovyetler'le halledilecekti. Fakat Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle birlikte bu politika iflas etti.

1944'te Sheng'i güvenilir bulmayan Chiang Kai Şek, merkeze çağırıldı ve yerine Vu Çung-hsin genel vali olarak atandı. Bu dönemde Doğu Türkistan'da esaslarını Chiang Kai Şek'in belirlediği azınlık politikaları uygulanmaya başlandı. Chiang'ın teorisyenlerinden olan Prof. Dr. Li Dung Fang Uygurlar'ın Hunlar'ın soyundan geldiğini Hunlar'la Çinliler'in ise aynı soydan geldiğini iddia etmekteydi(14).

Yeni genel vali, Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler'in asimilasyonu ile ilgili merkezî hükümet tarafından belirlenen planı yürürlüğe koydu. Buna göre:

a) Doğu Türkistan'da yaşayan bütün halkın Çinliler'le aynı ırktan olduğu anlatılacak,

b) Müslüman Türkler'in Çince öğrenmeleri teşvik edilecek,

c) Akrabalıkların oluşması, sevgi ve kardeşliğin vücuda gelmesi için Müslüman halk Çinliler'le evlenmeye zorlanacak,

d) Ve bütün bunların en kısa zamanda gerçekleştirilebilmesi için de Çin'in iç bölgelerinden göçmenler getirilecekti...(15)

Nitekim bunlar uygulamaya konulmuş, gazetelerde yazarların kullandığı terimler Çince'leriyle değiştirilmiş, Çince bütün okullarda mecbûri dil olmuştur.

Sheng devrinde yapılan zulümlerden sonra bu uygulamalar bardağı taşıran son damla olmuştu. İli'de başlayan isyan kısa sürede hedefine ulaştı ve 15 Kasım 1944'te Gulca'da "*Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti*" ilan edildi.

Milliyetçi Çin yönetimi isyanın arkasında Rusya olduğuna inanıyordu. Bu konu pek çok araştırmacı tarafından tartışılmış, ancak isyanın bir Sovyet planı olarak ortaya çıktığına dair kesin hiçbir delil bulunamamıştır(16). Çinliler tarafından günümüze kadar savunulan bu iddianın arkasında, Doğu Türkistan'daki Türkler'in kendi başlarına örgütlenerek düzenli bir mücadele sonucu bağımsız bir devlet kurabilecek kudrette oldukları gerçeğinin gizlenmesi yatmaktadır. Çin millî isyanın

Ruslar tarafından tezgahlandığını ileri sürerek aynı zamanda Doğu Türkistan'da halkın maruz kaldığı zulmü de milletlerarası ortamda gözlerden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Çünkü böyle tanımlandığı zaman isyan, baskılara ve devlet terörüne karşı insanların millî bağımsızlık için başkaldırması olmaktan çıkartılarak, Ruslar'ın Çin'i bölmek için kendi ajanları vasıtasıyla halkı kışkırtarak ortaya çıkardıkları dolaylı bir Rus saldırısı olarak dünya kamuoyuna duyurulmaktaydı.

Oysa Doğu Türkistan, Sovyet yönetimi altındaki diğer Türk Cumhuriyetleri ile komşuydu ve tarih boyunca her iki bölgede de ortaya çıkan siyasî ve fikrî akımlar birbirlerini etkilemişti. Dolayısıyla hemen yanı başında bağımsız bir Türk devletinin varlığı Sovyetler'in hiç işine gelmemekteydi. Ayrıca bu sırada Sovyetler Çin'de komünistler ile Milliyetçi Çin Hükümeti'nin Japonlar'a karşı bir koalisyon oluşturmalarını sağlamaya çalışmakta ve buna çok önem vermekteydi. Böyle bir ortamda Doğu Türkistan'da bir ayaklanma planlaması demek, Chiang Kai Şek'in güveninin kaybedilmesi ve koalisyonun suya düşmesi demektir. Ancak bölgede uzun süre büyük bir güç olarak varlığını devam ettirmiş olan Sovyetler Birliği, millî bağımsızlık hareketinin oluşturduğu fiilî durum üzerine politika üretmeye başlamış ve taraflar arasında arabuluculuk rolünü üstlenmiştir.

Chiang Kai Şek tarafından meseleyi çözmesi için bölgeye Zhang Zhizong adlı bir görevli gönderilmiştir. Milliyetçi Çin Hükümeti tarafından bölgeye gönderilen bu görevlinin Sovyet yanlısı bir komünist olması, Chiang'ın Sovyetler Birliği'ni yanına almadan bu bölgede bir çözüme ulaşamayacağına ne kadar çok inandığını göstermektedir. Zhang'ın konuyla ilgili temel prensipleri şöyleydi:

1- Doğu Türkistan meselesi etnik bir meseledir. Bölge halkı kötü idare ve sömürüye maruz kalmıştır. Meselenin çözümü için geçmiş metod ve tutumlar tekedilmelidir. Yeni politikalar, etnik eşitlik, ekonomik eşitlik ve bilhassa siyasî hakların verilmesi esasına

dayanmalıdır.

2- Doğu Türkistan meselesinin dış sebepleri de mevcuttur. Her ne kadar Rusya'nın bölge üzerinde emelleri olmasa da bölgeyle Sovyetler Birliği arasında tarihî, etnik ve coğrafi bağları vardır. Bu yüzden Doğu Türkistan Hükümeti Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmalıdır(17).

Millî Bağımsızlık hareketinin liderleriyle yapılan uzun müzakerelerin sonunda bölgeye çok geniş özerklik ve haklar tanıyan bir anlaşma imzalanmış ve Doğu Türkistan'ın idaresi için içinde Türkler'in ve merkezî Çin hükümetinden yetkililerin bulunacağı bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Kurulan kabine 25 üyeden oluşacak, bu üyelerin 15 tanesi yerli halk tarafından seçilecekti. Ancak seçilen bu kişiler üzerinde yapılacak bir inceleme bunların en az sekiz tanesini Çinliler'in rahatça kullanabildiklerini gösterecektir. İli bölgesinden Ali Han Töre ve Osman Batur gibi milliyetçiler kabine dışı bırakılmışlardı. Bu bölgeden kabineye alınanların çoğu Sovyet sempatanıydı. Daha sonra Uygurlar'dan İsa Yusuf Alptekin ve Mehmed Emin Buğra gibi halk tarafından çok sevilen Türk milliyetçilerinin kabineye alınmasına rağmen koalisyon hükümeti başarıya ulaşamamıştır. Milliyetçi Çin yöneticileri, İli bölgesindeki milliyetçilerin tasviye edilip, bölgenin tamamen Sovyet nüfuzu altına girmesinden sonra kabinede Sovyet yanlılarını dengelemek ve halkın desteğini arkalarına almak için bu atamaları yapmışlardı. Koalisyon hükümeti bir yıllık bir süre içerisinde ömrünü doldurmuş, bölgenin Komünistler tarafından işgal edilmesine kadar geçen süre içerisinde bölünmüşlük ve kargaşa bölgenin genel karakteri olarak ortaya çıkmıştır. 1949 sonbaharında Doğu Türkistan'a giren komünist Çin birlikleri ülkenin kuzeybatısında Sovyet himâyesi altındaki İli yönetimini, ülkenin güneyinde ve doğusundaki milliyetçi-İslamî muhalefeti ezme ve Doğu Türkistan'daki Sovyet nüfuzunu tamamen yok etmek için harekete geçtiler. Çin komünistleri 1949'dan

"Uygur Özerk Bölgesi"nin ilan edildiği 1955 yılına kadar geçen zaman zarfında bu hedeflerine ulaşmışlardır.

DİPNOTLAR:

(1) Mehmet SARAY, Doğu Türkistan Türkleri Tarihi (I), Kitabevi, İstanbul-1997, s.225

(2) K. WARIKOO, Sincan'da Etnik-Dinsel Uyanış, Avrasya Etüdüleri, c. 2, sayı 4, Kış 1995/96, s.37

(3) Antlaşmanın tam metni için bkz.The Current Digest, Volume XLIX, No. 17, 28 Mayıs 1997, s. 1 vd.

(4) Mehmet Saray, a.g.e., s. 173

(5) Robert A. SCALAPINO, China's Relations with Its Neighbors, In: The China Challenge (American Policies In East Asia), The Academy of Political Science, New York-1991, s.63

(6) "Sinkiang" ismi her ne kadar "Yeni Sömürge", "Yeni Kazanılmış Toprak" olarak çevrilse de, W. J. Drew, bu kelimenin "Yeni Sınır" olarak çevrilmesi gerektiğini ifade etmektedir. W. J. DREW, Sinkiang, The Land and the People, In: Central Asian Review, Vol XVI, No. 3, London-1968, s.205

(7) Lars-Erik NYMAN, Great Britain and Chinese, Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918-1934, Scandinavian University Books, s.10

(8) Mehmet ALLAHVERDİ, Doğu Türkistan mı, Sinkiang mı?, Doğu Türkistan'ın Sesi, No. 6, s.7

(9) Jianxin WANG, Religious Legitimation in the Healing Practice of an Uyghur Preacher, In: Journal of Asian and African Studies, No. 52, s.54

(10) Linda BENSON, The Ili Rebellion, An East Gate Book, USA-1990, s.12

(11) Linda BENSON, a.g.e., s.12

(12) Chiang Kai-Shek, China's Destiny, Taipei-1953, s.6

(13) J. CHEN, The Sinkiang Story, Macmillan, New York-1977, s. 199

(14) Eastern Turkestan Union in Europe, Chinese Policy, Human Rights Abuses and The Consequences, <http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/index.html>.

(15) İsmail CENGİZ/Hızır Bek GAYRETULLAH, Çin'de İslamiyet ve Türkler, İstanbul-1983, s. 64

(16) O. Lattimore, Pivot of Asia, Little, Brown & CO., Boston-1950, s.87

(17) David D. WANG, An Oasis for Peace: Zhang Zhizhong's Policy in Xinjiang, 1945-1947, In: Central Asian Survey, (1996), 15(3/4), s.415-416.

BİBLİYOGRAFYA

AGNEW, John & Corbridge, Stuart; Mastering Space; Routledge; London-1995

ALLAHVERDİ, Mehmet; Doğu Türkistan mı, Sinkiang mı?; Doğu Türkistan'ın Sesi, No. 6

BAYTUR, Enver; Çin'de Azınlık Milliyetleri Araştırmaları Konusunda Kısa Bilgi; Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi, 1989 No. 22

BENSON, Linda; The Ili Rebellion; An East Gate Book; USA-1990

CENGİZ, İsmail /GAYRETULLAH, Hızır Bek; Çin'de İslamiyet ve Türkler; İstanbul-1983

CHEN, J.; The Sinkiang Story; Macmillan; New York-1977

DREW, W. J.; Sinkiang, The Land and the People; In: Central Asian Review, Vol XVI, No. 3; London-1968

FORBES, Andrew D. W.; Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri; Doğu Türkistan Vakfı Yayınları; İstanbul-1991

GLADNEY, Dru C.; Internal Colonialism and the Uyghur: The Making of a Subaltern Subject in China; 4-6 Nisan 1997'de İstanbul'daki Fransız

Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde yapılan "20. yüzyılda Uyurlar Sempozyumu"na sunulan tebliğ.

HAYİT, Baymirza; Türkistan, Rusya ile Çin Arasında; Otağ Yayınları; İstanbul-1975

HEBERER, Thomas; China and Its National Minorities; An East Gate Book, USA-1989

KAI-SHEK, Chiang; China's Destiny; Taipei-1953

KARAHOCA, Amaç; Doğu Türkistan: Çin Müstemlekesi; İstanbul-1981

MC MILLEN, Donald H.; Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977; A Westview/Dawson Replica Edition; USA-1979

NYMAN, Lars-Erik; Great Britain and Chinese, Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918-1934; Scandinavian University Books

SARAY, Mehmet, Doğu Türkistan Türkleri Tarihi (I), Kitabevi, İstanbul-1997

SCALAPINO, Robert A.; China's Relations with It's Neighbors; In: The China Challenge (American Policies In East Asia); The Academy of Political Science; New York-1991

WANG, David D.; An Oasis for Peace: Zhang Zhizhong's Policy in Xinjiang, 1945-1947; In: Central Asian Survey, (1996), 15(3/4)

WANG, James C.F.; Contemporary Chinese Politics; Prentice Hall, New Jersey-1995

WANG, Jianxin ; Religious Legitimation in the Healing Practice of an Uyghur Preacher; In: Journal of Asian and African Studies, No. 52

WARIKOO, K. ; Sincan'da Etnik-Dinsel Uyanış; Avrasya Etüdüleri, c. 2, sayı 4, Kış 1995/96, s.37

ÇİN'İN İSYANKÂR EYÂLETİ*

Çeviren: Nezir ÖZCAN **

Hoten'deki silahlı güçler yollarına devam eden araçlardaki herkesi arıyor. Çin'in güneybatısındaki çölün ortasında, Sinkiang (Yeni Sömürge) diye anılan eyalette bulunan bu vaha şehir bir Uygur milliyetçisinin makineli tüfekle 16 Çin polisini öldürdüğü günden beri gizli bir kuşatma altında. Şehrin sınırları dışında, şehir merkezinden uzakta havaalanını koruyan bir Çin askerî garnizonu Uygur muhaliflerinin merkezi olarak bilinen bu şehirde çıkacak en ufak bir kargaşayı bile bastırmaya hazır.

Bu aslında tam olarak bir ayaklanma sayılmaz. Ama dünyanın en büyük ordusu yerel başkaldırıyla ve evde yapılmış bombalarla, çalınmış veya karaborsadan alınmış el bombası ve silahları kullanan bu iptidai donanımlı Uygur ayrılıkçılarıyla uğraşırken kendini çok zor durumda buluyor. Çinliler yine de eyaletin başkenti olan Urumçi'ye ve kuzeyde Gulca, batıda Kaşgar, güneyde Hoten'i içine alan birçok şehre saldırılar düzenlediler. Buna rağmen Gulca'da bir bağımsızlık taraftarının en az on kişinin (muhtemelen 40'tan fazla) ölümüne neden olduğu iddia ediliyor. Ayrılıkçılar Kumul yakınlarında bir demiryolu köprüsünü ve Urumçi yakınlarında bir askerî techizat deposunu havaya uçurdular. Ayrıca Mart ve Nisan aylarında Karamay yakınlarında bir petrol rafinerisini havaya uçurdıklarını, birkaç petrol konvoyuna saldırdıklarını Beijing'de birkaç yeri bombalayarak iki kişiyi öldürdüklerini iddia ediyorlar. Urumçi'de otobüslere yerleştirilen bombalarla iki kişiyi daha öldürdüler. Ve bağımsızlık taraftarları Kaşgar, Kargılık, Niya, Lop Nor ve Karakaş'a yerleştiler.

Çin'in cevabı beklenildiği gibi çok

sert oldu. Askerî uzmanlar 1.000.000 askerinin Sinkiang'a (Doğu Türkistan) yerleştirildiğini tahmin ediyorlar. Dışardan hiçbir ciddi tehdit olmadığına göre iç tehlikeyi bertaraf etmek için bu askerler bölgeye yerleştirildiler. Ayrıca "bölücüler" aleyhinde bir kampanya başlatıldı. Temmuz'un sonlarında 9 bağımsızlık yanlısının infaz edildiği duyurulmuştu. Ülke dışındaki Uygur kuruluşları geçen yıl başkaldırının başlamasından bu yana 1000'den fazla kişinin idam edildiğini 10.000'in üzerinde insanın ise tutuklandığını söylüyorlar.

Orta Asya üzerinden dünya kamuoyuna ulaştırılan ve Gulca'daki bir gösterinin kaydedildiği bir video kaseti her şeyi gözler önüne seriyor. Çinli askerler kendilerine taş atan ve dükkanlara saldıran yüzlerce göstericinin üzerine ateş açıyorlar. Amansız bir savaş başlıyor. Ve sonunda video kaseti paramparça olmuş, yanan araçlar arasında her tarafları kan içinde caddenin ortasında hareketsiz bir şekilde yatan yarım düzine insanı, süngülenmiş veya bıçaklanmış bir şekilde, gösteriyor.

Kimsenin haberdar olmadığı bunun gibi daha birçok vahşet olayı var. Yerli halk bu gibi olayları sadece yabancılara anlatıyor. Gazetecilerin ve diplomatların bölgeye girmesi engellenmeye çalışılıyor. Hükümet uydu antenlerini kaldırarak ve yabancı radyo yayınlarını kısıtlayarak istenmeyen haberlerin bölgeye girmesini engelliyor. Sinkiang (Doğu Türkistan) Fransa'dan üç kat daha büyük olmasına rağmen karadan sadece altı, havadan ise bir resmî giriş noktasına sahip. 11 Ağustos'ta Çinli yetkililer Pakistan'la olan sınırlarının güçlendirildiğini doğruladılar. Beijing'de Uygurlar'ın, Pakistan'ın Keşmir'deki militanlarıyla bağlantıları

*China's Rebellious Province, The Economist, 23 Ağustos 1997, s.43

**Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 1. Sınıf Öğrencisi

olabileceği düşünülüyor.

Sinkiang bir zamanlar "Doğu Türkistan" olarak bilinir ve coğrafi ve kültürel olarak Türk Orta Asya'nın bir parçası sayılırdı. Çinliler burayı 1949'da aldılar ve Çin'deki en büyük etnik grup olan "Han"ları bu "fırsatlar ülkesi"ne yerleşmeye teşvik ettiler. Han Çinlileri 1949'dan beri % 5'ten şu anda 18.000.000 milyon civarında olan toplam nüfusun % 38'ine ulaştılar. Sadece en çok atâlet içerisinde olan Uygurlar politika, polis, hukuk ve yönetimle ilgili işlerde barındırılıyor. Şu anda bir çok göçmen Han Çinli'sinde Uygur saldırılarından dolayı devamlı artan bir korku var. Gulca'da Şubat ayındaki başkaldırıları sırasında 1.200 göçmen askerlerin koruması altında şehirden kaçtı.

Uygurlar müslüman olmalarına rağmen mücadelelerinin sebebi olarak İslam'ı değil, anti-emperyalizmi görüyorlar*. Mavi zemin üzerine beyaz yıldız ve hilâlden oluşan Uygur bayrağı İran veya Suudi Arabistan'ın bayrağından çok Türkiye'nin bayrağını anımsatıyor. Yine de Çin ayaklananları dışarıdaki aşırı İslamî hareketlerle bağlantılı olmakla suçluyor. Ama dışarıdan aldıkları destek sadece sürgündeki Uygurlar'dan politik sempati şeklinde. Birçok hükümet verdikleri teminatları yerine getirmiyor. Gittikçe güçlenen Çin'e karşı ayaklanan insanları tahrik etmeye kimsenin niyeti yok gibi gözüküyor.

Öyleyse çöllerle kaplı bu boş bölge neden Çin için çok önem taşıyor. Sovyetler Birliği'nin yıkılması Rusya'nın Çin'in batısına yönelik olan potansiyel tehdidini ortadan

kaldırdı. Ayrıca değerli kömür, bakır, demir ve altın rezervlerine rağmen Çin'in resmî kaynakları bir zamanlar Suudî Arabistan'ın petrol rezervleriyle aynı büyüklükte olduğu sanılan bu rezervlerin daha küçük olduğunu açıkladılar. Ama yine de eyalet zengin petrol yatakları bulunan Orta Asya'ya giden yolun üzerinde.

1999'a kadar Çin'in demiryolları Kaşgar'a kadar ulaşacak. Daha sonra ise bu demiryolunun daha batıya, yani Özbekistan'a ve onun doğalgaz yataklarına kadar uzatılması planlanıyor. Ayrıca şu anda Kazakistan'a ve onun petrol yataklarına ulaşan demiryolunun geliştirilmesi düşünülüyor. İşte size Urumçi-Alma-Ata demiryolu. Buna Türkmen gazını Çin'in doğusuna taşınması düşünülen boru hattını da ekleyin. Böylece Orta Asya Çin'in ekonomisi için ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayacak. Çin yakıtı karşılık olarak Orta Asya'ya ürettiği malları ihraç etmek isteyecek. Uygurlar bağımsızlık istiyor ve bazıları hâlâ umutlu.

* *Yazarın söyledikleri Doğu Türkistanlıların hissiyatını yansıtmıyor. Doğu Türkistan'da, uzun süre komünist rejim içerisinde yaşamış olmalarına rağmen, çok canlı bir dinî hayat mevcuttur. Farklılık şuurunu ve bağımsızlık isteklerini motive eden en önemli etkenlerden bir tanesi İslâmîyet'tir.*

YARINDAN YAKIN

Mahmut Niyazi SEZGİN *

Orta Asya güneyde Himalayalar, kuzeyde Sayan Dağları ve Baykal Gölü etrafındaki dağlar, batıda Hazar Denizi ile doğuda Büyük Kingan Dağları arasında kalan geniş bir sahadır. Asya'nın bu kısmında Türk unsurlar hakim olduğu için Orta Asya topraklarına geniş anlamda "Türkistan" denmektedir. Böyle bir adlandırmada Orta Asya'nın Pamir ile Altay Dağları arasındaki dağlık alanın doğusu Doğu Türkistan'ı, batısı Batı Türkistan'ı meydana getirmektedir.

Yabancı bazı yazarlar bu yerlerin siyasî durumlarını bahane ederek geçmişte Batı Türkistan'a Rus Türkistan'ı dedikleri gibi bugün de Doğu Türkistan'a Çin Türkistan'ı demektedirler. Adını üzerinde yaşayan milletin adından alan bu toprakları bu şekilde nitelemek tarihî bakımdan olduğu kadar ilmî bakımdan da hatalıdır. Bu geniş bölgenin adı sadece TÜRKİSTAN olup coğrafi araştırmalarda kolaylık olsun diye doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır.

Aslında Çin Türkistan'ı şeklinde bir adlandırmaya gidenlerin maksadı buranın bir Türk ülkesi olduğunu unutturmaktır. Çin'in daha da ileri gidip Doğu Türkistan'ı Sinkiang Eyaleti diye adlandırarak Türkistan mefhumunu büsbütün ortadan kaldırmaya çalışması bunun apaçık delilidir.(1)

Bugün Komünist Çin hükümetinin deyişiyle Sinkiang Eyaleti yahut tarihî adıyla Doğu Türkistan'daki soydaşlarımız belki de insanlık tarihinin en ağır zulüm ve işkencelerine maruz kalmaktadır. İnsan hakları kavramının gittikçe önem kazandığı ve adeta dünyaya damgasını vurduğu çağımızda Doğu Türkistan'da yaşanan bu dram yalnızca bizim için bir acı ve ızdırap kaynağı değil aynı zamanda bütün medenî insanlık için bir utanç

tablosudur. Bu esir Türk yurdunda yaşanan insanlık dışı uygulamaların dünya kamuoyunun bilgisine sunulması ve buradaki soydaşlarımızın Çin zulmü altındaki feryatlarının ve bağımsızlık isteyen haykırıışlarının medenî alemde yankı bulmasını sağlamak her Türk'ün en önde gelen görevidir, görevi olmalıdır.

Doğu Türkistan topraklarında Türk kültürünün en zengin hazinelerini ve eski Türkler'in yerleşik kültürde oluşturdukları büyük medeniyetin izlerini bulmak mümkündür. Bir bakıma Doğu Türkistan yerleşik Türklüğün en eski yurdudur. (2)

Uygurlar 840 yılındaki Kırgız baskınından sonra Doğu Türkistan'a gelmişler ve Turfan, Kaşgar, Hoten, Yarkent, Aksu, Kuça, Beşbalık gibi merkezlerde yerleşik hayata geçmişlerdir. Bugün de Doğu Türkistan'daki en büyük nüfuslu Türk topluluğunu oluşturan Uygurlar bu bölgede zamanın en ileri medeniyetini yaratmışlar, sanayi, ticaret ve sanatta çok ileri gitmişlerdir. Kağıt üretmeyi bilen Uygurlar kağıttan peçete ve tuvalet kağıdı bile yapıyorlardı. Gelişmiş bir matbaa sistemi kullanan Uygurlar döneminde Uygur alfabesi Asya'da yaygınlaştı. Muntazam yollara ve su kanallarına sahip Uygur şehirlerinde yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde Alman Türkologlar von Le Coq ve Grünwedel yüzlerce Türk matbaa harfi buldu. Bunun yanısıra Aurel Stein Uygur pasaport ve vizeleri ile kira sözleşmeleri bulmuştur. (3)

Bugün ise bu büyük medeniyetin yaratıldığı toprakların hali içler acısıdır. Şöyle ki; halk çok geri bırakıldı, askerlikten, siyasetten, ilimden anlamaz hale geldi. Halka hiçbir şey yaptırılmıyor. Türkçe eğitim yapan

*Boğaziçi Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2. Sınıf Öğrencisi

okul yok. Matbaa kurmak, gazete çıkarmak yasak. Zamanında ilim, kültür merkezi olan bu topraklar ışsız, yolsuz, susuz bir harabe haline getirildi. (4)

Son dönem tarihinde Çin'in bölgede uyguladığı insafsız yönetim Uygurlar'ı canından bezdirdi ve sık sık ayaklanmalarına sebep oldu. Ancak eğitimsiz ve silahsız Türkler'in bu ayaklanmalarına Çin hep büyük katliamlarla karşılık verdi. Çin'in Doğu Türkistan'daki ana siyaseti buradaki Türkler'i baskı altında tutmak, sindirmek ve asimile etmek şeklinde oldu. Dünyaca meşhur Çin işkencelerinin çeşitli usülleri halk üzerinde denendi. (5) Türkler Çinliler'in yanında aşağılandı. Mesela bir mahkemeye bakan Çinli kaymakam öfkelenildiğinde davalı kişi kaymakama secde ederdi. Bir Türk haksız yere kaymakam tarafından dövüldüğünde yüksek sesle "Ey büyük adam, ben suçluyum!.." diye bağırması gerekirdi. Bundaki maksat Türkler'in dayanma gücünü yok etmek, haysiyet ve izzetinefislerini kırmak ve onları esarete alıştırmaktı. Ellere geçen en küçük fırsatta dahi işkence etmekten zevk duyarlardı. (6)

Türkler'e ya da kim olursa olsun bir millete bu davranışları reva gören Çinliler'i Doğu Türkistan mücadelesinin efsane ismi merhum İsa Yusuf Alptekin'den dinleyelim: "...Çin milleti fanatik, şövenist, insafsız, haris, hilekar, mütekebbir, pervasız, zalim, gaddar, kelimenin tam anlamıyla emperyalist bir millettir. Dini, dili, adeti, düşüncesi ve karakteri bakımından hiçbir millete benzemez, nev'i şahsına münhasır bir millettir." (7)

En bilgili ve en yararlı öğretmen olan tarih göstermiştir ki Türkler ve Çinliler birarada yaşayamazlar. Bunun sebeplerini Doğu Türkistanlı İmam Abdul ABDUŞAKİR şöyle dile getirmektedir: "...Uygurlar en az para kazanan, en kötü işlerde çalışan, ülke yönetiminde hiçbir görev almayan, hiç güvencesi olmayan kesimdir. Çin'in yıllardır bölgede yaptığı nükleer denemeler sonucunda birçok Uygur sakatlanmış, birçoğu da sakat doğmuştur. Öte yandan bölgede yaşayan

Uygurlar hızla Çinileştirilmektedir. Bu hızla giderse kısa zaman sonra Uygur halkı yok olmakla karşı karşıya kalacaktır." (8)

Gerçekten de bugün Doğu Türkistan'ın karşı karşıya bulunduğu en önemli tehlike Türkler'in Çinileştirilmesi çalışmaları ve nüfusu 1 milyarı aşan Çin'in bölgeye aşırı nüfus yığılmasıdır. Bununla Türkler'i nüfus fazlalığıyla ezmek istemektedirler. Gayeleri zamanla iki yüz milyon Çinli'yi Doğu Türkistan'a yerleştirmek ve Türk nüfusu asimile etmektir. (9) Yine Abdul ABDUŞAKİR'in ifadesine göre Uygur kadınları zorla Çinliler'le evlendiriliyor, Uygurlar kısırlaştırılıyor. (10) Hadisenin boyutları o derece vahimdir ki, 1949'da % 85 Türk, % 15 Çinli olan nüfus dağılımında bugün Türkler % 50'yi çok az bir farkla geçebilmektedir. (11)

Büyük fikir adamı H. Nihal ATŞİZ da bu duruma dikkatleri çekmiş ve "...orada bir tek Türk kalmasa bile o Kunlar ve Uygurlar diyarı onlardan yine alınıp Türkleştirilecektir. İçinde Türk nüfus kalmadı diye tarihî mirasları bırakacak değiliz." demiştir. (12) Evet, yüzyıllardır dağına, taşına işlemiş olan Türk kültürüyle, mevcut Türk nüfusuyla ve en önemlisi tarihî varlığıyla Doğu Türkistan tam bir Türk yurdudur. Atatürk: "Tarih bir milletin kanını, hakkını, varlığını inkâr etmez." diyor. (13) İnanıyoruz ki tarih, Türk milletinin bu topraklardaki kanını, hakkını ve varlığını inkâr etmeyecektir. Buradaki ezilen, horlanan soydaşlarımızı düşünmek, onlara yardım eli uzatmak yine H. Nihal ATŞİZ'in deyişiyle "hakkımız ve görevimiz"dir.

Doğu Türkistan'ı 1949'da işgal eden Komünist Çin, 1997 yılına Jiang Zemin önderliğinde yorgun ve şaşkın bir devlet olarak girdi. Çin bugün 1.2 milyar nüfusu, ilkel üretim tekniği, ticareti elinde bulunduran yüksek rütbeli subayları, % 30'ları aşan işsizlik oranı, Batılı markaların sahtesini üretmeye dayanan ve 1978'de kapılarını kapitalizme açan ekonomisi; hırsızlık, eşkiyalık, soygunların arttığı, bazı bölgelerinde can güvenliğinin tartışıldığı sokaklarıyla; Türkler, Moğollar ve

Tibetliler'in çıkardığı ayaklanmalarla başı ağrıyan, adeta iflasın eşiğine gelmiş bir ülke görüntüsü çiziyor.

Kapitalizme kapılarını açtıktan sonra serbest pazarın halk tarafından ilgiyle karşılanması Çin'de komünist yönetime olan güveni azaltmış, siyasî düzeni sarsmıştır. Çin'in 19 yıl önce başlayan kapitalizm macerası bir türlü durmak bilmemiş, aksine üst seviyeden yandaş bulmuş ve beraberinde kapitalist ahlâkı da getirerek Çin'deki sosyalist ahlâkı aşındırabilmiştir. Bugün Çin hükümeti televizyon ve gazetelerde başlattığı "ahlâklı insan" kampanyalarıyla yeniden sosyalist ahlâkı diriltmeye çalışmaktadır.

Çin'in bir başka meselesi de Pekin'le Şangay arasındaki siyasî çekişme ve kıyı bölgeler ile iç bölgeler arasında yaşanan iktisadî çekişmedir. Ülke yatırımının % 50'sinin 12 kıyı şehrine yapıyor olması ve kıyı bölgesi yöneticilerinin merkezî yönetimde çok etkili olmaları sebebiyle bu durumun engellenememesi iç bölgelerdeki halkta uzaursuzluk yaratmaktadır.

Çin bugün öyle bir duruma geldi ki büyük devletlerin yardımıyla dahi olsa eski gücüne ulaşma şansını kaybetmiş görünüyor. 7-8 yıl önce Rusya'nın uğradığı değişim şimdi de Çin'i bekliyor. eski Sovyetler Birliği nasıl zamana ve zamanın gerektirdiği gelişmelere ayak uyduramamış, bunun sonucu olarak da istemeye istemeye dağılma sürecine girmişse bugün Çin'i de aynı gelişmeler beklemektedir. Fakat Çin'de bu oluşumun daha yavaş vuku bulması tabiidir. Bunun sebepleri;

- 1- Çin nüfusunun aşırı çokluğu
- 2- Çin'de şehirleşmenin ve eğitimin yaygın olmayışı
- 3- Büyük devletlerin Çin'in dağılmasından sonraki gelişmeleri ellerinde tutabileceklerine inanmamalarıdır.(14)

Bölgedeki tüm ümit verici gelişmelere rağmen kimse Çin'in Doğu Türkistan'ı kolayca elinden çıkaracağına inanmamaktadır. Bölgenin geniş ve verimli oluşu, petrolce zengin oluşu ve Çin güvenliği için önemi bunun sebepleridir. Ancak bu

konuda Türk Kurtuluş Savaşı örneği asla akıllardan çıkarılmamalıdır. 1919'da başlayan Türk kurtuluş hareketine "hayâl", Atatürk ve silah arkadaşlarına "milliyetçi haydutlar" (nationalist rebels) diyenler, Türk'ün bağımsızlık ateşinin alevlerinden kendilerini ancak Ege Denizi'nin serin sularına bırakarak kurtarabilmişler ve "Türk mucizesi" (Turkish miracle) adını verdikleri bu başarının önünde şapka çıkarmak zorunda kalmışlardır.

1997 Doğu Türkistan'ın geleceği açısından olumlu fakat bir o kadar da üzücü gelişmelere tanık bir yıl oldu. 4 Şubat 1997 Kadir Gecesi'nde camilerde Türk gençlerinin tutuklanması ve 8 Şubat 1997'de Ramazan Bayramı sabahı camilere giden Türkler'in üzerine ateş açılmasıyla Doğu Türkistan'da bağımsızlık için isyan yılı ilân edildi. Çok iyi planlandığı anlaşılan ayaklanma Çin yönetiminin bütün hesaplarını alt üst etmişe benziyor ve galiba bu sefer Çin köşeye sıkıştı.(15)

Ancak Çin ve bazı Batılı insan hakları bezirganları da bu arada boş durmuyor. Çin, aşırı nüfusu ve büyük askerî gücünden korkan çevre ülkeleriyle (Rusya-Kazakistan-Kırgızistan-Tacikistan) bir antlaşma yaptı. Buna göre Çin bu ülkelerin sınırlarındaki askerlerini çekecek, bu devletler de karşılığında kendi ülkelerindeki Uygurlar'ı baskı altında tutacaklar.

Öte yandan Fransa her zaman diline doladığı insan hakları ilkelerini bir yana bırakarak ve Avrupa Birliği ile Birleşmiş Milletler'in Çin'i kınama kararlarını ihlâl ederek bozulan ekonomisini düzeltmek amacıyla Çin'e silah satmayı kafasına koymuş görünüyor.

Bütün bunların ötesinde bu haklı ve mazlum davanın başarıya ulaşmasında dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış Türkler'e, özellikle de dünya Türklüğü'nün merkezi, en güçlü merkezi olan Türkiye'ye büyük görevler düşmektedir.

Her şeyden önce Doğu Türkistan'da mücadele eden soydaşlarımızın bizden bekledikleri en önemli şey bu büyük

mücadelenin hür dünyaya tanıtılması ve bir kamuoyu oluşturulmasıdır. Esasen bu mesele Türkiye Devleti tarafından millî bir siyaset olarak benimsenmeli ve uygulanmalıdır. Çünkü Türkiye bu işi yapabilecek tek devlettir. Bu maksatla ülkemizi yöneten büyüklerimize sesleniyor ve şu somut önerilerde bulunuyorum:

1- İnsanî ve millî bir vazife olması vasfıyla Doğu Türkistan meselesi bir devlet siyaseti olarak ele alınmalı; Avrupa Birliği, NATO ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası zeminlerde Çin, insan hakları ihlalleri konusunda dünya kamuoyuna bilgi vermeye çağrılmalı ve köşeye sıkıştırılmalıdır. Hayatî bir bağımlılığımız ve bir kara sınırımız olmadığı için Çin'den korkmaya lüzum yoktur. Kaldı ki böyle bir vaziyette dahi olsak esaret altındaki kardeşlerimize yardım etmek bizim için bir şeref ve insanlık mücadelesidir.

2- Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir Doğu Türkistan masası kurulup başta ABD ve Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere bütün dünya devletlerinin yöneticileri ve kamuoyu konu hakkında bilgilendirilmelidir. "Uygurlar Türk ve müslüman oldukları için dünya sesimize kulak tıkıyor." düşüncesi bir kenara bırakılmalı ve tanıtım faaliyetlerindeki başarımız sorgulanmalıdır. Bir Haçlı zihniyeti her zaman için mevcut ise de etkili bir propaganda ile pek çok zorluğun aşıldığı görülecektir.

3- Öncelikle kendi ülkemizdeki Uygurlar'ın yerleşme ve çalışma problemlerine çözüm bulunmalıdır. Bu sayede Doğu Türkistan'a ulaşacak olan "Türkiye yanınızdadır." mesajının vereceği manevî destek her türlü maddî yardımın üzerinde olacaktır.

4- Önce Türkiye'de daha sonra uluslararası dünyada basın-yayın yoluyla Doğu Türkistan davasını anlatma işini devlet üzerine almalı, hiç değilse organize etmelidir.

5- Doğu Türkistan Türkleri'nin efsanevî lideri İsa Yusuf Alptekin'in şahsında dâvâ bayraklaştırılmalı, büyük mücahid adına anma toplantıları, konferanslar, paneller düzenlenmeli; resim, müzik, şiir, roman,

hikâye dallarında ödüller verilmeli; uluslararası sergiler ve festivaller yapılmalı, Doğu Türkistan'ın meşhur tarihî şahsiyetlerinin adları binalara, parklara, cadde ve sokaklara verilmeli; bu suretle Doğu Türkistan meselesinin hep canlı ve diri tutulması sağlanmalıdır.

Devlet büyüklerinden ricamız kısır çekişmeleri ve küçük hesapları bırakıp büyük davaların ve millî ülkülerin peşinde koşmalarıdır. Milletimiz buna susamıştır ve hazırdır. Ümidimiz bu işleri başaracak kabiliyet ve basiretteki devlet adamlarındadır. Biliniz ki biz bu soydaşlarımızın feryatlarını dindirmeye gayret etmezsek bir balina için dünyayı ayağa kaldıran ikiyüzlü, çifte standartlı, sahte hümanistler, burada öldürülen, sakat bırakılan insanlar için kıllarını kıpırdatmayacaklardır.

Türk milleti tarih boyunca hep bağımsızlığına olan düşkünlüğüyle tanınmış, esaret altında yaşamaktansa ölmeyi ya da öz yurdundan hicret etmeyi tercih etmiştir. Atatürk: "Tarih bir milletin nelere müsait olduğunu ve neler başarmağa muktedir bulunduğunu gösteren en doğru kılavuzdur." diyor. (16) Ben de bu söz uyarınca diyorum ki Türk milleti bağımsızlığın ve medeniyetin milletidir. Bunu tarih ispatlamıştır. Türk'ün bağımsızlık ateşi bütün emperyalist güçleri bir cehennem alevi gibi yakıp kavurmuştur.

Eminim ki dünya tarihçileri 20. yüzyılı tarih kitaplarına milliyetçilik ve ulusal bağımsızlıklar yüzyılı olarak kaydedecek ve Türk milleti de buradan payına düşeni almakta tevazu göstermeyecektir.

Ve yine eminim ki millî şairimiz Mehmet Âkif, İstiklal Marşı'mızdaki şu mısraları yalnızca Anadolu Türklüğü için sarfetmemiştir:

Doğacaktır sana vadettiği günler
Hakk'ın

Kimbilir belki yarın, belki yarından
da yakın.

Dipnotlar:

1- Ahmet Ardel, Türk Ülkelerini

Tabii Coğrafyası (Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: 1, s.9), Ankara 1992

2- Tarih ve Medeniyet, sayı: 31, s.17

3- Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, cilt: 1, s. 105-116

4-İsa Yusuf Alptekin, Esir Doğu Türkistan İçin, s.73

5- İsa Yusuf Alptekin, age, s.25-26

6- İsa Yusuf Alptekin, age, 25

7- İsa Yusuf Alptekin, age, s.8

8- Lokman Uzel, Çin'i Bekleyen Tehlike-2, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı: 128, s.27

9- İsa Yusuf Alptekin, age, s.11

10- Lokman Uzel, age, s.27

11-Türk Dünyası El Kitabı, cilt:1, s.84-85

12- H. Nihal Atsız, Makaleler 1, s. 15-16

13-Dr. Salim Koca, Türk Kültürü'nün Temelleri-1, s.10

14- Lokman Uzel, Çin'i Bekleyen Tehlike-1, Türk Dünyası Tarih dergisi, s.127

15- Türk Dünyası Tarih Dergisi, s.123

16-Dr. Salim Koca, Türk Kültürü'nün Temelleri-1, s.10

DOĞU TÜRKİSTAN ve TÜRK'ÜN DAYANIŞMASI

Halil TURGUT *

Türkler'in müslüman oluşlarıyla toplu halde batıya doğru akmaları hemen hemen aynı devre rastlamaktadır. Garba doğru yönelen bu akış basit kavim mücadelelerinden çok farklı sebeplere dayanıyordu. En önemli sebep ise büyük bir mefkureye olan inanç ve bağlılıktı. İslam dünyasının idaresini eline alarak bir cihan hakimiyeti kurmayı kendilerine ülkü edinen Türkler, bu uğurda anayurtlarını terketmişler ve yaban ellere doğru açılmışlardı. Nitekim bu göçler sonrasında Anadolu Türk'e vatan olmakla şereflenmiş, bir dönem azgın haçlı sürülerine karşı şerefli mücadeleler verilmiş ve koskoca bir cihan imparatorluğu vücuda getirilmiştir. Fakat anayurtta kalan Türklerle batıya akan soydaşları arasındaki derin muhabbet, sevgi, bağlılık hiçbir zaman azalmamış ve birbirine kavuşabilmek için gün sayan iki kardeşin ayrılık acısı hiçbir zaman dinmemiştir. Anayurdun Doğu ve Batı Türkistan Türklüğü için de aynı şeyler geçerlidir.

Zaten tarihe bir göz atacak olursak da bunun birçok örneğine şahit olabiliriz. Bunlardan birkaçının hikayesi ise şöyledir:

1863 yılında Doğu Türkistan'da müstevlî Çinliler'e karşı başlatılan millî ayaklanma sırasında Rusya'ya karşı çok kritik bir dönem geçirmekte olan Batı Türkistan'daki Hokand Hanlığı Yakup Beğ adındaki yiğit bir subay ve maiyetindeki kuvvetleri Doğu Türkistan'a yardıma göndermiş ve Çinliler Türk'ün yurdundan tamamen kovulmuştur. Daha sonra kurulan devlet namına, Yakup Kadı adındaki bir şahsın başkanlığında Osmanlı İmparatorluğu'na elçilik heyeti gönderilmiş ve Sultan Abdülaziz'e biat ettiklerini bildirmişlerdir.

Yine Batı Türkistan Türklüğü'nün

Ruslar'a karşı verdiği büyük ölüm kalım savaşlarında Korbaşılar ve onların yiğitleri zaman zaman Doğu Türkistan'a sığınmışlar ve Doğu Türkistan Türklüğü'nden büyük destek görmüşlerdir. Bizzat Doğu Türkistan'ın istiklali için mücadele edenler de olmuştur. Bu olaylara en güzel örnek ise Kırgız Korbaşısı Canıbek Kadı gösterilebilir. Ruslar'ın yoğun baskısı ve takibi sonucu Altay Dağları'ndaki mücadelesini yarım bırakmak zorunda kalan Canıbek Kadı başka alternatiflere de sahip olmasına rağmen Çin emperyalizmine karşı büyük bir ölüm kalım savaşı veren Doğu Türkistan'a geçmeye karar verir.

O sıralarda Doğu Türkistan'da milliyetçi hareket oldukça güçlenmişti. 1932 güzünde istiklal bayrağını çeken Hoca Niyaz Hacı Kumul çevresinde hakimiyetini güçlendirmişti. Artık Doğu Türkistan'a yerleşmiş olan Canıbek Kadı da olayları yakından izliyordu. Tüm Doğu Türkistan'a istiklal kıvılcımı dalga dalga yayılırken M. Emin Buğra ve Ş. Mansurlarla beraber akından akına koşan Kadı, mücadele silahını bir an bile elinden bırakmamıştır. İşte bu, köklü bir çınar olan Türklüğün millî bir şuur ve soy bilinciyle emperyalist dünyaya karşı omuz omuza verdiği mücadelenin vesikasıdır, ispatıdır.

Zaman zaman Orta Asya'da gerek Çinliler'in gerekse Ruslar'ın tahrik ve desiseleri sonucu herbiri Türk olan kardeşlerimizin kendi aralarında mücadele eder hale geldiği ve birbirine düştüğü gerçeği karşısında daha dünün örnekleri bize bugün Doğu Türkistan'da çizmemiz gereken tabloyu göstermekte.

Bugüne kadar istiklal için birçok başkaldırıya, şerefli direnişlere sahne olan Doğu Türkistan Çin esaretinden üç kez

kurtulmuş ama Çin ve Rusya'nın aralarında yaptıkları anlaşmalarla Doğu Türkistan yeniden ilhak edilmiştir. Sürekli ve sistemli olarak eritmeye çalışılan nüfusu ise 1949'da 50.000.000 iken şu anda 20.000.000'a kadar düşmüştür. Bütün isyanları kanla bastırmaya çalışan Çin birgün bu kan gölünde kendisinin de boğulacağını hiç hesaba katmıyor ama bizce Doğu Türkistan'da Gökbayrağın dalgalanacağı günler yakındır. Bu mücadelede önemli olan ise gösterilecek birlik ve beraberliktir. Bu

politik veya stratejik çıkarların da ötesinde Türk'ün tarih önünde vereceği bir onur savaşıdır. Müslüman Türk'ün bu davada izlemesi gereken rotayı bakın Bahtiyar Vahapzâde nasıl çiziyor;

"Vicdan bana hep emreder, böyle günde bayram etme

Kur'an bana yol gösterir, zalimlere seyran etme."

DOĞU TÜRKİSTAN'DA BİR İSTİKLAL MEŞÂLESİ; "OSMAN BATUR"

İbrahim UYAR*

ünümüzde Çin zulmü altında inleyen Doğu Türkistan Türklüğü 1876'dan 1962 yılına kadar 39 defa isyan etmiş ve bunun ikisinde istiklaline kavuşmuştur. XX. yy'ın ilk yarısındaki istiklal mücadelelerinde göze çarpan önemli şahsiyetlerden birisi Osman Batur(İslam)dır. Osman Batur'u her yönüyle Kafkaslar'da Rus zulmüne karşı mücadele etmiş olan Şeyh Şamil'e ve Libya'da İtalyan zulmüne karşı koymuş olan Ömer Muhtar'a benzetebiliriz. Osman, 1899 senesinde Türklüğün beşiği Altay Dağları'nın eteklerinde doğmuştur. Babası İslambey annesi Ayça Hanımdır. Osman Batur Kazak Türkleri'nin Kerey Boyu'nun Molki aşiretindedir. Osman'ın ilk öğretmeni babası İslambay'dır. Babası onu Altay Dağları'nın eteklerinde Kazaklar'ın örf ve adetlerine göre yetiştirmiştir. Daha küçük yaşlarda ata binmeyi ve güreş tutmayı öğrenmiştir. Daha bu yaşlarda kararlılığı ve cesareti ile kendisini ispat etmiştir. Osman Batur 10 yaşında iken Çin'deki Mançu idaresi Idsinhai devrimi ile sona erdi.

Türkler o zamana kadar bağımsızlık için çeşitli faaliyetler göstermişlerdi. 1940 yılında 350 önemli Türk aydını Altay yöresindeki düzeni tartışmak için Çin hükümeti tarafından Urumçi'ye davet edildiler. Davetli misafirler Urumçi'ye girer girmez tutuklandılar. Valinin bu davranışı Altay'daki Türk liderlerinin silaha sarılmalarına sebep oldu. Nogaybay'ın 1940 yılında başlattığı isyan 16 Mart 1940'daki yenilgiyle son buldu ve Nogaybay şehit edildi. Bundan sonra İris Han önderliğindeki isyan başarılı oldu ve Çinliler'le bir antlaşma imzalandı. Ayaklananlar silahlarını teslim etmeye başladılar. Fakat Osman Batur silahını teslim etmeyip dağlara çıkmayı ve burada Çinliler'le mücadele etmeyi

düşünmekteydi. Ona göre Çinliler'e güvenilmezdi. Osman'ın dağa çıkması özellikle vatanı için birşeyler yapamamanın ezikliğini içerisinde hisseden gençler üzerinde tesirli oldu ve onlar da Osman Batur'la birlikte mücadeleye başladılar. Osman Batur'un ilk imtihanı 1942 oldu. Almış olduğu bir haber üzerine Altay'a giden bir Çin asker grubuna pusu kurup ağır zayıat verdirdi. Bu olaydan sonra Osman'ın kuvvetleri 10.000'e ulaştı. 1943 yılında Osman'a kahramanlığından dolayı "Batur" ismi verildi ve han ilan edildi.

Altay bölgesinde Osman Batur'un han ilan edilmesi Çinliler'i endişeye düşürüp daha köklü çözüm yolları aramalarına sebep oldu. Diğer taraftan Osman Batur 1944 yılında büyükbaş hayvan karşılığında Moğolistan'dan silah aldı.

Osman Batur'un Altay'daki başarıları diğer Türk liderlerine moral kaynağı oldu. 1944 yılında Kulca'da Ali Han Töre isyan edip başarıya ulaştı, aynı yılın kasım ayında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurdu. Bundan sonra Ali Han töre ile Osman Batur mücadeleyi birlikte yürütmeye başladılar. Osman Batur yeni devletin Altay valisi ve ordu komutanı oldu. Ancak 1946 senesine gelindiğinde işler karıştı. Ali Han Töre esrarengiz bir şekilde ortadan kayboldu. Büyük bir ihtimalle Ruslar tarafından öldürülmüştür. Ali Han Töre'den sonra yerine Ahmet Can Kasımî getirildi. Fakat cumhuriyetin Rus nüfuzu altına girmesi üzerine Osman Batur Altay valiliğinden ve ordu komutanlığından alındı. Hatta üzerine hükümet kuvvetleri gönderildi. Tekrar dağlara çıkıp Çin hükümeti ile birlikte Kulca hükümetine karşı mücadele etmek zorunda kaldı.

Bu olaylardan sonra Pekin Hükümeti

*Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 2. Sınıf Öğrencisi

yüksek makamlara Türkler'i getirdi. Mesud Sabri genel vali, İsa Yusuf Alptekin hükümet genel sekreteri, Canım Han Hacı da maliye bakanlığına tayin edildi. Bunun üzerine Osman Batur Urumçi'yi ziyaret etmek istedi. Siyah atlar binmiş 400 süvarinin önünde bembeyaz atı ile Urumçi'ye geldiğinde onu İsa Yusuf Alptekin karşıladı. Halk Osman Batur'a büyük ilgi gösterdi.

Ancak 1948 yılının sonlarına doğru Çan Kay Şek hükümeti komünistlerin karşısında gittikçe zayıflamaya başladı. 1949 yılında ise Doğu Türkistan Çin Komünist Partisi'nin yönetimine girdi.

OSMAN BATUR'UN ŞEHADETİ

1951 yılının Şubat ayında Kayız'da çetin bir mücadele başladı. Esir edilmeden önce silah arkadaşları ona artık başarı şansı kalmadığını ve yurdu terketmesi gerektiğini söylediler. Fakat Osman Batur bu ricayı reddetti: "Ben memleketimi terketmeyi istemiyorum, gerekirse istiklal için ölürüm!" dedi.

Osman'ın son savaşını Geoffrey Lias kitabının Gezkol felaketi kısmında şöyle anlatır:

"1951 yılının 1 Şubatında kurultay toplantı halinde iken komünistler bir anda her yönden taaruzla geçtiler. Komünistlerin bu saldırısı tam bir taktik baskını olarak başarıya ulaşmıştır. Buna rağmen çevredeki Kazaklar on dakika gibi bir sürede toparlanıp dağa giden yolları tutmuşlardı. Bir yandan kadın ve çocukları koruyorlar, bir yandan ise çarpışıyorlardı.

Osman'ın oğlu Çerzimen babasından bir hayli ötedeki Han ambal dağındaki avluda kalmıştı. Ama Osman'ın 17 yaşındaki kızı Azapay babasıyla birlikte kurultaya gelmişti.

Baskından sonra kızı iki yüz metre ilerideki babası ile birlikte dört nala at koşturuyorlardı. Bu sırada pusuda bekleyen komünist Çin askerleri kızı alaşağı ettiler. Osman Batur 200 kişiden az olmayan askerleri atının terkisindeki makineli tüfek ile dağıtmayı başardı. Kızı Azapay halen yaşıyordu. Birlikte ata binip üzeri buz tutmuş olan göle doğru atlarını sürdüler. Fakat atı tökezledi ve ayağı kırıldı. Atı öldürüp kendilerine siper yapan baba-kız saatlerce çarpıştılar. Kurşunları bitince esir edildiler."

Bundan sonra Osman Batur bir atın üzerinde sokaklarda dolaştırılarak teşhir edilir. 230 kişiyi öldürtmekten, 1175 kişinin ölümünden ve 340.000 hayvanın çalınmasından sorumlu tutuldu. 29 nisan 1951'de Urumçi'de idam edilerek şehit edildi.

Amerikalı araştırmacı Geoffrey Lias'a göre o; uçak ve motor çağından önce, yalnız top ve tüfeğin kullanıldığı bir çağda yaşamış olsaydı Doğu Türkistan'daki Çin hakimiyetinden söz edilemeyecekti.

Osman Batur'un ideali vatanında hür olarak yaşayabilmektir. Onun için ölüm bağımsız olarak yaşayamamaktan çok daha iyi idi. Bunun için parolası daima "Ya istiklal, ya ölüm!" olmuştur. Osman Batur ideali ve mücadelesi ile bütün Türk milletinin gönlünde, şehadetiyle Allah (c.c.)'ın huzurunda yaşıyor. Allah ondan razı olsun.

Kaynaklar:

- Dr. Baymirza Hayit; "Türkistan; Rusya ile Çin Arasında"
- The Voice of Eastern Turkistan"
- Tarih ve Medeniyet dergisi, sayı: 37
- Geoffrey Lias; "Göç", çeviren, Mehmet Çağrı, Boğaziçi Yayınları

GÖK BAYRAĞIN ALEMDÂRI

Cansu UZ*

1995 senesinin Aralık ayı büyük bir dâvâ adamının, ömrünün 94 senesini de hak bildiği dâvâ yolunda kıymetlendirmiş bir kutlu mücâhidin, bizi yine bize emânet ederek, ebedî âleme hicretine şâhit oldu.

Bizi yine bize emânet etti çünkü inanıyordu ki; Türk'ün Türk'ten başka dostu olamazdı. Gök Bayrak'ın Alemdârı çileli bir ömürden bunu tecrübe etmişti. O, zorla ele geçirilmiş bir vatanın öz evlâdıydı. Ömrünün en güzel yıllarını cân-ı gönülden vatan hizmetine adanmış lâkin Türk'ün ezeli iki düşmanının, Çin'in ve Rusya'nın, boyunduruğu altına girmemek ve haklı mücâdelesini tüm dünyaya duyurmak için, vatanını vatani kurtarmak için bırakmak zorunda kalmıştı.

Peki, kimdi kendini Türkistan dâvâsına adayın bu gönül eri?

İsa Yusuf Alptekin 1901 senesinde Kaşgar vilâyetinde, Yenihisar'da doğdu. Bir çiftçi ailesinin oğluydu. İlk olarak medrese eğitimi almasına rağmen, daha sonra Çin mektebine yazıldı. Eğitim hayatı Çin okulu ve medresede aldığı eğitimle sınırlı kalmıştır. Onu asıl yetiştiren, Batı Türkistan'daki tecrübeleri ve ahlâki-terbiyevî bir ocak olan meşreb meclisidir. İsa Yusuf Bey bu mecliste "yiğitbaşılık" derecesine kadar yükselmiştir. Tahsil hayatı sonunda Türkçe muallimi olan İsa Yusuf Bey, zamanla Yenihisar'ın Çinli kaymakamının güvenini kazanarak hâricî irtibat memuru olur. 1926'da kaymakamın Batı Türkistan'a, Endican şehrine konsolos olarak atanmasıyla ilk defa Doğu Türkistan dışına çıkar ve altı yıl dışarıda kalır. Bu zaman zarfında; Çin'le, Batı ve Doğu Türkistan'ın mühim şehirlerine seyahatler yapar ve Ruslar'ı, komünizmi tanıma fırsatını bulur. Batı Türkistan'daki milliyetçilerle tanışır,

komünizme karşı çalışmalara başlar. Özbek Türkleri'nin ünlü şâiri Çolpan ile de tanışan İsa Yusuf Bey, Çolpan'ın "İsa Bey, gerek biz, gerekse siz için yapılacak şey adam yetiştirmek; her şeyden anlayacak adam yetiştirmek; ne çektiysek adamsızlıktan çektik. Türkiye'ye, Almanya'ya çok miktarda talebe göndermek lâzımdır." sözlerinden çok etkilenecektir.

Doğu Türkistan halkının Çin mezâlimine karşı olan ayaklanmalarında, milletinin hep yanında olan İsa Yusuf Bey, "Çin Türkistanı'nın Avâzı" isimli mecmuayla davasını destekler ve 1936 yılında Çin Millet Meclisi üyeliğine kadar gelir. 1940 yılında, hürriyete susamış Türk halkının başına, yiğit Osman Batur geçer ve 1944'te Ali Han Töre başkanlığında Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulur ve Çin ordusu her cephede yenilir. Fakat Rusya'nın, ayaklanmanın Batı Türkistan'a da sirayet edeceği endişesiyle, hükümeti tehdîdi, genç Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni, Milliyetçi Çin ile anlaşmak zorunda bırakmıştır. 1947'de hükümetin başına Mesut Sabri Baykuzu Bey getirilmiş ve İsa Yusuf Bey genel sekreter sıfatıyla, bakanlar kurulunun başı olmuştur. Ancak 1948 yılında komünistlerin Çin'e hakim olmaları Doğu Türkistan'ın da felâketini hazırladı. Pekin'i işgal eden komünistler, Doğu Türkistan'a doğru ilerlemeye başladılar.

Arkadaşlarıyla uzun görüşmeler yapan İsa Yusuf Bey, Çin kuvvetlerine dayanacak güçleri olmadığından hicret kararı alır. Bu hicret esnasında Kızıl Çin ordusunca tutuklanan ve işkence gören İsa Yusuf Bey, kaçma fırsatı bulunca, Mehmet Emin Buğra ile kaçır. Aileleriyle ancak sınırda buluşurlar. Bu kaçış esnasında İsa Yusuf Bey'in bir kızı ve bir oğlunun da aralarında bulunduğu yüzden fazla kişi donarak can vermiştir. Keşmir'e gelen İsa

Yusuf Bey, tüm Doğu Türkistanlılar adına Türkiye'ye iltica talebinde bulunur fakat reddedilir. Ancak 1953'te Türkiye'ye kabul edilen 1850 Doğu Türkistanlı soydaşımızdan sonra, 1954'te de İsa Yusuf Bey ailesiyle beraber anayurda gelir. Ve böylece atayurtta anayurda olan beş yıllık bir zoraki sürgün nihayet bulur ama İsa Yusuf Bey'in mücadelesi asla dinmemiştir. 1960'da Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'ni kuran ve 1987'de geçirdiği bir trafik kazasıyla gözleri görmez olunca bu cemiyetin faal başkanlığından ayrılan İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan Vakfı'nı kurar. Hayatının tüm gayesi dünya Türklüğü'nün ana vatanı olan Doğu Türkistan'ı tanıtmak ve Türk millî şuurunu diriltmek olan İsa Yusuf Alptekin, ilerlemiş yaşına rağmen asla mücadelesinden vazgeçmemiş ve gerek Türk dünyasında gerekse uluslararası platformda Doğu Türkistan dâvâsını müdafâ

etmiştir.

"Turan"ı bizim için bir hâyâl olmaktan çıkaran, Kızıl Elma'ya varma yolunda bize ümit veren, yalnız olmadığımıza, Yesevî diyarından Sarı Saltuklar'ın hâlâ aramızda dolaştığına ve bir gün suya seccade salarak, tanıdık iklimlere bir kez daha mutlaka geri döneceğimize bizi iman ettiren İsa Yusuf Alptekin, dâvâsının nihâyete erdiğini göremeden, dâvâyı bize ve bizi de Türk Milleti'ne emanet ederek uçmağa vardı.

4000 yılın hasretiyle zaten ağlayan Türkoğlu, onun vefatıyla bir kez daha sarsıldı ama yemininden asla dönmedi ve dönmeyecek.

"Yastığımız mezartaşı
Yorganımız kar olsun
Biz bu yoldan dönersek
Namus bize ar olsun."

"BOZKIR MUCİZESİ" UYGUR HUKUK VESİKALARI

Mustafa Ali YURDUPAK *

Orta Asya Türk tarihinde Göktürkler'e kadar olan devir hakkında mâlumatımızın az oluşu ve elde olanların da Çin vesikalarına dayanır oluşu Türk tarihinin bu devrinin kılıçların ve okların gölgelediği karanlık bir dönem gibi algılanmasına sebep olmuştur. Orta Asya Türk tarihinin bir şiddet devri olmadığı en büyük delilleri ise Göktürk Kitabeleri ve Türk kültür tarihinde mühim bir yeri bulunan Uygurlar'ın tabikleridir. Göçebe toplum yapısını terkeden bu toplum (cemiyet), yalnız kendi zamanındaki kültür unsurları ile değil aynı zamanda kendilerinden sonra Orta Asya'da hüküm süren Moğol Çağataylar'ın Türkleşmesinde ve Timur'un böyle bir Türk bölgesinden çıkarak yeni bir Türk devleti kurmasına önyak olan büyük bir "Bozkır Mucizesi"nin sahipleridir.

Bir tesadüf sonucu 1890 yılında bir İngiliz subayın Kuça'da yazılmış IV. yy. sonlarına ait Hintçe bir eser bulması Türkistan'ı ve çevresini kültür araştırmaları yapanlar için cazip bir yer haline getirmiştir. Fransız ilim adamı Paul Pelliot tarafından yapılan araştırmalar ve bulunan vesikaların Fransa'ya getirilmesinden sonra Uygurlar'a ait olduğu anlaşılan hukuk vesikaları gün ışığına çıkmıştır. Kendi istila sahaları içinde kalmış olan Uygur bölgesinde bulunan vesikalar hakkında kesin malumat vermeyen Çinliler, bu bölgenin Türk kültür tarihine ait belgeye ev sahipliği yaptığı konusundaki fikirleri güçlendirmektedirler.

Avrupa'da, oryantalizm çabalarının bir yansıması olsa gerek, bu vesikalar üzerindeki çalışmalar P. Pelliot ile sınırlı kalmamış Thomsen Geiger ve Radloff gibi ilim adamları da yaptıkları çalışmaları çeşitli

adlarla neşretmişlerdir. R. Rahmeti Arat tarafından Yıldız Sarayı'nda nereden ve nasıl geldiği belli olmayan tomar halindeki karışık metinlerin bulunması bu vesikaların Bâb-ı Alî'nin de dikkatini çektiğini gösterir. Ancak bu vesikalar üzerindeki ilk ciddi çalışmalar R. Rahmeti Arat ve Ahmet Caferoğlu tarafından yapılmıştır.

HUKUK VESİKALARININ MAHİYETİ

Uygur vesikaları genel olarak iki kısımda incelenebilir. Bunlar fertlerin kendi aralarında yaptıkları antlaşmaları ihtiva edenler ile fertlerin devletle olan münasebetlerinin neticesinde hazırlananlardır.

Bundan başka vesikaları muhtevalarına göre şöyle sıralamamız mümkündür:

- 1- Borç alıp verme vesikaları
- 2- Alım satım vesikaları
- 3- Kiralama vesikaları
- 4- Vakıf vesikaları
- 5- Vasiyetnameler

Bu vesikalar Uygurlar'ın ülke içindeki ticaret hayatlarını yansıttığı kadar onların bu işte ne kadar ileri düzeyde olduklarını göstermektedir. İnsanın mübadelede aracılık etmek ve diğer hizmetlerini görmek için bulduğu en müttekâmil vasıta paradır. Ekonomi âlimlerinin söylediklerine göre para kullanılan bir ekonomide prensip olarak fiyatlar, alıcılar ve satıcılar arasındaki rekabet ve pazarlıkla tayin edilmektedir. Pazarlık ve alım satım vesikaları Uygurlar'ın bu ileri iktisadî evreye 10. yy'da ulaştıklarını ispat etmektedir.

*Boğaziçi Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 1. Sınıf Öğrencisi

Uygur Hukuk vesikalarının tanzim şekli de modern vesikalarla büyük bir paralellik göstermektedir.

a) Hemen hemen tüm vesikaların ilk satırı bir tarihle başlar.

b) Malını herhangi bir ihtiyaçtan dolayı satan veya kiraya verenin ismi, kime ne mukabilinde borç verdiği, kiraladığı ve sattığı.

c) Borç yahut satın alınan veya kiralanan malın karşılığında ödemenin ne zaman ve ne şekilde yapılacağı

d) Malını kiraya veren veya borç veren yahut satan kimseye karşı, borç alan veya kiralayan yahut satın alan alan kişinin haklarının belirlenmesi ve korunması.

e) Şahitler, borç veren veya kiraya veren yahut satan mührü.

f) Vesikayı yazan kimsenin ismi

Vesikalarda kullanılan bu sistem modern antlaşmalardakinin hemen hemen aynısıdır. Vesikaların tanzim şeklinin yanında bir malı satın alan kişiye, yani yeni sahibine bazı haklar tanınması, iki şahıs arasında yapılan mukavelelerde şartların korunması ve bunların ihlâli sonucunda malı alanın yahut ödünç para verenin mağdur duruma düşmemesi için bizzat devletçe konulmuş cezalar, tanzim edilmiş vesikaların resmî sayılması için kullanılan "tonga"lar (mühürler), zamanında ödenmeyen borçların olması halinde borç veren kişinin mağdur olmaması için vesikalarda gösterilen kefiller gerek fertlerin kendi aralarında gerekse fertlerle devlet arasında iktisadî anlamda tam manasıyla adı konmamış bir "HUKUK DEVLETİ"nin icaplarının tatbik edildiğini gösterir. Bunlardan öte vesikaların ortaya koyduğu Uygurlar'daki mülkiyet anlayışının kışlakları ve hayvanları ferdî mülkiyetin konusu yaparak meraları ve yaylakları ortak mülkiyetin kapsamına almasıyla bugünkü Anadolu'da tatbik edilen mülkiyet sistemiyle

büyük benzerlikler göstermesi aradaki mevcut kültür köprüsünün taşlarından birisidir. 19. yüzyılın sonlarına dek, yani yaklaşık 1000 yıldır kayıp olan ve Orta Asya'nın göbeğinde ortaya çıkartılan bu vesikalarda günümüz Anadolu'su ile ortak bir şeyler bulmak binlerce yıllık sahipleriyle Türk olan ülkenin "yeni kazanılmış memleket (Sinkiang)" değil, eski, şimdiki ve gelecekteki Doğu Türkistan olduğunun belki de en büyük ispatıdır.

EVLAT EDİNME VESİKASI

Aileye verdiği mâlum önemi ile Türk töresi Uygurlar'ı sadece ticarî değil birtakım beşerî münasebetleri de resmîleştirmeye yöneltmiştir ki bunun bir misâli de o devirde rastlanmayan evlat edinme vesikasıdır. Evlatlık müessesesi o devirde Moğollar'da ve Çinliler arasında farklı işlemekteydi. Buralardaki mevcut kanunlara göre evlatlıklar "sahiplerinin" itimatlarını kazanamazlarsa kovulabiliyorlardı. Aynı şekilde evlatlık dilerse babalığını terk edebiliyor, yani evlatlık ilişkisini sona erdirebiliyordu. Bu yapısı ile Moğollar ve Çinliler arasında evlatlık müessesesi temellerini kölelik müessesesinden alıyordu. Oysa 1000 yaşındaki vesika tarihin koridorlarından insaniyet timsali UygurTürk'ü Toynak Şılavanti'nin sözlerini şöyle yankılandırıyor:

"Ben Toynak Şılavanti, oğlum Sombodu ile aynı haklara sahip olarak oğulluk aldım... Ben Toynak Şılavanti, isterim ki yemeklerimden, elbiselerimden, mülkiyetimdeki mallardan oğlum Sombodu ile bölüşerek alsınlar..."

Kaynak:

İzgi, Özkan; "Uygurlar'ın Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)", Ankara, 1987.

KANLARINI MÜREKKEP YAPANLAR

Gökçe Yükselen ABDURRAZAK*

uran diye tesmiye olunan büyük gergefin üzerindeki Türk isimli halının en göz alıcı nakışlarından bir tanesi de Uygurlar'dır. Türkler'in en eski ve de tarihte önemli rol oynamış kabilelerinden biri olan ve hâlâ eski atayurtta yaşayan Uygur Türkleri binlerce yıllık tarihî gelişme süreci içinde nefis millî ağız edebiyatlarını, geleneksel klasik yazı edebiyatlarını ve çağdaş yeni devre edebiyatlarını oluşturdular, geliştirdiler ve bugüne kadar devam ettirdiler. Tarihte 24 çeşit yazı, 17 çeşit dil kullanmış olan Uygur Türkleri bin seneden beri kendi ses sistemlerini genel olarak koruyabilmişlerdir. Folklor ve yazı edebiyatlarını da kendi millî üslûblarıyla aynen koruyup geliştirdiler.

10.-15. asırlar arasındaki Budist ve Maniheizt Uygur Edebiyatı'ndan sonra Uygur Türkleri tarafından meydana getirilen eserler müşterek Türkistan edebî dilinin mahsulleridir. Doğu Türkistan'da Uygur edebiyatı 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan asırlarda daha çok divan edebiyatı üzerinde yoğunlaşmış durumdaydı. O dönem edebiyatçılarının işlediği konuların büyük bir kısmı aşk ve kendilerinden önce yaşayan ünlü şairlerin yazdığı şiirlere ve kasidelere nazireler olmuştur. Bazı edipler Şark'ın ünlü destanlarından Leyla ve Mecnun, Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyha, Tahir ile Zühre gibi destanları Uygur Türkçesi'yle ve yörenin özelliğine uygun olarak yeniden yazmışlardır.

19. asrın başlarındaki Çin istilasından sonra yeni bir edebiyat gelişti. Bu asırda Doğu Türkistan halkına yapılan zulüm ve baskılar dayanılmaz bir hal almıştı. Bu zulme Uygur halkı bir kaç kez ayaklanarak karşılık verdi. Bu karşı hareket millî kurtuluş hareketi mahiyetinde idi. Bu devirde halkın istek ve

gayretlerini dile getiren yazar ve şairler ortaya çıktı. 19. asırda Uygur Türkleri'nin geleceğine ışık tutabilecek mahiyette araştırmalar yaparak tarihî eserler veren müverrihlerimizi de unutmamak lazımdır. Bu devirde Uygur edebiyatının en önemli simaları arasında Abdurrahim Nizzârî, Noruzhan Ziyâî, Turdi Galibî, Bilal Nazım ve Nazugum'u sayabiliriz.

20. yüzyıl Uygur edebiyatı Doğu Türkistan'daki Çin istila ordularını ve bu istila ordusuna karşı yapılan mücadeleleri işleyen eserlerin çok olduğu bir dönemdir. Bu eserlere Uygur Türkleri'nin oluşturduğu millî edebiyatın başlangıcı denebilir. Zira 20. asrın başlarında Uygur yazarları, Çin istilasını ve bu istilanın Doğu Türkistan'a yüklediği içtimâî fâciaları konu alan birçok eser yazdılar. Bunlar arasında günümüze kadar ulaşabilenler şunlardır:

1- Emir Ali- Arzu Muhammed, 2- Cengname-Umudî, 3- Tarih-i Kaşgar-Muhammed Alem, 4- Gulca Vakıfları Beyanı-Kasım Bey, 5- Gazat el-Müslimîn-Muhammed Salih Yarkendî, 6- Gazat Der Mülki Çin-Molla Bilal bin Molla Yusuf, 7- Şerh-i Şikestname-Seyyid Muhammed, 8- Zafername-Molla Şakir, 9- Tarihname-i Yakup Han-Şeyh Garibî, 10- Tarih Be Dövlet-Kurban Sufi Seferbay, 11- Tarih-i Emniye-Molla Musa Sayramî

Anlaşılabacağı üzere bu eserler, yazarlarının yaşadığı devre ait olup Doğu Türkistan Türkleri'nin o yıllarda Çin hakimiyetine karşı yaptıkları istiklal savaşlarını anlatmaktadır. Yukardaki eserlerin sonuncusunun daha genişletilmiş bir şekli olan Tarih-i Hamîdî adlı kitap ise Uygur Türkleri'nin Çinli istilacılarla yaptıkları savaşlara yer vermesinin yanında Doğu Türkistan hükümetini tanıyarak Kaşgar'a

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2. Sınıf Öğrencisi

subay ve cebeciler gönderen Sultan Abdülaziz Han ve diğer halifelere dualar ve övgüler yağdırması bakımından oldukça düşündürücüdür.

Mezkur hacimli eserlerden başka halk şairlerinin meydana getirdiği; Çin saldırılarını, zulümlerini, Uygur Türkleri'nin mücadelelerini ve bu mücadelelerin sonunda halkın sevincini ve kederini anlatan halk destanları da çoktur. Bu destanlar, koşakçılar tarafından sırası geldikçe rübab eşliğinde halk arasında söylenmektedir. Ümmî olan halk, bu destancılar sayesinde kendi tarihini bir tür eğlence tarzında dinleyip geçmişiyle ilgili bilgi sahibi olmaktadır. Bunlara örnek olarak Sadir Pehlivan, Abdurrahman Paşa, Seyid Naçi ve son zamanlarda ortaya çıkan Gani Batur destanını gösterebiliriz. Ayrıca Mehmet Emin Buğra'nın ölümü üzerine Ahmet Tahtı Hacı Ucatlı'nın yazdığı destan da fazla yaygın olmamakla beraber buraya ilave edilebilir.

Yakup Bey hükümeti düştükten sonra (1878) tekrar Çin istilasına uğrayan Doğu Türkistan halkı büyük bir soykırıma maruz kaldı. Halk, çağdışı yönetim ve cehaletin pençesinde ezilmekteydi. Çağdaş bir okul ve hastane yoktu. Buna karşılık halkın ahlakını bozacak, halkı manen ve maddeten sömürecek her türlü yol Çin yöneticileri tarafından destekleniyordu. 1911 tarihinde Timur Halfe (Halpe) Kumul'da ayaklandı. Bu ayaklanmayı anlatan bir kaç halk destanı söylenmiştir. Bunlar arasında günümüzde de söylenen Timur Halfe destanı en meşhurlarındandır.

Yerli halkın isteği üzerine Talat Paşa tarafından Doğu Türkistan'a gönderilen Ahmet Kemal Bey ve Mesud Sabri Bey'in okuttuğu öğrenciler Türk milliyetçisi olarak yetiştikleri için etraflarına ilham vermişlerdir. Bu şahsiyetlerin faaliyetleri bölgenin geleceği açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Doğu Türkistan halkı bütün sömürü ve geri bırakılmalara rağmen 1930 yılında Kumul'da Çinliler'e karşı ayaklandı. İşte bu millî savaş Abdülhaluk Uygur gibi bir şaire ilham vererek onu halka kazandırdı. Şairin şiirleri basılmamıştır, fakat halkın millî

duygusuna çok güzel hitap ettiği için halk tarafından sevilerek ezberlenmiştir. Aynı zamanda "Sen kiming ağlısen, oylısangçu" başlıklı şiiri Hoten Ayaklanması'nda askerlere marş olarak söylenmiştir. 1947-1949 yıllarında bazı şiirleri okul şarkısı olarak okutulmuştur. Abdülhaluk Uygur, milletine sadece şair olarak hizmet etmemiştir. O, Turfan ayaklanmasına bizzat katılmıştır. Savaş esnasında yakalanarak şehit edilmiştir. Abdülhaluk Uygur'dan sonra en çok tanınan edebiyatçılardan biri de Lütfullah Mutalip'tir. Yazdığı şiirler halk şiiri tarzındaydı ve halk tarafından çok beğenilmekteydi. Eserleriyle halkını cehaletten kurtarmaya çalıştı. Lütfullah Mutalip 1944 yılında Çin yönetimince hapisanede şehit edildi.

1936 yılında Çin'de bulunan İsa Yusuf Alptekin Bey'in öncülüğünde "Altay Neşriyatı" adlı bir yayınevi kurulmuştur. Bu yayınevi "Uruş Haberi", "Yurt", "Altay", "Tiyenşan" adlı dergileri çıkardı. Altay Neşriyatı kurulduğu zaman Doğu Türkistan sözde Çin'e bağlı fiilen ise Sovyet Rusya'nın güdümünde bulunan Şın-Şihsey isimli bir diktatör tarafından idare ediliyordu. Mezkur dergilerde Mehmet Emin Buğra, Mesut Sabri Beyler başta olmak üzere birçok yazar Türkçülük konularını işleyen yazılar yazdılar. Dergilerin bazı sayılarında Türkiye'de bulunan Sadri Maksudî Arsal'ın yazılan da çıkmıştır.

1944 yılında Gulca Ayaklanması'nın sonucunda İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve Mesud Sabri Beykozi Beyler Doğu Türkistan'da oluşturulan karma hükümette görev aldılar. Böylece Altay Neşriyatı da başkent Urumçi'ye taşındı. Altay Neşriyatı ilk iş olarak başyazarlığını Mehmet Emin Buğra'nın yaptığı "Erk" adlı bir gazete çıkardı. Gazetenin sahibi ve yazarlarının bazıları hükümet üyesi olduğu için Erk gazetesinde yayınlanan yazıları Çin idaresi sansür edemiyordu. Yarı resmî olan "Şıncang Gazetesi"nin başına getirilen Polat Karidî Turpanî de milliyetçi olduğu için bu gazetede de Türkçülük fikri işleniyordu. Bu gazetede ünlü şairlerden Abdürrahim Ötkün, Abdülaziz

Maksum ve Abdülşekur Yalkın'ın şiirlerinden başka Türkçülük konusunu işleyen genç şairlerin de şiirleri neşredilmekte idi.

1946 yılında öğretmenlik yapmak amacıyla Türkiye'den Doğu Türkistan'a giden Kurban Koday bu görevinin yanında yazarlık ve gazetecilik ile de meşgul olmuştur. Kurban Koday Urumçi'de "Yalkın" adında bir gazete çıkardı. Bu gazetenin serlevhasında "Devletçimiz, Halkçımız, Milletçimiz, Laikçimiz" ibaresi bulunuyordu. Bu gazetede haberlerin ekseriyeti Türkiye menşeli olup bazı sayfalarında Atatürk'ün resimleri de yayınlanıyordu. Kurban Koday aslen Doğu Türkistanlı olduğu için halkını iyi tanıyor ve halka Türkçülük fikrini nasıl aşılacağını biliyordu. Gazetede Türkçülük konusunu işlediği gibi orta dereceli okullarda da konferans verip Türkiye'yi anlatıyordu. Ayrıca "Ulusal Tarihimizin Ana Hatları" diye bir kitap yazıp bastırıldı. Siyasî değişiklikler nedeniyle "Yalkın" gazetesi kapatılınca "Yurt" adında bir gazete çıkarmaya başladı.

Bu dönemde Urumçi sahnelerinde Mesut Sabir Beykozı'nın yazdığı "Niyaz Kız" piyesiyle Mehmet Emin Buğra'nın yazdığı "Kutluk Türkan" opereti oynandı. Her iki eserin de konusu Türk milliyetçiliği idi.

Yine o tarihlerde Doğu Türkistan'ın tanınmış şairlerinden "Tarım Baylır" isimli şiir kitabı neşredildi. Bu eserde Hun tarihi ve başka millî konuları işleyen kahramanlık şiirleri ağırlıktaydı. Bu yayınlara ilaveten "Türkistan Medeniyeti", "Tiyenşan Resimli Mecmuası" gibi büyük ebatta dergiler yayınlandı. Ayrıca bazı sebeplerle yurtdışına çıkan Türkistanlılar'ın hariçten yazdıkları kitaplar çeşitli yollardan Doğu Türkistan'a getirilerek ders kitabı olarak okutuldu.

1949 yılının sonlarına doğru Doğu Türkistan'a Kızıl Çinliler hakim olmaya başlamıştır. Altay Neşriyatı'nın kurucularından İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra, Abdülaziz Cengiz Han Damolla, Polat Kadirî Turpanî, Abdürrahim Öktür, Hacı Yakup, Sattar Makbul Çoban, Fetheddin Mahsum ülkeyi terketme kararı alarak sınıra

gelirler. Bunların içinden Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Polat Kadirî Turpanî, Sattar Makbul Çoban hududu geçerek yurt dışına çıkarlar. Diğerleri bunu başaramazlar. Urumçi'de kalan Mesut Sabir Beykozı, Kurban Koday, Abdülaziz Cengiz Han Damolla ve Fetheddin Mahsum Çinliler tarafından işkenceyle şehit edilmiştir.

Çin komünist ordusunun Doğu Türkistan'ı işgalinden sonra Şarkî Türkistan Cumhuriyeti'nin en önemli beş lideri, Stalin ve Mao'nun planlamış olduğu uçak vakasında şehit oldu. Bu olaydan sonra Doğu Türkistan'da komünist yönetimin diktası başladı. Artık edebiyat siyasî mücadele için çalışmaya başladı. Hakimiyeti elinde tutan Çin Komünist Partisi, Doğu Türkistan'da kendi edebî teşkilatlarını, gazetelerini, dergilerini ve yayınevlerini kurmaya başladı. Mao'nun "Sosyalistik Realizm" edebiyat nazariyesi temelinde komünizm teşvikli edebiyat oluşturuldu. Edebiyatı siyaset için çalıştırmak lazım ilkesine binaen edebiyatın bağımsız bir bilim olduğu inkar edildi.

1953'te Wang-cın Uygur Türkleri üzerindeki soykırımı devam ettirmek için binlerce vatanperveri, dinî zata, bilim adamını, yazar ve şairi hapishanelere atarak çoğunu öldürttü.

1957'de Wang-inmao yerli milliyetçilere karşı harekât yaparak çok sayıda aydını hapse attı ve öldürttü.

1962'de "Zencirsiman Teşkilat Olayı" uydurulup Doğu Türkistan Halk Partisi'nin gizli üyelerinin yakalanması bahanesiyle birçok yazar yakalanıp köylere sürüldü.

1964'te "Dörtlü Açıklaş Hareketi" yapılarak yine yazarlar köylere sürüldü.

1966'da Çin'deki "Kültür Devrimi" sırasında bilim adamları yakalandı ve öldürüldü.

1970'te dünya tarihinde müşahede edilmemiş şiddette bir olay Doğu Türkistan'da cereyan etti. Çin merkezî hükümeti, komünist parti aleyhinde olan teşkilatları bastırması, Doğu Türkistan'daki şehirden köye kadar olan bütün Türkleri, biraz okumuş dahi olsa hepsini

tutukladı. Okullar hapisanelere çevrildi. Birçok Türk idam edildi. Doğu Türkistan'daki Çin hükümetinin reis yardımcısı Memtimin Emirep liderliğindeki Halk partisi'nin gizli liderleri öldürüldü. Üniversite öğrencileri hapisanelere atıldı.

1990'da Barın Mücahitleri bastırıldı. Çok sayıda aydın göz altına alındı ve işten çıkarıldı. Bu olaylar günümüze kadar benzer şekilde tekerrür etmiştir. Meydana gelen son olaylarda da yüzlerce hatta binlerce kardeşimiz katledilmiştir.

Bu yarım asırlık dönemdeki istibdat Doğu Türkistan'daki edebî çalışmaları bir dakika bile durduramadı. Tam tersine edebiyatçılar çoğaldılar ve kendilerini geliştirdiler. Aziz şehit kanlarını mürekkep yapan mücahit edebiyatçıların meydana getirdiği eserler, Doğu Türkistan Türkü'nün çelik gibi olan iradesini daha da

güçlendirmekte ve azmine azim katmaktadır.

Bugün Çin'in başkenti Pekin'de Azınlık Milletler Yazarlar Derneği'nde iki yüzden fazla Türk yazarı üye olarak bulunmaktadır. Doğu Türkistan Yazarlar Derneği'nin 2500 üyesi, büyük yayınevleri, onlarca edebî dergisi vardır. "Tarım Edebiyat Ödülü", "Han Tengri Edebiyat Ödülü", "Vatan Seviş Ödülü" gibi ödüller verilmektedir.

Kitabiyât:

Doç. Dr. Baki, Ablikim, "Uygur Türk Edebiyatı ve Siyasî Rolü", 21. Asra Girenken Doğu Türkistan, Türk Yurdu Yayınları, nr. 22, Ankara, Temmuz 1995, s. 33-39.

Turan, Şekür, "Uygur Türkleri Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı III, T.K.A.E. Yayınları, nr. 121, Ankara, 1992, s. 769-778.

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇİN ZULMÜ

Hasan DANAYİYEN*

Bütün dünyada hürriyet rüzgarlarının estiği günümüzde, Doğu Türkistan'da yaşayan soydaşlarımız Çin zulmü altında inlemektedirler.

Çin'in tarih boyunca hakimiyeti altına alabildiği bütün Türk boylarına karşı izlediği asimilasyon ve baskı politikaları Doğu Türkistan'da bütün şiddetiyle devam etmektedir.

"Doğu Türkistan" bu bölgenin tarihî, siyasî ve coğrafi adı olmasına rağmen Çin bölge için, "Yeni müstemleke" anlamına gelen "Şincang" ismini kullanarak Doğu Türkistan adını unutturmaya çalışmaktadır.

Çin yönetimi Doğu Türkistan'da yaşayan ahâliyi 13 millete ayırarak bunlar için 10 ayrı muhtar bölge oluşturmuştur. Halbuki ayrı milletler olarak tasnif edilen Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Tatarlar, Özbekler, Sarı Uygurlar ve Salarlar ayrı ayrı milletler olmayıp hepsi de Türk milletine mensup olan boylardır. Çin bu yolla "böl ve yönet" politikasını uygulayarak bölgeyi kolayca kontrol edebilmeyi amaçlamaktadır.

Çin anayasasının azınlıklara yönetimde söz sahibi olabilmeleri için tanıdığı haklar sözde kalmakta, uygulamada bütün karar mekanizmaları Çin Komünist Partisi tarafından kontrol edilmektedir.

Çin yönetimi Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler'e karşı uyguladığı asimilasyon politikasının bir icâbı olarak Türk nüfusunu sürekli az göstermekte, zorunlu nüfus kontrolü ve zorunlu kürtaj gibi metodlarla Türk nüfusu sürekli azaltmaya çalışmaktadır.

Çin anayasası her ne kadar dinî hürriyetleri tanıdığını ifade etse de, uygulamada bu hususla ilgili ciddi sınırlamalar mevcuttur. Her şeyden önce dinî cemaat ve dinî

hareketlerin dış dünya ile olan bütün ilişkileri kesilmiş, ateizm üzerine bina edilmiş olan Devlet Eğitim Programı ile de dinî inançlar baskı altına alınmıştır. Dinlerinden vazgeçmeyenler devlet kadrolarında yükselmemektedir. Yönetim kadrolarını oluşturan Komünist Partisi kadrolarının dindar olmaları yasaktır. Tüm özel dinî okullar kapatılmış, 1997 Şubatı'ndan bu yana normal cuma hutbelerinin okunması yasaklanmış, yüzlerce din adamı tutuklanmıştır.

Doğu Türkistan'da seyahat hürriyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir. Çin hükümeti bölgede Türkleri asimile etmek için getirdiği Çinliler'in İç Çin'e dönmelerini yasaklamıştır. Doğu Türkistan'da Türkler'in bir köyden başka bir köye, ilçeye veya şehre göç etmeleri yasaklanmıştır ve izne tabiidir. Çin hükümeti Doğu Türkistanlı Türkler'in yurtdışına çıkışlarını da sınırlandırmaktadır. Pekçok insanın hiçbir sabıkaları olmamasına rağmen yurt dışına çıkmaları, hatta Çin içinde seyahat etmeleri yasaklanmıştır.

Çin'in nükleer araştırma merkezi ve nükleer deneme alanı Doğu Türkistan'ın Lob-Nor bölgesindedir. Bu bölgede 1946 yılından itibaren 11'i yeraltında olmak üzere toplam 46 nükleer deneme yapılmıştır.

1984'teki patlamadan sonra, ülkenin güneyindeki tarihî kent Kaşgar'da yapılan bir araştırmada 5 bin kadar gencin hemen hemen aynı zamanda kör veya felç oldukları tesbit edilmiştir.

Tüm bu baskı ve yıldırma siyasetine rağmen Doğu Türkistan Türklüğü hürriyet umudunu asla yitirmemiştir. Mazînin şanlı hatıraları yarınlara ışık tutmakta ve istiklâl yolunda izlenecek olan yolu aydınlatmaya devam etmektedir.

*19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Öğretmenliği, 3. Sınıf Öğrencisi

DOĞU TÜRKİSTAN'DA İSLÂMİYET VE TÜRKLER

Mümin SERBEST *

İslam dininin Doğu Türkistan'a girmesiyle ilgili olarak ilk göze çarpan, Uygurlar'ın daha önceden Maniheizm, Budizm ve Şamanizm gibi birtakım dinî arayışlara girmesine rağmen millî kimlik ve kültürlerine en uygun buldukları İslam dininde karar kılmaları gerçeğidir. Aslında bu noktada düşündürücü olan hiç şüphesiz İslamiyet'in hangi sebeplerden ötürü Türkler'in millî kimliğine ve kültürüne en uygun din olduğu ve Uygurlar tarafından kısa zamanda kitleler halinde benimsendiğidir. Bu konuda birçok yazar ve tarihçi muhtelif sebepler ileri sürerken, çoğunun hemfikir olduğu ve belki de en önemli sebep halkın İslam öncesi de tek Tanrı inancına sahip bir dininin olması ve hatta bu dinde kabul edilen "Gök-Tengri"nin vasıflarının, İslam dininin tarif ettiği "Allah"ın vasıflarıyla hemen hemen aynı olmasıdır. Türk adı da tek tanrı inancına mensup olan kişi anlamında kullanılmış, sadece bir ırk adı olmayıp muhtelif kavimlerin üst kimliği olmuştur. Bu verilerden yola çıkan bazı tarihçiler de Türkler'in İslam'dan önce sahip olduğu dinin özelliklerinin bir tür "hanif" dinini çağrıştırdığını dile getirebilmişlerdir. İşte bu özelliklerinden dolayı ancak müslüman olan Türkler milliyetlerini koruyabilmişler, fakat örneğin ırkça ve kültürce Türk olan Bulgarlar Hristiyan oldukları için milliyetlerini koruyamamışlar ve başka milletlerin bünyesinde asimile olmuşlardır.

Politeist din ve felsefelerin kısılcacında kalan Türkler ancak İslam ile temas edince rahat bir nefes alabilmiş, bu dini tereddütsüz kabul edip onun hizmetkârı ve savunucusu olmuşlardır.

İslamiyet'in Doğu Türkistan'a gelişiyile ilgili olarak tarihçilerin öne sürdükleri

muhtelif görüşleri üç ana başlık altında toplamak mümkün görünmektedir.

1- Peygamber efendimizin hicreti esnasında bütün dünyaya dini anlatmak için yolladığı Eshab-ı Kiramlar'ından Vahab bin Raş'e'nin Çin'e gelmesi ve imparatorun izniyle dini yaymaya başlaması ve bunun Doğu Türkistan'daki tesirleri

2- Emeviler saltanatı döneminde bir düşman gibi görülen Hz. Ali'nin yakınları ve taraftarlarının mevcut yönetimin zulüm ve hakaretlerine dayanamayıp Türkistan'a hicret etmeleri.

3- Çin imparatorunun ayaklanmaları bastırmak amacıyla 756'da Bağdat'taki Abbâsî Emiri Ebu Cafer Mansur Abbas'tan yardım talebinde bulunması ve bunun üzerine emirin gelen heyetle birlikte 5000 kadar askeri Çin'e yollamaları ve bu askerlerin bir kısmının geri dönmeyerek Çin'e yerleşmeleri.

Konuyla ilgili olarak araştırma yapan M. Hartmann ve R.B. Shaw gibi eski dönem tarihçilerinin de üzerinde durduğu en önemli sebep yukarıda sayılanlardan ikincisi gibi görünmektedir. Bölgedeki mistik ekoller üzerinde yoğunlaşan bu tarihçiler, bu ekollerin kurucularının soy itibarıyla Hz. Muhammed (a.s.)a kadar uzandığı iddialarını incelemişler ve belli bazı soy kütükleri oluşturmuşlardır. Hatta 1858-59 yıllarında Ch. Ch. Valikanov tarafından yapılan bir araştırmada Kaşgarlı hocaların bağlı olduğu mistik ekolün kurucuları olan ve Timur Han'ın İslam'ı kabul etmesinde etkili olan Cemaleddin ve Raşideddin hocaların Hz. Peygamberin kızı Hz. Fatıma soyundan geldikleri inancının halk arasında yaygın olduğu vurgulanmıştır.

Halk arasında "sufi" denilen bu müslüman mistiklerin bölgede İslam'ın

*Galatasaray Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 1. Sınıf Öğrencisi

yayılması için yapmış oldukları hizmetin dönüm noktalarını teşkil eden, her ne kadar efsanevî hikâyeleri andırsa da, Karahanlı Saltuk Buğra Han ve Timur Han'ın müslüman olmasıdır. Şöyle ki; bir gün -muhtemelen bir cuma günü- Saltuk ve arkadaşları Kaşgar'ın kuzeyindeki Artuş bölgesi civarında avlanırken yakındaki bir nehrin kıyısında bir kervan görmüşler. Kervandaki insanlar, nehirde abdest alıp namaz kıldıktan sonra Obul Nesli Samanî adındaki zât yüksekçe bir taşın üzerine çıkıp orada bulunanlara vâzetmeye başlamış. Daha önce bölgede hiç rastlamadığı bu grubu tanımak isteyen Saltuk kervana yaklaşmış ve Obul Nesli Samanî'ye kim olduklarını ve nereden geldiklerini sormuş. Müslüman olduklarını ve müslüman olmanın gereklerini öğrenmiş. Ertesi gün ve sonraki otuz gün sürekli gelip Samanî'yle sohbet eden Saltuk'un İslam dini üzerine hiçbir şüphesi kalmamış. Bunun üzerine Samanî "Oğul, sen artık dinini öğrendin, git bunu başkalarına da anlat" diyerek Saltuk'u vazifelendirmiş. Daha sonra han olan Saltuk Buğra bölgede İslam'ın yayılmasına en büyük hizmeti olan hükümdarlar arasında sayılmaktadır. Timur Han'ın müslüman olmasıyla ilgili ise şöyle bir hikaye anlatılır. Birgün Timur köpeğini beslerken huzuruna Hoca Cemaleddin'i getirirler. Timur alaylı bir şekilde, "Şu an senin durumun mu iyi, yoksa şu köpeğin durumu mu?" diye sorar. H. Cemaleddin ise, "Eğer kalbimde iman varsa ben daha iyiyim, ama yoksa o benden iyidir der." Bu sözlerin ve daha sonra gelişen münasebetlerin etkisiyle Timur, Hoca Cemaleddin'e Han olduğu gün müslüman da olacağına söz verir. Ancak Timur'un Han olmasından önce vefat eden Hoca Cemaleddin'in oğlu Raşideddin, Han olduğu gün Timur'u ziyaret eder ve sözünü hatırlar. Bunun üzerine Timur müslüman olduğunu açıklar ve çok kısa bir zamanda emrindeki 120.000'e yakın asker de müslüman olur.

Şu mahakkak ki, Türkler'in İslamiyet'i kabulleri ile İslam medeniyeti yeni bir hamle gücü kazanmıştır. Siyasî ve içtimai tehlikelerin büyüklüğü bir yana İslam

tefekkürünün Kur'anî olma vasfını yitirmek üzere olduğu bir zamanda son derece kudretli bir milletin İslamiyet'in müdafî olması, üstelik İslamiyet'i sünî ve nebevî bir kadro olan sufilerden öğrenmeleri, İslam Tarihimiz'in en mesud hadiselerindendir. Bu kadronun öğrettiği hakikatlerin Türkler'in manevî bünyesinde meydana getirdiği etkiyi yüzeysel bir şekilde inceleyecek olursak, aşağıdaki sonuçları doğurduğunu söyleyebiliriz.

-Her şeyden önce, Türkler İslam'ı savaş meydanlarında, kan kokan keskin kılıçların korkusuyla değil, sohbet meclislerinde, sufilerin tatlı, ikna edici, hikmet dolu sözlerinde Allah aşkı ve sevgisiyle kabul etmişlerdir.

-Türk milleti hiçbir zaman İslam'ı ırkçı bir yaklaşımla yorumlamamış; onu daha önceden sahip olduğu ideolojilere göre şekillendirmeye çalışmamış, aksine millî karakterini İslam'ın hikmetleri doğrultusunda geliştirmiş ve bu sayede onun bayraktarlığını yapmıştır.

-Türkler'in ahlak anlayışında sadece kötülükte pasif olmak yoktur, bununla birlikte iyilikte ve hayırlı işlerde aktif ve öncü olmak vardır.

-Türkler'de ahlak ve yaşantı her zaman sözlerden bir adım ve bir derece daha ileridir ki bu sayede müslüman olmalarına vesile oldukları diğer milletlerin hayranlığını kazanmışlardır.

-Türkler'de siyasî hakimiyet, dinî otoriteye sahip bir kurum gibi kabul edilmemiştir. Bu yüzden siyasî hakimiyet zayıflasa veya bitse dahi, dinî yaşantı devam etmiş ve içinden yeni bir siyasî yapı çıkarmıştır.

-Türkler âlimlerini peygamberlerin varisçileri olarak kabul etmişlerdir. Kendinden önceki müslüman milletler gibi İslam'ı Asr-ı Saadet'e hapsederek, sonrasında ulaşılamaz, yaşanulamaz bir imkansızlık olarak görmemiş, çağın gereklerine göre onu yorumlayarak İslam'ın bütün yer ve zamanlarda bir uygulama alanı bulabileceğini ispat etmişlerdir.

-Türkler anneye ve babaya "of"

şeklindeki bir isyanı bile yasaklayan İslam'ı son derece iyi hazmetmiş, bu sebeple aile ocağını kutsal kabul etmişlerdir. Türkler'de aile, toplumun kültürel ve fiziksel yapısını doğrudan etkileyen merkezî bir organ statüsündedir. Türk aile ocağında velilerde sevgi ve hoşgörü, çocuklarda ise saygı ve itaatkarlık gibi Kur'anî erdemler hakimdir.

-Türk'ü Türk yapan en önemli özelliği ise sahip olduğu inançtaki samimiyeti ve onun müdafaasında tereddütsüz canını ortaya koyabilme cesaretidir...

Aslında sayılacak daha birçok fazilet ve kazanımlar olmasına rağmen, biz bu kadarıyla yetinip buradan sufilerin sosyal hayatın fizikî boyutundaki tesirlerine geçmek istiyoruz. Bilindiği gibi Türkistan tarih boyunca birçok savaşlara sahne olmuş ve bunların sonucunda epeyce tahrip olmuştur. Bu noktada sufiler yıpranan şehirlerin onarılmasında ve yeniden inşasında, sulama sistemlerinin yenilenip yaygınlaştırılmasında, kale duvarlarının sağlamlaştırılmasında vb. birçok görevde aktif rol almışlardır. Hatta 14. yy'da inşa edilen Aksu şehrinin sufilerin bir eseri olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte toplum hayatında rahatlatıcı ve düzenleyici bir konuma sahip oldukları gözden kaçmamaktadır. Bölgede İslam öncesi var olan yerli-göçebe kültürleri arasındaki gerginlik ve sürtüşmeleri, yerleştirdikleri ortak kültür sayesinde ortadan kaldırmayı başarmışlardır. Adeta bir eklem yeri gibi bu kültürleri birbirlerine bağlayarak organik bir bütünlük sağlamışlardır.

Bölge üzerinde yayılma politikaları güden dış güçler (İngiltere, Çin, Rusya...) sufilerin bölgedeki nüfuzunu istismar edip, kendi yararlarına kullanmanın yollarını aramışlardır. Bu amaçla örneğin 17. yy'ın sonlarında çeşitli bahanelerle kandırılan bir kısım Uygur Türk'ü İngiltere'ye götürülüp özel bir eğitime tabî tutulmuş ve önce İran'da sonra ise Doğu Türkistan'da ajan olarak görev yapmışlardır. O zaman Seyyid Han'ın idaresi altındaki Türkistan'da Hoca Hidayetullah ve oğlu Hoca Abbah liderliğindeki bu ajanlar,

kendilerini sufi gibi tanıtip halkın sevgisini istismar etmişlerdir. Öğretilerinin gerçek sufilerinkinden farklı ve başka din ve felsefelere yönelik olduğu geç de olsa anlaşılan bu kimseler Seyyid Han tarafından Kumul'a sürülmüştür. Bunun üzerine Hoca Abbah önce Tibet budistlerinin başrahibi üçüncü Dalay'dan çeşitli yalanlarla yardım istemiş, ancak başrahibin Seyyid Han'la anlaşması olduğunu ileri sürmesi üzerine bu kez Mançular'la işbirliğine gitmiştir. İçerden isyan çıkarmak suretiyle devleti zayıflatmışlar ve Mançular'ın desteğiyle de Seyyid Han'ı mağlup edebilmişlerdir. Bu işgal 1860'taki Yakup Han isyanına kadar devam etmiştir.

Bu sebeple şu an Doğu Türkistan'da "sufi" denince insanlar durup önce bir düşünürler ve sıkı bir imtihandan geçirilmedikçe bu insanlara güvenmezler. Hoca Ahmet Yesevî'ye sonsuz saygıları olan bu insanların bu şekilde tereddüt etmesi hiç şüphesiz yersiz değildir. Çünkü tarihte sahte peygamberler bile ortaya çıkmışken sahte sufilerin varlığı kaçınılmazdır. Ancak artık bölge halkı da bu gibi tehlikelere karşı gözlerini açmış, teslimiyetin kişilere değil ancak Allah'a ve onun kelamına olduğunun idrakine varmışlardır. Artık bölgede sufi veya molla olduğunu iddia edenlerin görüşleri sıkı bir Kur'anî taramadan geçirilir ve ancak ondan sonra kabul veya reddedilir.

Bu sebeple Doğu Türkistan'da gerek camilerde ve gerekse medreselerde yoğun bir şekilde Kur'an eğitimi verilmektedir. Her ne kadar bu tür eğitimler sosyalist-ateistik geleneğin baskısına maruz kalsa da D. Türkistan halkı yeni nesillere kendi ev yaşantıları içinde bu fırsatı vermeye gayret göstermektedirler. 1949'dan önce kendi hukuk sistemini uygulayabilen Doğu Türkistan Türkleri'nin bu hakkına önce sınırlama getirilmiş ve daha sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber bu hakkı tamamen elinden alınmış ve atetist mahkemelerin vicdanına terkedilmiştir. Yine de bu hukukî tekelleşme müslümanların davranışları için hâlen etkin bir referans

olamamış, özellikle kırsal kesimlerde ise hiçbir mevcudiyet gösterememiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki "sufiler" veya nebevî misyonu yüklenmiş "ehl-i beyt" aşıklarının Asya'nın göbeğinde çakmış oldukları bu lahutî kıvılcım, bütün sahtekarların hilelerine ve düşmanların fitnelere rağmen müthiş bir patlamayla dalga dalga dünyanın dört bir yanına dağılmış ve söndürülmesi mümkün olmayan bir ışık haline gelmiştir. Ne mutlu bir hadisedir ki bu ışığın vücut bulduğu ve yayılmasına vesile olan millet Yüce Türk Milleti olmuştur. Çünkü Türkler'in "kutsal mesajı" yayarken asıl gayeleri taş ve toprakların değil kalplerin fethidir.

BİBLİYOGRAFYA

KÖPRÜLÜ, Fuad; Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984
BEYAZ, Zekeriya; İslam'a Göre Milliyetçilik;

Sancak Yayınları, İstanbul-1994
ÖZTÜRK, Ali; Ötüken Kitabeleri; MEB-1996
ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültürü'nün Gelişme Çağları; c. 2; 1997
ÇAĞATAY, Neşet; Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce, İstanbul-1974
ÇAĞATAY, Neşet; İslam Tarihi; TTK; Ankara-1993
DANIŞMEND, İ. Hami; Türklük ve Müslümanlık; Okat Yayınları-1959
KALAFAT, Yaşar; Türk İsmi'nin İlâhî Muhtevası; Türk Dünyası Araştırmaları; Şubat-1996
BAŞER, Sait; Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumu'na; Seyran Yayınları
HO-DONG, Kim; Muslim Saints in the 14th to the 16th Centuries of Eastern Turkestan; Central Asian Survey; Haziran-1997, s.285-322
CENGİZ, İsmail/GAYRETULLAH, Hızır Bek; Çin'de İslamiyet ve Türkler; İstanbul-1983

Ötüken Yayınları

Tel: 231 03 50

Yayıncı: ÖZGÜR YAYINLARI

KAŞGAR'DA VAKİT

*"Derler ki güzellikte
Eşsizdir Van şehrimiz,
Buhâra "İlm-i Hadîs",
Kaşgar "Dîvan" şehrimiz..."*

*Yer sofralarında sessiz bekleyiş
Kaşgar'dayız, bir Ramazan vaktidir.
Fergana düzüne çoktan indi gün
İdgâh camiinde Ezan vaktidir.*

*Ezan'ın adı var, sedâsı tutsak
Allahuekber'in nidâsı tutsak
İbâdetler mevcut; edâsı tutsak
Kanımın içime sızan vaktidir.*

*Sessizlik eritmiş demiri, tuncu
Bilemiş yürekte mukaddes hıncı
Yüzlerde görmedim iftar sevinci
Bu an, ifritimin azan vaktidir.*

*Ne zamandır güneşlerim küsufca
Er doğmuyor Satuk Buğra vasıfca
Has hâcipler yetişmiyor Yusuf'ca..
İrfan tarlamızın hozan vaktidir.*

*Kutlu ocaklarda yanmıyor odum
Bacalardan yüce tütüyor dūdum
Dil tahtımın şehin şahı Mahmūd'um!
Türkistan'da Türk'ün hazân vaktidir.*

TARANCILAR

Deri Sanayi ve
Ticaret A.Ş.

Merkez
10. Sk. No: 46
Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 510 24 66 Fax: 582 71 17
Fabrika:
Tuzla Deri Sanayii
Tel: 0 216-394 15 05-06
Mağaza
Gençtürk cad. Ağayokuşu
Sk. No: 15
Laleli-İstanbul
Tel: 527 81 54

İPEKYOLU

Lüks Çamaşırları

Gecelikler
Sabahlıklar
Pijamalıklar
Eşarplar

Adem Yavuz Sk. Başkan Han
No: 14/105 Kat: 1
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 87 36 Fax: 528 05 17

ÇİN TÜRKİSTAN HATIRALARI

Ahmet Kemal İlkul

Hazırlayan
Dr. Yusuf Gedikli

Ötüken Yayınları
Tel: 251 03 50

DOĞU TÜRKİSTAN TÜRKLERİ TARİHİ (1)

(BAŞLANGICINDAN 1878'E KADAR)

Prof. Dr. Mehmet Saray
Kitabevi Yayınları

Tel: 511 21 43

Tasarruflarınıza yüksek kazanç

 İhlas Finans